

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы

Серия «Юриспруденция»

Series «Jurisprudence»

№ 2 (76), 2024

Алматы

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№ 2(76)**

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
№2 (76), 2024

Бас редактор:

Б.А. ТАЙТОРИНА – з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:

Б.Х. Төлеубекова – з.ғ.д., проф.

Редакциялық алқа мүшелері:

Е.А. Бурибаев – з.ғ.д., профессор

С.Н. Сабикенов – з.ғ.д.,

ҚР ҰҒА академигі, проф.,

В.Ф. Цепелев – з.ғ.д., РФ ИМ академиясы профессоры (Мәскеу),

Н.Г. Муратова – з.ғ.д., проф.,

Казан мемлекеттік университеті,

«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының меңгерушісі (Казан),

Джон Берк – доктор права, «Таллинн» университетінің ректоры (Эстония),

О.З. Мухамеджанов – з.ғ.д., проф.,

Ташкент Мемлекеттік Заң Университеті (Ташкент),

А.М. Хлус – з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

В.И. Самарин – з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

А.Е. Жатқанбаева – з.ғ.д., проф.

(Астана),

Ж.А. Хамзина – з.ғ.д., проф. (Алматы),

С.И. Шелухин – доктор Ph.D,

Джон Джэй Нью-Йорк университетінің профессоры (АҚШ),

Д.О. Ежевский – з.ғ.к., доцент,

Ресей халықтар достастығы

университеті конституциялық құқық және конституциялық сотта іс жүргізу кафедрасының доценті (Мәскеу).

Жауапты хатшы:

Н.Б. Калкаева – з.ғ.к., қ.проф.

Техникалық хатшы:

Қ.Тұрлыханқызы

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2024

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж

Басуға 20.06.2024. қол қойылды. Пішімі 60x84^{1/8} с. Көлемі 13,5. е.б.т. Таралымы 300 дана. Тапс4рыс 301.

050010, Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13. Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT**

Журнал редакциясының бағаны..... 5
Колонка редакции журнала
Editorial column

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТАРИХЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
GENERAL THEORY OF STATE AND LAW
HISTORY OF STATE AND LAW**

Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. Аналитический обзор исследований по проблемам зависимости от азартных игр..... 11
Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. Құмар ойындарға тәуелділік проблемалары бойынша зерттеулерге талдамалық шолу
Buribayev Ye., Khamzina Zh. Analytical review of studies on problems of gambling addiction

**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ.
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО.
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС
CONSTITUTIONAL LAW.
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS**

Айтхожин К.К., Байсалова Г.Т. Этическое измерение государственной службы как политического института 23
Айтхожин К.К., Байсалова Г.Т. Мемлекеттік қызметтің саяси институт ретіндегі этикалық өлшемі
Aitkhozhin K.K., Baisalova G.T. The ethical dimension of public service as a political institution of service as a political institution

Ботагарин Р.Б., Балгимбекова Г.У. Қазақстан Республикасындағы азаматтық институтының қалыптасуының кейбір сұрақтары..... 30
Ботагарин Р.Б., Балгимбекова Г.У. Некоторые вопросы становления института гражданства в Республике Казахстан
Botagarin R.B., Balgimbekova G.U. Some issues of the establishment of the institution of citizenship in the Republic of Kazakhstan

Тайторина Б.А., Бақтияр Т.Н. Проблемы сотрудничества стран СНГ по вопросам гражданства и сокращения безгражданства..... 39
Тайторина Б.А., Бақтияр Т.Н. ТМД елдерінің азаматтық және азаматтығын қысқарту мәселелері бойынша ынтымақтастық мәселелері
Taitorina B.A., Baktiyar T.N. Problems of cooperation between the CIS countries on issues of citizenship and reduction of statelessness

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№2 (76), 2024

Главный редактор:
ТАЙТОРИНА Б.А.
д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:
Толлеубекова Б.Х. – д.ю.н., проф.

Члены редколлегии:
Бурибаев Е.А.-д.ю.н., профессор

Сабикенов С.Н. – д.ю.н., академик НАН РК, профессор,

Целев В.Ф. – д.ю.н., профессор Академии МВД РФ (Москва),

Муратова Н.Г. – д.ю.н., проф., зав. кафедрой «Уголовный процесс» Казанский государственный университета (Казань),

Джон Берк. – доктор Права, ректор университета «Таллинн» (Эстония),

Мухамеджанов О.З. – д.ю.н., проф., Ташкентского Государственного Юридического Университета (Ташкент),
Хлус А.М. – к.ю.н., доцент, Беларусский государственный университет (Минск),

Самарин В.И. – к.ю.н., доцент, Беларусский государственный университет (Минск),

Жатканбаева А.Е. – д.ю.н., проф. (Астана),

Хамзина Ж.А. – д.ю.н., проф. (Алматы),
Шелухин С.И. – доктор PhD, профессор Нью-Йоркского университета Джон Джэя (США),

Ежевский Д.О. – к.ю.н., доцент кафедры конституционного права и конституционного судопроизводства Российского университета дружбы народов (Москва)

Ответ. секретарь:

Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс. проф.
Тех.секретарь: Тұрлыханқызы Қ.

© Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2024

Зарегистрированов Министерстве культуры и информации Республики Казахстан
8 мая 2009 г. N 10111 – Ж
Подписано в печать 20.06.2024.
Формат 60x84 1/8. Объем 14.5. уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 301.
050010, г.Алматы, пр.Достык, 13.

КазНПУим. Абая
Издательство «Ұлағат»
Казахского национального педагогического университета имени Абая

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС. ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ.
БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. ТРУДОВОЕ ПРАВО
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
CIVIL LAW AND PROCESS. LABOR LAW. EDUCATIONAL LAW

Нарзуллаев О.Х., Азретбергенова И.Ж. Внедрение энергосберегающих технологий с низким потенциалом глобального потепления, не имеющих озоноразрушающего потенциала: международное и национальное право..... 48

Нарзуллаев О.Х., Әзіретбергенова И.Ж. Озонды бұзатын әлеуеті жоқ жаһандық жылыну әлеуеті төмен энергия үнемдейтін технологияларды енгізу: халықаралық және ұлттық құқық
Narzullaev O.H., Azretbergenova I.Zh. The introduction of energy-saving technologies with low global warming potential that do not have ozone-depleting potential: international and national law

Satbayeva A.M., Huang Wei Wei. Legal regulation of consumer protection in China and Kazakhstan: comparative legal analysis..... 56

Сәтбаева А.М., Хуан Вэй Вэй. Қытай мен Қазақстандағы тұтынушылардың құқықтарын қорғауды құқықтық реттеу: салыстырмалы-құқықтық талдау

Сатбаева А.М., Хуан Вэй Вэй. Правовое регулирование защиты прав потребителей в Китае и Казахстане: сравнительно-правовой анализ

Тинистановова С.С. Занды тұлғалар кәсіпкерлік қызмет саласындағы әкімшілік жауаптылық субъектісі ретінде..... 64

Тинистановова С.С. Юридические лица как субъекты административной ответственности в сфере предпринимательской деятельности

Tinistanova S.S. Legal entities as subjects of administrative responsibility in the field of business activity

Толлеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Методологические подходы к разработке проекта Концепции развития юридического образования в Республике Казахстан..... 71

Толлеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Қазақстан Республикасында заң білімін дамыту тұжырымдамасының жобасын әзірлеуге әдіснамалық тәсілдер

Toleubekova B.Kh., Khvedelidze T.B. Methodological approaches to drafting the concept of development of legal education in the Republic of Kazakhstan

Тұрлыханқызы Қ., Варганиян А.М. Жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу және еңбек дауларының пайда болуы..... 81

Turlykhanqzy K., Vartanyan A.M. Termination of an employment contract and the occurrence of labor disputes on the initiative of the employer

Тұрлыханқызы Қ., Варганиян А.М. Расторжение трудового договора и возникновение трудовых споров по инициативе работодателя

Kazakh National Pedagogical university
after Abai

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№2 (76), 2024

Editor in chief:
TAITORINA B.A.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Tolubekova B.Kh. – doctor of law,
professor

The editorial board members:

Buribayev Ye.A. – doctor of law, professor
Sabikenov S.N. – academician,
doctor of law, professor,
Tsepelev V.F. – doctor of law,
professor (Moscow),
Muratova N.G. – doctor of law, professor
(Kazan),
John Burke. – doctor of law (PhD)(Estonia),
Mukhamedzhanov O.Z. – doctor of law,
Professor, Tashkent State Law
University (Uzbekistan),
Khilus A.M. – candidate of law., associate
professor (Minsk),
Samarin V.I. – candidate of law., associate
professor (Minsk),
Zhatkanbayeva A.E. – doctor of law,
professor (Astana),
Khamzina Zh.A. – doctor of law, professor
(Almaty),
Cheloukhin S. – PhD, professor law police
science and criminal justice John Jay College
of criminal Justice The City University
of New York,
Yezhevsky D.O. – candidate of law.,
associate professor (Moscow)
Answer. secretary:
Kalkayeva N.B. – candidate of law.,
associate professor
Technical Secretary: K. Turlykhankyzy

© Kazakh National Pedagogical university
after Abai, 2024

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 20.06.2024

Format 60x84 1/8.

Volume 14, 5. publ.literature

Edition 300 num. Order 301.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical university
after Abai

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINAL LAW AND PROCESS.
CRIMINOLOGY. FORENSICS

Бижанова А.Р., Османова Г.Ж. Қылмыстардың қайталануының әлеуметтік мәселелері.....	89
Бижанова А.Р., Османова Г.Ж. Социальные проблемы рецидива преступлений Bizhanova A.R., Osmaova G.Zh. Social problems of recidivism	
Молдабай С.С. Профилактика девиантного поведения военнослужащих Казахстана как социально-педагогическая проблема	96
Молдабай С.С. Қазақстан әскери қызметшілерінің әлеуметтік-педагогикалық проблема ретіндегі девиантты мінез-құлқының алдын алу Moldabay S. Prevention of deviant behaviour among Kazakhstani military personnel as a social and pedagogical problem	
Авторлар туралы мәлімет	103
Сведения об авторах Information about authors	

Журнал редакциясының бағаны

Қазақстанда соңғы үш айда ел халқының өмірі мен қызметінің көптеген аспектілеріне әсер еткен түрлі оқиғалар орын алды. Құқықтық маңызы бар осы оқиғалардың ішінде Қазақстан Республикасының Президенті К.-Ж. К. Тоқаев 2024 жылғы 12 сәуірде Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Ғылым және технологиялар жөніндегі ұлттық кеңестің форумында; Қазақстан халқы Ассамблеясының «Бірлік. Жасампаздық. Өрлеу» атты халықаралық конференциясы 2024 жылғы 25 сәуірде өтті. Өткізілген форумдарда қарастырылған негізгі мәселе – қазақстандық ғылым таяу болашақта бұрын-соңды болмаған орасан зор экономикалық шығындарға, тәуекелдігі жоғары аймақтарда қалып, баспанасынан айырылған халықты қиыншылықтарға әкеп соқтырған су тасқынының алдын алу мәселелерінде қандай рөл атқаруы тиіс. Мемлекет басшысы сондай-ақ елден толассыз кетіп жатқан ғылыми кадрлар мәселесіне, ғылыми саланың жас мамандарға тартымдылығының жеткіліксіздігіне, әлеуметтік проблемаларға, ғалымдардың, әсіресе жас мамандардың құқықтық қорғалуының жеткіліксіздігіне және тағы басқа аспектілерге баса назар аударды.

Жоғары оқу орындарын, ғылымды тікелей қолдауға бағытталған іс-шаралар жиынтығының маңызы зор. Мемлекет басшысының бастамасының арқасында Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясын мемлекеттік жүйеге қайтару жөнінде шешуші қадам жасалды, ЖОО педагогтары мен ғылыми бөлімшелерінің қызметкерлерінің, ҒЗИ ғылыми қызметкерлерінің ғылыми атақтар мен ғылыми дәрежелеріне қатысты төлемдердің мөлшерін едәуір арттыру туралы шешімдер қабылданды. Қазіргі уақытта ғылымның техникалық салаларында ең жоғары өзектілігі мен практикалық қажеттілігі байқалғанына қарамастан, заң ғылымы кез-келген прогресс адамның және азаматтың конституциялық кепілдендірілген құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын қамтамасыз ететін құқықтық регламентпен объективті түрде сүйемелденуі керек деген негізде барлық уақытта өзінің маңыздылығын жоғалтқан жоқ. Салалық құқық әрқашан ғылыми-техникалық прогресс сұраныстарына сәйкес келді. Бұл жағдай заң ғылымы қоғамның барлық өзекті сұрақтарына құқықтық құралдармен жауап беретін әлеуметтік маңызды индикатордың бір түрі екенін білдіреді. Құқықтық ғылымның бұл қасиеті, егер ол табиғи және техногендік сипаттағы катаклизмдермен байланысты болса, ерекше құндылыққа ие.

Еліміздің құқықтық өмірінде тағы бір маңызды оқиға болды. ҚР Президенті Қ.-Ж.К. Тоқаев 2024 жылдың 21 мамырында «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне байланыс, цифрландыру, инвестициялық ахуалды жақсарту және артық заңнамалық регламенттеуді болғызбау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына (№ 86-VIII ҚРЗ) қол қойды. Осы заңның нормалары бірқатар қолданыстағы заңнамалық актілердің нұсқамаларын жетілдіруге бағытталған. Келісімшарттар жасасуға байланысты іс-әрекеттерді жеңілдету және жеделдету мақсатында, әсіресе халықаралық қатынастарда, СМС, ОТР (One Time Password-бір реттік пароль) немесе биометриялық деректер арқылы қолдануға болатын рәсімдер енгізіледі. Цифрландыру саласында жаңадан қабылданған өзгерістер мен толықтырулар заңгерлерден цифрлық технологиялар жағдайындағы құқықтық қатынастар субъектісі, биометриялық деректердің дұрыстығы мен сәйкестендірілуі, цифрландырылған деректермен жұмыс істеудің жаңа ережелерінің құқықтық қауіпсіздік шаралары және т. б. сияқты дәстүрлі қалыптасқан ұғымдарды түсіндіру мәселелері бойынша терең талдау жұмыстарын жүргізуді талап етеді.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында мынадай редакцияда белгіленген маңызды басымдықты іске асыру туралы мәселе аса жоғары өзектілікке ие болды: «заңгерлік білім беру сапасын қалпына келтіру Қазақстанның құқықтық жүйесінің орнықты дамуының қағидатты шарты болып табылады... заң мамандығының ұлттық заңнамамен тығыз байланысының сөзсіз салдары өзінің профессорлық-оқытушылық құрамы мен өзінің оқу-әдістемелік базасының болуы қажеттігі болып

табылады». Қазіргі уақытта «Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім Министрлігінің Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім комитеті» РММ басшылығымен ҚР заң білімін дамыту тұжырымдамасының жобасын әзірлеу жөніндегі жұмыс тобы құрылды. Бұл тұжырымдамада заңгерлерді қазақ тілінде – титулды ұлт тілінде жоғары оқу орындарында даярлау мәселелеріне ерекше орын беру көзделіп отыр. Осы журналдың редакциялық алқасы аталған жұмыс тобының құрамына «Құқықтану» мамандығы бойынша білім беру бағдарламалары саласындағы білікті, тәжірибелі және білімді әдіскер «Абай атындағы ҚазҰПУ» КЕАҚ Құқықтану кафедрасының оқытушысы Жанар Еспайқызы Молдахметова тікелей қатысқанын атап өтеді.

Соңғы аспектінің өзектілігі жоғары оқу орындарының педагог-құқықтанушыларының Қазақстан Республикасында заң білімінің жүйесі мен құрылымын жетілдіру ісінде жаңа тәсілдерді әзірлеумен байланысты қуатты серпін ретінде бағаланады.

Журнал редакциясы өз оқырмандарына, Қазақстанның барлық азаматтарына барлық оң бастамаларында табыс тілейді! Бізді бір жер, Бір Отан, бір Отанға деген сүйіспеншілік біріктіреді. Қазақстан Заңгерлері өз Отанын құқық сөзіне, ақиқат сөзіне мінсіз қызмет ету арқылы қорғай алады!

Құрметпен, журнал редакциясы.

Колонка редакции журнала

В Казахстане за последние три месяца произошли такие события, которые отразились на множестве сторон жизни и деятельности населения страны. В числе этих событий, имеющих правовое значение, привлекают внимание выступления Президента Республики Казахстан К.-Ж. К. Токаева на форуме Национального совета по науке и технологиям при Президенте Республики Казахстан, состоявшемся 12 апреля 2024 года; на XXXIII сессии Ассамблеи народа Казахстана «Единство. Созидание. Прогресс.», состоявшейся 25 апреля 2024 года. Основной вопрос, рассматривавшийся в рамках проведенных форумов, - какую роль в ближайшем будущем должна сыграть казахстанская наука в вопросах предупреждения невиданных ранее паводков, повлекших огромные экономические потери, беды для той части населения, которая оказалась в зонах повышенного риска и лишилась своего жилья. Глава государства сделал акцент на таких аспектах, как продолжающийся из страны отток научных кадров, недостаточная привлекательность научной сферы для молодых специалистов, социальные проблемы, недостаточная правовая защищенность ученых, особенно из числа молодых специалистов, и многое другое.

Имеет большое значение пакет мероприятий, направленных непосредственно на поддержку науки, включая вузовскую. Благодаря инициативе Главы государства был сделан решительный шаг по возврату Национальной академии наук Республики Казахстан в государственную систему, приняты решения о значительном повышении размеров денежных выплат за ученые звания и научные степени для педагогов и работников научных подразделений вузов, научных сотрудников НИИ. Независимо от того, что в настоящее время самая высокая актуальность и практическая востребованность наблюдается в технических областях науки, правовая наука не теряла своей значимости во все времена на том основании, что любой прогресс объективно должен сопровождаться правовой регламентацией, обеспечивающей соблюдение конституционно гарантированных прав, свобод и законных интересов человека и гражданина. Отраслевое право всегда шло в ногу с запросами научно-технического прогресса. Данное обстоятельство означает, что правовая наука – это своего рода социально значимый индикатор, реагирующий правовыми средствами на все насущные запросы общества. Это свойство правовой науки обладает особой ценностью, если это связано с катаклизмами как природного, так и техногенного характера.

Произошло еще одно важное событие в правовой жизни страны. Президент РК К.-Ж. К. Токаев подписал 21 мая 2024 года Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам связи, цифровизации, улучшения инвестиционного климата и исключения излишней законодательной регламентации» (№ 86-VIII ЗРК). Нормы данного закона направлены на усовершенствование предписаний ряда действующих законодательных актов. Вводятся доступные для применения процедуры по упрощению и ускорению действий, связанных с заключением договоров, особенно в международных отношениях, через СМС, ОТП (One Time Password – одноразовый пароль) или биометрические данные. Вновь принятые изменения и дополнения в области цифровизации потребуют от юристов проведения глубокой аналитической работы по вопросам интерпретации таких традиционно сложившихся понятий, как субъект правоотношений в условиях цифровых технологий, достоверность и идентифицируемость биометрических данных, правовые меры безопасности новых правил оперирования оцифрованными данными и др.

Приобрел высокую актуальность вопрос о реализации важного приоритета, обозначенного в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года в следующей редакции: «Восстановление качества юридического образования является принципиальным условием устойчивого развития правовой системы Казахстана... Неизбежным следствием тесной связи юридической профессии с национальным законодательством является необхо-

димось иметь собственный профессорско-преподавательский состав и собственную учебно-методическую базу». В настоящее время под руководством РГУ «Комитет высшего и послевузовского образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан» создана рабочая группа по разработке проекта Концепции развития юридического образования в РК. В данной Концепции предполагается отвести особое место вопросам вузовской подготовки юристов на казахском языке – языке титульной нации. Редакционная коллегия настоящего журнала с большим удовлетворением отмечает, что в составе названной рабочей группы принимает непосредственное участие квалифицированный, опытный и знающий методист в области образовательных программ по специальности «Юриспруденция» преподаватель кафедры юриспруденции НАО «КазНПУ имени Абая» Жанар Еспаевна Молдахметова.

Актуальность последнего аспекта оценивается как мощный импульс для разработки вузовскими педагогами-правоведами новых подходов в деле усовершенствования системы и структуры юридического образования в Республике Казахстан.

Редакция журнала желает своим читателям, всем гражданам Казахстана успехов во всех позитивных начинаниях! Нас объединяет одна земля, одна Родина, одна любовь к отечеству. Юристы Казахстана способны защитить свою Родину безупречным служением слову права, слову истины!

С искренним уважением, редакция журнала.

Editorial column

Over the last three months, a number of events have taken place in Kazakhstan that have impacted various facets of the lives and activities of the people living there. Among these legally significant events were the remarks made by President of the Republic of Kazakhstan K.-Zh. K. Tokayev at the XXXIII session of the Assembly of People of Kazakhstan "Unity. Creation. Progress." and at the forum of the National Council for Science and Technology under the President of the Republic of Kazakhstan on April 12, 2024., held on April 25, 2024. The main issue discussed during the forums was what role Kazakh science should play in the near future in preventing unprecedented floods that caused huge economic losses and troubles for the part of the population that found themselves in high-risk areas and lost their homes. The Head of State emphasized such aspects as the ongoing outflow of scientific personnel from the country, the insufficient attractiveness of the scientific sphere for young specialists, social problems, insufficient legal protection of scientists, especially among young specialists, and much more.

It is crucial to put together a package of initiatives that specifically encourage science, including college education. Thanks to the Head of State's initiative, the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan was firmly placed back under state control. Additionally, decisions were made to greatly raise the financial rewards for academic titles and scientific degrees for university faculty, staff members working in scientific departments, and researchers at research institutes. Regardless of the fact that currently the highest relevance and practical relevance is observed in the technical fields of science, legal science has not lost its importance at all times on the grounds that any progress should objectively be accompanied by legal regulation ensuring respect for constitutionally guaranteed human and citizen rights, freedoms and legitimate interests. Industry law has always kept pace with the demands of scientific and technological progress. This circumstance means that legal science is a kind of socially significant indicator that reacts by legal means to all the pressing demands of society. This property of legal science has a special value if it is associated with cataclysms of both natural and man-made nature.

Another significant development in the nation's legal history occurred. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Communications, Digitalization, improvement of the investment climate and elimination of excessive legislative regulation" (No. 86-VIII SAM) was signed into law by President K. K. Tokayev on May 21, 2024. The provisions of this law are aimed at improving the prescriptions of a number of existing legislative acts. Procedures are being introduced to simplify and accelerate actions related to the conclusion of contracts, especially in international relations, via SMS, OTP (One Time Password – one-time password) or biometric data. The newly adopted changes and additions in the field of digitalization will require lawyers to conduct in-depth analytical work on the interpretation of such traditionally established concepts as the subject of legal relations in the context of digital technologies, the reliability and identifiability of biometric data, legal security measures of new rules for the operation of digitized data, etc.

The following formulation of the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030, which outlines an important priority, has gained significant relevance: "A vital prerequisite for the long-term growth of Kazakhstan's legal system is the restoration of the caliber of legal education... The inevitable consequence of the close connection of the legal profession with national legislation is the need to have its own teaching staff and its own educational and methodological base." Currently, a working group has been established under the leadership of the RSU "Committee of Higher and Postgraduate Education of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan" to develop a draft Concept for the development of legal education in the Republic of Kazakhstan. In this Concept, it is supposed to give a special place to the issues of university training of lawyers in Kazakh, the language of the titular nation. The editorial board of this journal notes with great satisfaction that Zhanar Espaevna Moldakhmetova, a qualified, experienced and knowledgeable methodologist in the field of educational programs in the specialty

"Jurisprudence", a teacher of the Department of Jurisprudence of the National Academy of Sciences "Abai KazNPU, is directly involved in the named working group.

The relevance of the latter aspect is assessed as a powerful impetus for the development of new approaches by university legal educators in improving the system and structure of legal education in the Republic of Kazakhstan.

The magazine's editorial staff wishes all of Kazakhstan's people and readers success in all of their undertakings! One nation, one Homeland, and a shared love for the fatherland bind us together. Kazakhstani attorneys are able to defend their country by providing flawless legal and truthful representation!

Sincerely, Editorial Board.

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ.
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТАРИХЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА.
ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
GENERAL THEORY OF STATE AND LAW.
HISTORY OF STATE AND LAW**

МРНТИ: 10.07.33
УДК: 340:32.019.5

10.51889/2959-6181.2024.76.2.001

Бурибаев Е.А.¹, Хамзина Ж.А.²

¹ *Жетысуский университет имени Ильаса Жансугурова*

² *Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

**АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ИССЛЕДОВАНИЙ
ПО ПРОБЛЕМАМ ЗАВИСИМОСТИ ОТ АЗАРТНЫХ ИГР**

Аннотация

В статье представлен обзор результатов научных исследований, опубликованных в изданиях, индексируемых в базах данных Web of Science, Scopus и на портале Google Scholar. Эти исследования отражают ключевые тенденции развития социальной и правовой политики в различных странах мира. Обзор научных работ организован как по проблемно-тематическому принципу, учитывая направленность и концептуальные основы исследований, так и по территориальному признаку. Авторы не претендуют на исчерпывающий характер обобщения, учитывая динамичный и непрерывно развивающийся характер изучения влияния зависимости от азартных игр на жизнедеятельность обществ. Основная задача предлагаемого обзора – выявить ключевые направления и концептуальные основы исследования данной проблемы, а также обосновать необходимость и значимость подобных исследований для Казахстана.

Ключевые слова: азартные игры, игровая зависимость, лудомания, профилактика правонарушений, игровой бизнес.

Е.А. Бурибаев¹, Ж.А. Хамзина²

¹ *І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті*

² *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

**ҚҰМАР ОЙЫНДАРҒА ТӘУЕЛДІЛІК ПРОБЛЕМАЛАРЫ БОЙЫНША
ЗЕРТТЕУЛЕРГЕ ТАЛДАМАЛЫҚ ШОЛУ**

Аңдатпа

Мақалада Web of Science, Scopus деректер базасында және Google Scholar порталында индекстелетін басылымдарда жарияланған ғылыми зерттеулер нәтижелеріне шолу берілген. Бұл зерттеулер әлемнің түрлі елдерінде әлеуметтік және құқықтық саясаттың негізгі даму үрдістерін көрсетеді. Ғылыми жұмыстарды шолу зерттеулердің бағыттылығы мен тұжырымдамалық негіздерін ескере отырып, проблемалық-тақырыптық қағидат бойынша да, аумақтық белгілері бойынша да ұйымдастырылған. Құмар ойындарға тәуелділіктің қоғамдардың тыныс-тіршілігіне әсерін зерттеудің серпінді және үздіксіз дамып келе жатқан сипатын ескере отырып, авторлар қорытудың толық сипатына үміттенбейді. Ұсынылып отырған шолудың негізгі міндеті – осы проблеманы зерттеудің негізгі бағыттары мен

тұжырымдамалық негіздерін анықтау, сондай-ақ Қазақстан үшін осындай зерттеулердің қажеттілігі мен маңыздылығын негіздеу.

Түйін сөздер: құмар ойындар, ойын тәуелділігі, лудомания, құқық бұзушылықтың алдын алу, ойын бизнесі.

Buribayev Ye.¹, Khamzina Zh.²

¹*Zhetysu University*

²*Abai Kazakh National Pedagogical University*

ANALYTICAL REVIEW OF STUDIES ON PROBLEMS OF GAMBLING ADDICTION

Abstract

The article provides an overview of the results of scientific research published in publications indexed in the Web of Science, Scopus databases and on the Google Scholar portal. These studies reflect key trends in the development of social and legal policies in various countries of the world. The review of scientific works is organized both on a problem-thematic basis, taking into account the focus and conceptual foundations of research, and on a territorial basis. The authors do not claim the exhaustive nature of the generalization, given the dynamic and continuously developing nature of the study of the impact of gambling dependence on the life of societies. The main task of the proposed review is to identify the key directions and conceptual foundations of the study of this problem, as well as to justify the need and significance of such studies for Kazakhstan.

Keywords: gambling, gambling addiction, ludomania, crime prevention, gaming business.

Основные положения. Азартные игры легальны в Казахстане. Однако азартные игры, как поведение, направленное, прежде всего, на развлечение и досуг, являются рискованными из-за потенциального развития вредных психосоциальных последствий. С другой стороны, азартные игры являются источником значительных финансовых доходов для государства. Социальный интерес заключается в регулировании игровой индустрии и поиске необходимого баланса между социальными преимуществами и издержками в условиях и масштабах значительного распространения лудомании среди граждан в Казахстане, роста азартных игр в Интернете. На наш взгляд, легализация азартных игр в Казахстане прошла без учета потенциальных рисков и негативных последствий, не был в полной мере обеспечен сбалансированный и ответственный подход к этой деятельности.

Президент Казахстана неоднократно давал поручение остановить рост преступности, связанный с зависимостью населения от азартных игр, принять комплекс законодательных, организационных и информационно-идеологических мер по борьбе с игровой зависимостью среди граждан Казахстана. А именно в сентябре 2023 года Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев на заседании Совета безопасности поручил усилить ограничения в отношении азартных игр для отдельных категорий граждан. Президент акцентировал внимание, что особую группу риска составляет молодежь. Он также обратил внимание правоохранительных органов на рост преступности, связанный с зависимостью населения от азартных игр. Поручил принять профилактические и иные меры по обеспечению законности и правопорядка. Указал на необходимость активизации работы по предотвращению финансовых и других нарушений в сфере игорного бизнеса. На третьем заседании Национального курултая в марте 2024 года для борьбы с этим негативным явлением Глава государства поручил правительству утвердить комплексный план по борьбе с лудоманией, законодательно ограничив это пагубное пристрастие.

Введение. Азартные игры легальны в Казахстане, как и в большинстве стран мира. На май 2024 года в Республике Казахстан имеется 28 действующих лицензий на занятие

деятельностью в сфере игорного бизнеса, из которых 6 казино, 9 залов игровых автоматов, 12 букмекерских контор и 1 тотализатор¹.

Вместе с тем, азартные игры, как поведение, направленное, прежде всего, на развлечение и досуг, являются рискованными из-за потенциального развития вредных психосоциальных последствий, то есть развития симптомов игровой зависимости. К ним относятся весь спектр неблагоприятных последствий для здоровья (физических и психических), социальных (семья, друзья, сообщество) и экономических (занятость, финансы и преступность).

С другой стороны, азартные игры являются источником значительных финансовых доходов для государства. Так, например, на территории игровой зоны Алматинской области на побережье Капшагайского водохранилища функционируют 4 казино, 3 зала игровых автоматов и 10 букмекерских контор, которые по предварительным итогам 2023 года выплатили налоги на общую сумму 96 млрд. тенге и обеспечили порядка 6000 рабочих мест непосредственно в городе Конаев².

Социальный интерес заключается в регулировании игровой индустрии и поиске необходимого баланса между социальными преимуществами и издержками в условиях и масштабах значительного распространения лудомании среди граждан в Казахстане, роста азартных игр в Интернете. Востребовано и актуально решение важной и растущей проблемы в социально-экономическом ландшафте Казахстана, требующее многогранный подход, сочетающий юридические, экономические и социологические аспекты для исследования феномена лудомании. В рамках статьи мы сделали обзор, направленный на анализ теоретических и эмпирических основ стратегий минимизации лудомании, включающий междисциплинарный анализ игровой зависимости как социального явления и девиантного поведения, что позволяет по-новому взглянуть на закономерности и характеристики развития вопроса.

Результаты и обсуждения. Проведенный анализ, публикаций по направлению исследования в изданиях, индексируемых в международных базах Scopus и WoS, позволяет сформулировать следующие выводы о степени научной разработанности вопросов, гипотез научных исследований по проблемам лудомании.

Правовые, социологические и экономические факторы, характеризующие развитие зависимости от азартных игр в Казахстане фактически не исследованы, не изучены. Публикации в данном направлении крайне ограничены и представлены несколькими опубликованными результатами применительно к нашей стране: Prilutskaya & Kuliev, 2016, 2015; Berdaliyeva et al., 2023; Osik, 2016; Oskembay et al., 2016; Symonenko et al., 2023; Bulatbaeva et al., 2023; Lavrinenko, et al., 2019.

С научной точки зрения степень участия населения Казахстана в азартных играх не оценивалась, а государственные органы оперируют весьма приблизительными цифрами и основываются на применяемых общих международных методиках. По мнению Министра здравоохранения РК, в соответствии с данными ряда зарубежных научных исследований, распространенность лудомании в мире, оценивается в среднем около 3% от взрослого населения земного шара, при этом порядка 12,5% играют регулярно. При математическом моделировании на Казахстан, количество лиц, признающих проблемы, связанные с пристрастием к азартным играм, составляет порядка 36 000 человек [1].

¹ Проект Комплексного плана по противодействию незаконному игорному бизнесу и лудомании в Республике Казахстан на 2024–2026 годы. Находится на публичном обсуждении до 30.05.2024 года, URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=15051610>

² Проект Комплексного плана по противодействию незаконному игорному бизнесу и лудомании в Республике Казахстан на 2024–2026 годы. Находится на публичном обсуждении до 30.05.2024 года, URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=15051610>

По информации МВД РК на начало 2024 года в республике насчитывалось около 350 тыс. лудоманов, а средний долг игромана в стране составляет более 22 000 долларов США [2]. Аналогичная информация о количестве лиц, имеющих игровую зависимость, распространялась Агентством по финансовому мониторингу РК, только на середину 2021 года [3].

По состоянию на 22 апреля 2024 года услугой ограничения от участия в азартных играх воспользовались более 40 тыс. граждан и резидентов Казахстана (Министерство туризма и спорта РК, 2024). Однако уже по состоянию на 16 мая 2024 года по информации Министерства туризма и спорта РК этой услугой воспользовались более 75 тысяч граждан³.

На третьем заседании Национального курултая 15.03.2024 года Президент РК заявил, что лудомания наносит огромный вред подрастающему поколению, азартные онлайн-игры превращаются в повседневный досуг детей. По некоторым данным, постоянными клиентами букмекерских контор и казино являются около 400 тысяч граждан, что равносильно населению крупного города [4].

О масштабах индустрии азартных игр в Казахстане можно судить по официальным данным, предоставленным Национальным бюро статистики Республики Казахстан. Согласно этим отчетам, объем услуг по организации азартных игр и тотализатору за последние три года достиг примерно трех миллиардов долларов США [5].

Вместе с тем отсутствие подробной статистики о количестве игроков, их ставках и размерах задолженности среди лиц, страдающих зависимостью от азартных игр, связано с тем, что участники рынка не обязаны раскрывать такую информацию. Эти данные, как правило, хранятся внутри компаний и, по понятным причинам, не публикуются. Косвенно изменения в распространенности зависимости от азартных игр в Казахстане можно отслеживать с помощью социологических исследований. Например, тема зависимости от азартных игр ежегодно рассматривается Научно-исследовательским центром «Молодежь» по заказу Министерства информации и общественного развития Казахстана. Согласно опросам молодых казахстанцев, проведенным в период с 2021 по 2023 год, доля респондентов, вовлеченных в азартные игры, за этот период увеличилась с 0,1% до 3%. Самый высокий уровень зависимости от азартных игр среди молодежи (4,7%) приходится на возрастную группу от 29 до 34 лет [6].

По данным Ассоциации по защите прав граждан в сфере игорного бизнеса Республики Казахстан (Ассоциация, 2024), основными проблемами в игорном бизнесе являются: слабая законодательная база, касающаяся прав граждан; нарушение прав граждан иностранными компаниями, занимающимися онлайн-гемблингом; невыплата выигрышей игорными заведениями; негативное влияние теневого рынка на игорную индустрию; зависимость от азартных игр.

Современная государственная политика, работа государственных органов, согласно поручению Президента РК, должна везде опираться на качественное научное сопровождение. Это крайне важная задача. Решения должны тщательно прорабатываться, обосновываться и только потом приниматься [7]. В данном направлении востребованы качественные научные рекомендации для понимания сложностей проблемы зависимости от азартных игр в Казахстане, для выявления факторов риска и при разработке эффективных стратегий профилактики и регулирования. Значимость научного подхода к разработке государственной политики в рассматриваемой сфере заключается не только в том, что он способствует повышению общей эффективности управленческих решений, но и обеспечивает их социальную и экономическую обоснованность, что критически важно в условиях быстро меняющегося мира.

³ Проект Комплексного плана по противодействию незаконному игорному бизнесу и лудомании в Республике Казахстан на 2024–2026 годы. Находится на публичном обсуждении до 30.05.2024 года, URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=15051610>

В Казахстане ранее не проводились и не были обнародованы результаты исследований, в основе которых бы лежали научные вопросы о том, каковы основные теоретические и эмпирические подходы к пониманию лудомании как социального феномена. Какие социальные и экономические факторы влияют на распространение игровой зависимости среди населения? Каков масштаб участия казахстанского населения в азартных играх, и какова его структура по различным социальным группам? Какова связь между развитием игрового рынка и распространением лудомании? Как можно смягчить негативные последствия игровой зависимости с помощью целевых программ и информационных кампаний? Насколько эффективны существующие меры по профилактике, лечению и противодействию лудомании?

Однако подобные проблемы вопросы ставились и рассматривались в значительном числе исследований, проведенных зарубежом, применительно к условиям конкретных стран и регионов. Наиболее цитируемыми и влиятельными научными публикациями в международном масштабе по проблемам игровой зависимости являются труды Jiménez-Múrcia Susana (<https://orcid.org/0000-0002-3596-8033>), Griffiths Mark D. (<https://orcid.org/0000-0001-8880-6524>), Fernandez-Aranda Fernando (<https://orcid.org/0000-0002-2968-9898>), Hodgins David C. (<https://orcid.org/0000-0003-2737-5200>), Rockloff Matthew Justus (<https://orcid.org/0000-0002-0080-2690>).

В ряде работ анализировались социальное участие и прогностические факторы. Изучая уровень вовлеченности различных социальных групп в азартные игры в разных странах и регионах, в исследованиях определялись ключевые предикторы игрового поведения и зависимости [8].

Исследовались восприятие и отношение к азартным играм. В результатах Yeung & Wraith, 2017; Binde et al., 2017; Canale et al., 2016; Brosowski et al., 2015; Mazar et al., 2020; Nagfors et al., 2022; Barnes et al., 2017, анализировались восприятие, стереотипы и общая вовлеченность населения различных стран в азартные игры. Такой анализ имел в последующем влияние для разработки эффективных стратегий по повышению осведомленности общественности и образовательных кампаний [9].

Предметом изучения зарубежных ученых [10] были вопросы оценки экономических и социальных последствий игровой зависимости, что предоставляет основанную на данных базу для формулирования политики.

Проведение критического анализа существующей правовой базы, регулирующей игорную индустрию применительно к условиям той или иной страны, осуществлялось в ограниченном числе публикаций [11]. Подобный анализ позволяет не только выявить скрытые риски, но и предложить законодательные улучшения для эффективного смягчения этих рисков.

В зарубежных исследованиях авторы проводят оценку реализации профилактических мер лудомании. Оцениваются эффективность текущих мер профилактики и лечения игровой зависимости. На основе эмпирических данных предлагаются улучшения и внедрение новых профилактических стратегий, адаптированные к потребностям и реалиям общества [12]. Наконец, имеются результаты, направленные на разработку руководящих принципов для информационных кампаний и социальных программ, которые могут значительно снизить распространенность игровой зависимости и повысить осведомленность общественности о ее рисках [13].

Однако ни одно из перечисленных направлений исследований не проводилось относительно условий нашей страны. Вместе с тем подобный анализ имеет важное значение для Казахстана, а его результаты обладают потенциалом для влияния на политику и законотворческий процесс. Несмотря на глобальный характер проблемы, в Казахстане лудомания имеет свои особенности. Востребованное научное исследование должно предлагать решение, ориентированное на местные реалии, учитывая культурные и социальные особенности, а также особенности правовой и экономической ситуации в стране.

Это включает в себя анализ уникального социального и культурного контекста Казахстана, выявление конкретных правовых пробелов и рекомендации по улучшению на основе мировых и зарубежных стандартов. Такой многогранный подход повышает конкурентоспособность исследования в глобальном масштабе, согласуясь с передовым опытом стран Европейского Союза [14], Канады [15], Южной Кореи [16], США [17], где противодействие зависимости от азартных игр добилось некоторых успехов. Имеются работы, обобщающие международный опыт стран, которые столкнулись с аналогичными проблемами [18].

Помимо анализа самой проблемы, исследования должны быть направлены на формирование конкретных стратегий для профилактики и минимизации лудомании. Это включает в себя разработку эффективных образовательных кампаний, улучшение правового регулирования и мер поддержки для лиц, страдающих от игровой зависимости. Это включает в себя разработку эффективных образовательных кампаний, улучшение правового регулирования и мер поддержки для лиц, страдающих от игровой зависимости. Комплексные стратегии минимизации зависимости от азартных игр, включая юридические, экономические и социологические аспекты, предлагают конкурентоспособное решение, которое соответствует как национальным, так и международным стандартам, обеспечивая актуальность и эффективность исследования.

Проведение исследований по проблемам игровой зависимости должно предполагать междисциплинарный подход, включающий правовые, социологические и экономические аспекты исследования. Подобный подход позволит рассмотреть лудоманию с различных точек зрения, используя теоретические и эмпирические методы, а также сочетание количественных и качественных данных, способствует более глубокому и всестороннему пониманию проблемы.

Социологические исследования должны включать проведение обзора научной литературы для выявления основных теоретических подходов к исследованию лудомании как социального явления и формы социальной девиации; а также проведение опросов, анкетирования, интервью и фокус-групп для изучения восприятия, стереотипов и отношения казахстанцев к азартным играм, выявления факторов, способствующих готовности к азартным играм среди различных социальных групп; изучение материалов социальных сетей и онлайн-платформ для выявления тенденций и представлений, связанных с азартными играми, а также оценки их влияния на поведение. Подход позволит получить первичные данные для определения структуры участия в азартных играх и распространенность лудомании в разных социальных группах.

Экономические исследования должны объединять проведение анализа рынка игровой индустрии для выявления его связи с развитием лудомании; анализ финансовых пирамид и их влияние на распространение игровой зависимости; исследование поведенческих финансов для изучения экономических факторов, способствующих развитию лудомании, включая регрессионный анализ для выявления предикторов участия в азартных играх; изучение экономических последствий лудомании, включая влияние на финансовую стабильность семей и общества в целом, а также анализ макроэкономических последствий, включая воздействие на экономический рост и занятость.

Правовые исследования должны быть направлены на изучение нормативной правовой базы Казахстана, регулирующей игорную деятельность, на предмет выявления латентных рисков и неэффективности. Проведение сравнительного анализа правового регулирования с зарубежным опытом для выявления сфер для совершенствования отечественной практики. Исследование влияния рекламы и маркетинга в сфере азартных игр на формирование игровой зависимости, а также анализ методов правового регулирования этих аспектов.

Исследование социально-экономических последствий должны включать анализ влияния лудомании на уровень преступности, социальную стабильность и расходы на здравоохранение; а также подготовку целевых программ, направленных на снижение негативных

последствий игровой зависимости; будет осуществлена оценка эффективности действующих программ.

Заключение. Рекомендации и выводы научных исследований по вопросам противодействия лудомании должны быть направлены на: проведение оценки существующих мер по профилактике, лечение и противодействие лудомании, а также моделирование рекомендаций по их усовершенствованию; формирование информационных кампаний и социальных программ, направленных на снижение распространенности лудомании и повышение уровня общественного сознания в этой области. Таким образом, результаты научного анализа должны найти широкое применение и влияние в различных сферах, включая социальную политику, образование и право. Они могут использоваться для информирования и корректировки национальных стратегий по управлению и контролю лудомании. Кроме того, исследования будут способствовать формированию новых правовых мер, направленных на регулирование игровой индустрии и защиту уязвимых групп населения. В результате выполнения исследования должна быть создана основа для комплексного подхода к решению проблемы лудомании в Казахстане, что обеспечит устойчивое развитие и повысит качество жизни граждан, создавая условия для эффективного управления социальными рисками и улучшения общественного здоровья.

Результаты научного исследования проблем лудомании могут быть востребованы в деятельности правоохранительных органов и законодательном процессе, в работе социальных служб, которые смогут использовать полученные данные для определения и поддержки групп риска, разработки социальных программ в целях защиты наиболее уязвимых слоев населения; а также в области экономической деятельности, касающейся игрового бизнеса, поскольку понимание социально-экономических последствий лудомании может способствовать формированию и имплементации ответственных практик в игровой индустрии, которые в настоящее время в Казахстане фактически не поддерживаются.

Благодарности. Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № BR24992927).

Список использованной литературы

1. *Казахстан. (2023а). Сведения Министерства здравоохранения Республики Казахстан. Новые подходы в борьбе с лудоманией обсуждены в Министерстве здравоохранения. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/618056?lang=ru> (дата обращения: 13.05.2024.).*

2. *МВД РК. (2024). Сведения Министерства внутренних дел Республики Казахстан. МВД и КНБ пресекли деятельность крупной сети онлайн-казино. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/press/news/details/686337?lang=ru> (дата обращения: 13.05.2024.).*

3. *АФМ. (2021). Сведения Пресс-службы Агентства по финансовому мониторингу Республики Казахстан. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/press/news/details/211262?lang=ru> (дата обращения: 13.05.2024.).*

4. *Казахстан. (2024а). Выступление Главы государства К. Токаева на третьем заседании Национального курултая «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс». URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenieglavy-gosudarstva-ktokaevana-tretem-zasedaniinacionalnogokurultaya-1525116> (дата обращения: 13.05.2024.).*

5. *Статистика. (2023). Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Отраслевая статистика, статистика услуг. Объем услуг по организации азартных игр и заключению пари за 2021–2023 гг. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-servic> (дата обращения: 13.05.2024.).*

6. Опрос. (2023). Социологическое исследование «Молодежь Казахстана»: НИЦ «Молодежь». Астана, 137. URL: <https://eljastary.kz/upload/iblock/f70/ggw1849fh0fs4pa3dg9sp3и851ftwbz1.pdf> (дата обращения: 13.05.2024.).

7. Казахстан. (2024б). Выступление Главы государства К. Токаева на заседании Национального совета по науке и технологиям при Президенте Республики Казахстан. URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-kasym-zhomarta-tokaeva-na-zasedanii-nacionalnogo-soveta-po-nauke-i-tehnologiyam-pri-prezidente-respubliki-kazahstan-123423> (дата обращения: 13.05.2024.).

8. Esparza-Reig, J., González-Sala, F., & Vilar, M. M. (2021). *Motivos de juego, predictores del juego problemático y diferencias con el consumo problemático de alcohol*. *Revista española de drogodependencias*, 46, 83-94.; Smith, D.P., Battersby, M.W., Pols, R.G., Harvey, P.W., Oakes, J.E., & Baigent, M.F. (2015). *Predictors of relapse in problem gambling: A prospective cohort study*. *Journal of gambling studies*, 31, 299-313.; Black, D. W., & Allen, J. (2021). *An exploratory analysis of predictors of course in older and younger adults with pathological gambling: A non-treatment sample*. *Journal of Gambling Studies*, 37(4), 1231-1243.; Kim, H.S., Tabri N., & Hodgins, D.C. (2024). *A 5-year longitudinal examination of the co-occurring patterns of gambling and other addictive behaviors*. *Addictive behaviors*, 149, 107894.; Maddi, S. R., Erwin, L.M., Carmody, C. L., Villarreal, B. J., White, M., & Gundersen, K. K. (2013). *Relationship of hardiness, grit, and emotional intelligence to internet addiction, excessive consumer spending, and gambling*. *The Journal of Positive Psychology*, 8(2), 128-134.; Esparza-Reig, J., Martí-Vilar, M., González-Sala, F., Merino-Soto, C., Hernández-Salinas, G., & Toledano-Toledano, F. (2023). *Health-Related, Social and Cognitive Factors Explaining Gambling Addiction*. *Healthcare (Basel, Switzerland)*, 11(19), 2657-2657.; Kim, H.S., Sears, C.R., Hodgins, D.C., Ritchie, E.V., Kowatch, K. R., & McGrath, D.S. (2021). *Gambling-related psychological predictors and moderators of attentional bias among electronic gaming machine players*. *Psychology of Addictive Behaviors*, 35(8), 961.; Gorsane, M. A., Reynaud, M., Venisse, J. L., Legauffre, C., Valleur, M., Magalon, D., ... & Grall-Bronnec, M. (2016). *Gambling disorder-related illegal acts: Regression model of associated factors*. *Journal of behavioral addictions*, 6(1), 64-73.; Aragay, N., Pijuan, L., Cabestany, À., Ramos-Grille, I., Garrido, G., Vallès, V., & Jovell-Fernández, E. (2021). *Current Addiction in Youth: Online Sports Betting*. *Frontiers in psychiatry*, 11, 590554.; Wartberg, L., Zieglmeier, M., & Kammerl, R. (2021). *An empirical exploration of longitudinal predictors for problematic internet use and problematic gaming behavior*. *Psychological Reports*, 124(2), 543-554.; Müller, K. W., Janikian, M., Dreier, M., Wölfling K., Beutel M. E., Tzavara, C., ... & Tsitsika, A. (2015). *Regular gaming behavior and internet gaming disorder in European adolescents: results from a cross-national representative survey of prevalence, predictors, and psychopathological correlates*. *European child & adolescent psychiatry*, 24, 565-574.; Ferreira, F. D. M., Bambini, B.B., Tonsig, G.K., Fonseca L., Picon, F.A., Pan, P.M., ... & Gadelha, A. (2020). *Predictors of gaming disorder in children and adolescents: a school-based study*. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 43, 289-292.

9. Stone, C. A., Yeung, K., Shaw, L., & Billi, R. (2024). *Gambling in Victoria: Changes in Participation, Problem Gambling and Gambling Environment Between 2008 and 2018*. *Journal of Gambling Studies*, 1-33.; Gooding, N. B., Williams, R. J., & Volberg, R. A. (2024). *The problem gambling measure: a revision of the problem & pathological gambling measure to better predict at-risk and chronic gambling*. *International Gambling Studies*, 1-25.; Chóliz, M. (2023). *Is gambling like a virus?: A conceptual framework and proposals based on empirical data for the prevention of gambling addiction*. *BMC Public Health*, 23(1), 1-8.; Marionneau, V., Ruohio, H., & Karlsson, N. (2023). *Gambling harm prevention and harm reduction in online environments: a call for action*. *Harm Reduction Journal*, 20(1), 1-9.; Currie, S. R., Hodgins, D. C., Williams, R. J., & Fiest, K. (2021). *Predicting future harm from gambling over a five-year period in a general population sample: A survival analysis*. *BMC psychiatry*, 21, 1-12.; Rawat, V., Tulloch, C., Murray-Boyle, C.,

& Rockloff, M. (2021). *The Evolution of Gambling-Related Harm Measurement: Lessons from the Last Decade*. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(9), 4395.

10. Globan, T., Rogić Dumančić, L., Ricijaš, N., & Omazić, M. A. (2021). *ECONOMIC AND SOCIAL COSTS OF GAMBLING ADDICTION IN CROATIA-THE OTHER SIDE OF THE MEDAL*. *Ljetopis socijalnog rada*, 28(1), 37-70.; Eadington, W. R. (2003). *Measuring costs from permitted gaming: Concepts and categories in evaluating gambling's consequences*. *Journal of Gambling Studies*, 19, 185-213.; Winkler, P., Bejdová, M., Csémy, L., & Weissová, A. (2017). *Social costs of gambling in the Czech Republic 2012*. *Journal of gambling studies*, 33, 1293-1310.; Turner, N.E. (2008). *Games, gambling, and gambling problems*. In *In the pursuit of winning: Problem gambling theory, research and treatment* (pp. 33-64). Boston, MA: Springer US.

11. Gainsbury S., & Wood R. (2011). *Internet gambling policy in critical comparative perspective: The effectiveness of existing regulatory frameworks*. *International Gambling Studies*, 11(3), 309-323.; Casey D. (2023). *Reproducing Responsible Gambling through Codes of Conduct: The Role of Trade Associations and Codes of Conduct in Shaping Risk Regulation*. *European Journal of Risk Regulation*, 1-18.; Albanese, J.S. (2017). *Creating legal versus illegal gambling businesses: How proper government regulation makes a difference*. *Dual markets: Comparative approaches to regulation*, 305-320.; Littlewood, M. (2011). *Gambling and regulation: why there is nothing to fear from liberalisation*. *Economic Affairs*, 31(1), 34-37.

12. Chóliz, M., Marcos, M., & Bueno, F. (2022). *Ludens: A gambling addiction prevention program based on the principles of ethical gambling*. *Journal of gambling studies*, 38(3), 993-1008.; Jang, J.I., & Kim, S.B. (2016). *A Development of Group Counseling Program for Prevention of Gambling Addiction Based on the Combined Counseling Model*. *International Information Institute (Tokyo)*. *Information*, 19(11B), 5351.; Lozano, J.M. G., & Rodríguez, F.M. M. (2022). *Systematic Review: Preventive Intervention to Curb the Youth Online Gambling Problem*. *Sustainability*, 14(11), 1-16.; Dickson, L.M., Derevensky, J.L., & Gupta, R. (2002). *The prevention of gambling problems in youth: A conceptual framework*. *Journal of Gambling studies*, 18, 97-159.; Rafi, J., Ivanova, E., Rozental, A., & Carlbring, P. (2017). *Effects of a workplace prevention programme for problem gambling: study protocol for a cluster randomised controlled trial*. *BMJ Open*, 7(9), e015963.

13. Taylor, L. M., & Hillyard, P. (2009). *Gambling awareness for youth: An analysis of the "Don't Gamble Away our Future™" program*. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 7, 250-261.; McMahon, N., Thomson, K., Kaner, E., & Bambra, C. (2019). *Effects of prevention and harm reduction interventions on gambling behaviours and gambling related harm: An umbrella review*. *Addictive Behaviors*, 90, 380-388.).

14. Meyer, C., Bischof, A., Westram, A., Jeske, C., de Brito, S., Glorius, S., & Rumpf, H. J. (2015). *The "Pathological Gambling and Epidemiology"(PAGE) study program: Design and fieldwork*. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 24(1), 11-31.; Hoekx, N., Fijnaut, C.J., & Verbeke, A.L. (2011). *In the shadow of Luxembourg: EU and national developments in the regulation of gambling*. A. Littler (Ed.). *Martinus Nijhoff Publishers*.; Williams, R.J., West, B.L., & Simpson, R.I. (2012). *Prevention of Problem Gambling: A Comprehensive Review of the Evidence, and Identified Best Practices*.; Nordmyr, J., & Forsman, A.K. (2018). *A systematic mapping of nordic gambling research 2000-2015: current status and suggested future directions*. *Addiction Research & Theory*, 26(5), 339-348.; Jensen, C. (2017). *Money over misery: restrictive gambling legislation in an era of liberalization*. *Journal of European Public Policy*, 24(1), 119-134.; Lombi, L., & Pedroni, M. (2019). *Rethinking the Approach to Gambling Disorder: The Case of the Italian Healthcare Services*. *Italian Sociological Review*, 9(3), 383-383.; Monreal-Bartolomé, A., Barceló-Soler, A., García-Campayo J., Bartolomé-Moreno, C., Cortés-Montávez P., Acon, E., ... & López-Del-Hoyo, Y. (2023). *Preventive Gambling Programs for Adolescents and Young Adults: A Systematic Review*. *IJERPH*, 20(6), 1-32.

15. Matheson, F.I., Hamilton-Wright S., Hahmann T., McLuhan, A., Tacchini G., Wendaferew, A., & Dastoori, P. (2022). *Filling the GAP: Integrating a gambling addiction program into a*

shelter setting for people experiencing poverty and homelessness. *PLOS ONE*, 17(3), 1-19.; Robson, E., Edwards, J., Smith, G., & Colman, I. (2002). Gambling decisions: An early intervention program for problem gamblers. *Journal of Gambling Studies*, 18, 235-255.

16. Kim, H.W., & Choi, J.H. (2019). A Preliminary study for developing gambling preventive education for college students. *Int. J. Innov. Technol. Explor. Eng.*, 8, 265-269.

17. Shaffer, H.J., LaBrie, R.A., LaPlante, D.A., Kidman, R.C., & Donato, A.N. (2005). The Iowa gambling treatment program: Treatment outcomes for a follow-up sample. *Journal of Gambling Studies*, 21, 59-71.

18. Riley, B., Smith, D., & Oakes, J. (2011). Exposure therapy for problem gambling in rural communities: A program model and early outcomes. *Australian Journal of Rural Health*, 19(3), 142-146.; Oei, T.P. S., Raylu, N., & Lai, W.W. (2018). Effectiveness of a self help cognitive behavioural treatment program for problem gamblers: A randomised controlled trial. *Journal of gambling studies*, 34, 581-595.; Dowling, N., Smith, D., & Thomas, T. (2009). A preliminary investigation of abstinence and controlled gambling as self-selected goals of treatment for female pathological gambling. *Journal of Gambling Studies*, 25, 201-214.

References:

1. Kazakhstan. (2023a). Svedeniya Ministerstva zdravoohraneniya Respubliki Kazakhstan. *Novye podhody v bor'be s ludomaniyej obsuzhdeny v Ministerstve zdravoohraneniya*. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/618056?lang=ru> (data obrashcheniya: 13.05.2024.).

2. MVD RK. (2024). Svedeniya Ministerstva vnutrennih del Respubliki Kazakhstan. *MVD i KNB presekli deyatel'nost' krupnoj seti onlajn-kazino*. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/griim/press/news/details/686337?lang=ru> (data obrashcheniya: 13.05.2024.).

3. AFM. (2021). Svedeniya Press-sluzhby Agentstva po finansovomu monitoringu Respubliki Kazakhstan. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/press/news/details/211262?lang=ru> (data obrashcheniya: 13.05.2024.).

4. Kazakhstan. (2024a). *Vystuplenie Glavy gosudarstva K.Tokaeva na tret'em zasedanii Nacional'nogo kurultaya «Adal adam – Adal eńbek – Adal tabys»*. URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenieglavy-gosudarstva-ktokaevana-tretem-zasedaniinacionalnogo-kurultaya-1525116> (data obrashcheniya: 13.05.2024.).

5. Statistika. (2023). *Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Otrasleyaya statistika, statistika uslug. Ob'em uslug po organizacii azartnyh igr i zaklyucheniyu pari za 2021–2023 gg*. URL: <https://stat.-gov.kz/ru-industries/business-statistics/stat-servic> (data obrashcheniya: 13.05.2024.).

6. Opros. (2023). *Sociologicheskoe issledovanie «Molodezh' Kazahstana»: NIC «Molodezh'»*. Astana, 137. URL: <https://eljastary.kz/upload/iblock/f70/ggw1849fh0fs4pa3dg9sp3u851ftwbzl.pdf> (data obrashcheniya: 13.05.2024.).

7. Kazakhstan. (2024b). *Vystuplenie Glavy gosudarstva K. Tokaeva na zasedanii Nacional'nogo soveta po nauke i tekhnologiyam pri Prezidente Respubliki Kazakhstan*. URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-kasym-zhomarta-tokaeva-na-zasedanii-nacionalnogo-soveta-po-nauke-i-tehnologiyam-pri-prezidente-respubliki-kazahstan-123423> (data obrashcheniya: 13.05.2024.).

8. Esparza-Reig, J., González-Sala, F., & Vilar, M. M. (2021). *Motivos de juego, predictores del juego problemático y diferencias con el consumo problemático de alcohol*. *Revista española de drogodependencias*, 46, 83-94.; Smith, D.P., Battersby, M.W., Pols, R.G., Harvey, P.W., Oakes J. E., & Baigent, M.F. (2015). *Predictors of relapse in problem gambling: A prospective cohort study*. *Journal of gambling studies*, 31, 299-313.; Black, D.W., & Allen, J. (2021). *An exploratory analysis of predictors of course in older and younger adults with pathological gambling: A non-treatment sample*. *Journal of Gambling Studies*, 37(4), 1231-1243.; Kim, H.S., Tabri, N., & Hodgins, D. C. (2024). *A 5-year longitudinal examination of the co-occurring patterns of gambling*

and other addictive behaviors. *Addictive behaviors*, 149, 107894.; Maddi, S. R., Erwin, L. M., Carmody, C. L., Villarreal, B. J., White, M., & Gundersen, K. K. (2013). Relationship of hardiness, grit, and emotional intelligence to internet addiction, excessive consumer spending, and gambling. *The Journal of Positive Psychology*, 8(2), 128-134.; Esparza-Reig, J., Martí-Vilar, M., González-Sala, F., Merino-Soto, C., Hernández-Salinas, G., & Toledano-Toledano, F. (2023). Health-Related, Social and Cognitive Factors Explaining Gambling Addiction. *Healthcare (Basel, Switzerland)*, 11(19), 2657-2657.; Kim, H.S., Sears, C.R., Hodgins, D.C., Ritchie, E.V., Kowatch, K.R., & McGrath, D. S. (2021). Gambling-related psychological predictors and moderators of attentional bias among electronic gaming machine players. *Psychology of Addictive Behaviors*, 35(8), 961.; Gorsane, M.A., Reynaud, M., Venisse, J.L., Legauffre, C., Valleur, M., Magalon, D., ... & Grall-Bronnec, M. (2016). Gambling disorder-related illegal acts: Regression model of associated factors. *Journal of behavioral addictions*, 6(1), 64-73.; Aragay, N., Pijuan, L., Cabestany, À., Ramos-Grille, I., Garrido, G., Vallès, V., & Jovell-Fernández, E. (2021). Current Addiction in Youth: Online Sports Betting. *Frontiers in psychiatry*, 11, 590554.; Wartberg, L., Zieglmeier, M., & Kammerl, R. (2021). An empirical exploration of longitudinal predictors for problematic internet use and problematic gaming behavior. *Psychological Reports*, 124(2), 543-554.; Müller, K.W., Janikian, M., Dreier, M., Wölfling, K., Beutel, M. E., Tzavara, C., & Tsitsika, A. (2015). Regular gaming behavior and internet gaming disorder in European adolescents: results from a cross-national representative survey of prevalence, predictors, and psychopathological correlates. *European child & adolescent psychiatry*, 24, 565-574.; Ferreira, F. D. M., Bambini, B. B., Tonsig, G.K., Fonseca, L., Picon, F.A., Pan, P.M., & Gadelha, A. (2020). Predictors of gaming disorder in children and adolescents: a school-based study. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 43, 289-292.

9. Stone, C.A., Yeung, K., Shaw, L., & Billi, R. (2024). Gambling in Victoria: Changes in Participation, Problem Gambling and Gambling Environment Between 2008 and 2018. *Journal of Gambling Studies*, 1-33.; Gooding, N.B., Williams, R.J., & Volberg, R.A. (2024). The problem gambling measure: a revision of the problem & pathological gambling measure to better predict at-risk and chronic gambling. *International Gambling Studies*, 1-25.; Chóliz, M. (2023). Is gambling like a virus?: A conceptual framework and proposals based on empirical data for the prevention of gambling addiction. *BMC Public Health*, 23(1), 1-8.; Marionneau, V., Ruohio, H., & Karlsson, N. (2023). Gambling harm prevention and harm reduction in online environments: a call for action. *Harm Reduction Journal*, 20(1), 1-9.; Currie, S. R., Hodgins, D.C., Williams, R.J., & Fiest K. (2021). Predicting future harm from gambling over a five-year period in a general population sample: A survival analysis. *BMC psychiatry*, 21, 1-12.; Rawat, V., Tulloch, C., Murray-Boyle, C., & Rockloff, M. (2021). The Evolution of Gambling-Related Harm Measurement: Lessons from the Last Decade. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(9), 4395.

10. Globan, T., Rogić Dumančić, L., Ricijaš, N., & Omazić, M. A. (2021). ECONOMIC AND SOCIAL COSTS OF GAMBLING ADDICTION IN CROATIA-THE OTHER SIDE OF THE MEDAL. *Ljetopis socijalnog rada*, 28(1), 37-70.; Eadington, W. R. (2003). Measuring costs from permitted gaming: Concepts and categories in evaluating gambling's consequences. *Journal of Gambling Studies*, 19, 185-213.; Winkler, P., Bejdová, M., Csémy, L., & Weissová, A. (2017). Social costs of gambling in the Czech Republic 2012. *Journal of gambling studies*, 33, 1293-1310.; Turner, N. E. (2008). Games, gambling, and gambling problems. In *In the pursuit of winning: Problem gambling theory, research and treatment* (pp. 33-64). Boston, MA: Springer US.

11. Gainsbury, S., & Wood, R. (2011). Internet gambling policy in critical comparative perspective: The effectiveness of existing regulatory frameworks. *International Gambling Studies*, 11(3), 309-323.; Casey, D. (2023). Reproducing Responsible Gambling through Codes of Conduct: The Role of Trade Associations and Codes of Conduct in Shaping Risk Regulation. *European Journal of Risk Regulation*, 1-18.; Albanese, J. S. (2017). Creating legal versus illegal gambling businesses: How proper government regulation makes a difference. *Dual*

markets: *Comparative approaches to regulation*, 305-320.; Littlewood, M. (2011). *Gambling and regulation: why there is nothing to fear from liberalisation*. *Economic Affairs*, 31(1), 34-37.

12 Chóliz, M., Marcos, M., & Bueno, F. (2022). *Ludens: A gambling addiction prevention program based on the principles of ethical gambling*. *Journal of gambling studies*, 38(3), 993-1008.; Jang, J. I., & Kim, S. B. (2016). *A Development of Group Counseling Program for Prevention of Gambling Addiction Based on the Combined Counseling Model*. *International Information Institute (Tokyo). Information*, 19(11B), 5351.; Lozano, J. M. G., & Rodriguez, F. M. M. (2022). *Systematic Review: Preventive Intervention to Curb the Youth Online Gambling Problem*. *Sustainability*, 14(11), 1-16.; Dickson, L. M., Derevensky, J. L., & Gupta, R. (2002). *The prevention of gambling problems in youth: A conceptual framework*. *Journal of Gambling studies*, 18, 97-159.; Rafi, J., Ivanova, E., Rozental, A., & Carlbring, P. (2017). *Effects of a workplace prevention programme for problem gambling: study protocol for a cluster randomised controlled trial*. *BMJ Open*, 7(9), e015963.

13. Taylor, L. M., & Hillyard, P. (2009). *Gambling awareness for youth: An analysis of the “Don’t Gamble Away our Future™” program*. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 7, 250-261.; McMahon, N., Thomson, K., Kaner, E., & Bamba, C. (2019). *Effects of prevention and harm reduction interventions on gambling behaviours and gambling related harm: An umbrella review*. *Addictive Behaviors*, 90, 380-388.).

14. Meyer, C., Bischof, A., Westram, A., Jeske, C., de Brito, S., Glorius, S., ... & Rumpf, H. J. (2015). *The “Pathological Gambling and Epidemiology” (PAGE) study program: Design and fieldwork*. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 24(1), 11-31.; Hoekx, N., Fijnaut, C. J., & Verbeke, A. L. (2011). *In the shadow of Luxembourg: EU and national developments in the regulation of gambling*. A. Littler (Ed.). *Martinus Nijhoff Publishers.*; Williams, R. J., West, B. L., & Simpson, R. I. (2012). *Prevention of Problem Gambling: A Comprehensive Review of the Evidence, and Identified Best Practices.*; Nordmyr, J., & Forsman, A. K. (2018). *A systematic mapping of nordic gambling research 2000–2015: current status and suggested future directions*. *Addiction Research & Theory*, 26(5), 339-348.; Jensen, C. (2017). *Money over misery: restrictive gambling legislation in an era of liberalization*. *Journal of European Public Policy*, 24(1), 119-134.; Lombi, L., & Pedroni, M. (2019). *Rethinking the Approach to Gambling Disorder: The Case of the Italian Healthcare Services*. *Italian Sociological Review*, 9(3), 383-383.; Monreal-Bartolomé, A., Barceló-Soler, A., García-Campayo, J., Bartolomé-Moreno, C., Cortés-Montávez, P., Acon, E., ... & López-Del-Hoyo, Y. (2023). *Preventive Gambling Programs for Adolescents and Young Adults: A Systematic Review*. *IJERPH*, 20(6), 1-32.

15. Matheson, F. I., Hamilton-Wright, S., Hahmann, T., McLuhan, A., Tacchini, G., Wendaferew, A., & Dastoori, P. (2022). *Filling the GAP: Integrating a gambling addiction program into a shelter setting for people experiencing poverty and homelessness*. *PLOS ONE*, 17(3), 1-19.; Robson, E., Edwards, J., Smith, G., & Colman, I. (2002). *Gambling decisions: An early intervention program for problem gamblers*. *Journal of Gambling Studies*, 18, 235-255.

16. Kim, H. W., & Choi, J. H. (2019). *A Preliminary study for developing gambling preventive education for college students*. *Int. J. Innov. Technol. Explor. Eng*, 8, 265-269.

17. Shaffer, H.J., LaBrie, R.A., LaPlante, D.A., Kidman, R.C., & Donato, A.N. (2005). *The Iowa gambling treatment program: Treatment outcomes for a follow-up sample*. *Journal of Gambling Studies*, 21, 59-71.

18. Riley, B., Smith, D., & Oakes, J. (2011). *Exposure therapy for problem gambling in rural communities: A program model and early outcomes*. *Australian Journal of Rural Health*, 19(3), 142-146.; Oei, T. P. S., Raylu, N., & Lai, W.W. (2018). *Effectiveness of a self help cognitive behavioural treatment program for problem gamblers: A randomised controlled trial*. *Journal of gambling studies*, 34, 581-595.; Dowling, N., Smith, D., & Thomas, T. (2009). *A preliminary investigation of abstinence and controlled gambling as self-selected goals of treatment for female pathological gambling*. *Journal of Gambling Studies*, 25, 201-214.

КОНСТИТУЦИАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ.
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО.
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС
CONSTITUTIONAL LAW.
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

МРНТИ 10.17.25
УДК 342.9.07

10.51889/2959-6181.2024.76.2.002

Айтхожин К.К.¹, Байсалова Г.Т.¹
¹ Университет Қунаева

ЭТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ
КАК ПОЛИТИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

Аннотация

В статье рассмотрены актуальные проблемы этического измерения института государственной службы. Исследование постулирует гипотезу о том, решение вопросов формирования справедливого порядка, борьбы с системной коррупцией и других проблем современной государственной службы концентрируется в парадигме этического измерения современных социальных и государственно-правовых процессов. Актуализируется необходимость развития основ социальной этики, обращенной к обществу, - по аналогии с европейскими странами. Важное значение придается этическому фактору как конкретному проявлению этических качеств служащего в процессе выполнения им служебных задач, в процессе взаимодействия с гражданами и институтами гражданского общества.

Ключевые слова: этика, государственная служба, институт, право, законодательство о государственной службе.

Қ.К. Айтхожин¹, Г.Т. Байсалова¹
¹ Қонаев университеті

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ САЯСИ ИНСТИТУТ
РЕТІНДЕГІ ЭТИКАЛЫҚ ӨЛШЕМІ

Аңдатпа

Мақалада мемлекеттік қызмет институтының этикалық өлшемінің өзекті мәселелері қарастырылған. Зерттеу әділ тәртіпті қалыптастыру, жүйелі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және қазіргі мемлекеттік қызметтің басқа да мәселелерін шешу қазіргі заманғы әлеуметтік және мемлекеттік-құқықтық процестерді этикалық өлшеу парадигмасына шоғырланған деген гипотезаны тұжырымдайды. Еуропа елдерімен ұқсастығы бойынша қоғамға бет бұрған әлеуметтік этика негіздерін дамыту қажеттілігі өзекті болып отыр. Қызметшінің қызметтік міндеттерін орындау процесінде, азаматтармен және азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл жасау процесінде оның этикалық қасиеттерінің нақты көрінісі ретінде этикалық факторға маңызды мән беріледі.

Түйін сөздер: әдеп, мемлекеттік қызмет, институт, құқық, мемлекеттік қызмет туралы заңнама.

Aitkhozhin K.K.¹, Baisalova G.T.¹
¹ Kunaev University

THE ETHICAL DIMENSION OF PUBLIC SERVICE AS A POLITICAL INSTITUTION OF SERVICE AS A POLITICAL INSTITUTION

Abstract

The article discusses the current problems of the ethical dimension of the institute of public service. The study postulates the hypothesis that the solution of issues of formation of a fair order, the fight against systemic corruption and other problems of modern public service is concentrated in the paradigm of the ethical dimension of modern social and state-legal processes. The necessity of developing the foundations of social ethics addressed to society is actualized - by analogy with European countries. An important importance is attached to the ethical factor as a concrete manifestation of the ethical qualities of an employee in the process of performing official tasks, in the process of interaction with citizens and institutions of civil society.

Keywords: ethics, public service, institute, law, legislation on public service. ethics, public service, institute, law, legislation on public service.

Основные положения. Классическое понимание этики нравственных ценностей проецируется на поведение современных государственных служащих, трансформируясь в критерии профессионального поведения при выполнении служебных обязанностей. Аксиологический ракурс этики государственного служащего отражает общую парадигму ценностей профессионально-статусного поведения, заложенного в самой природе должного служения народу. Долженствование высокоэтичного поведения в соответствии с правилами деонтологии обусловлено нормативными установлениями законодательных актов.

Этические ценности государственной службы становятся основополагающими в эпоху революционных и конституционных преобразований, способными определять черты политической жизни и конституционного строя государства. Этические кодексы становятся святыми постулатами в противодействии коррупции и других негативных проявлений в системе государственной службы.

Введение. Современный системный кризис поставторитарного общества свидетельствует, прежде всего, о дефиците знания этических принципов строительства основ общественной и государственной жизни Нового Казахстана. Возможно, поэтому внимание казахстанского общества не было в должной мере привлечено к обсуждению нравственной стороны социальных преобразований, проведенных в стране. Вместе с тем, бесспорно, что решение многих вопросов формирования справедливого порядка, борьбы с системной коррупцией, преодоления авторитарного наследия Назарбаева лежит именно в плоскости этического измерения современных социальных и государственно-правовых процессов. «В своих выступлениях я регулярно поднимаю вопрос формирования новой общественной этики, - отмечается в этой связи в выступлении Президента Республики К.К. Токаева на третьем заседании Национального курултая «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс». - ... Политические реформы реализуются посредством законодательных и институциональных преобразований. Но когда речь идет об общественной этике, изменением законов не обойтись» [1].

Все это говорит о том, что вопросам этики, как теоретического осмысления этоса, т.е. стиля и способа обустройства государственной и общественной жизни Нового Казахстана необходимо придавать первостепенное значение. В этой связи важно отметить, что в европейских странах сформирована новая научная дисциплина – социальная этика, обращенная к обществу, в отличие от этики индивидуальной, обращенной к личности. «Этика, воспринимавшаяся в прошлом преимущественно как обоснование индивидуальных

моральных норм, - пишет российский ученый К.Костюк, - предстала в ином аспекте - как программа общественного обустройства жизни» [2, с.3].

Предмет социальной этики применительно к этике государственных служащих лежит между нравственным измерением личности, требованием морали в отношении служащих, к нравственному содержанию их деятельности и институциональным измерением государственной службы как политического института. Важно отметить, что в условиях демократического обновления казахстанского общества, в ситуации этического измерения идущих в стране социальных, политических и иных преобразований, несение гражданами государственной службы является выражением особого доверия со стороны общества и государства и предъявляет высокие требования к их служебной этике.

Материалы и методы. Решение исследовательских задач основывается на использовании современных методологических подходов, применении специально-научных методов. Применение исторического метода позволило определить вопросы эволюции этических ценностей государственной службы. Структурно-функциональный метод, использованный при написании данной работы, основан на изучении внутренней структуры этического кодекса государственных служащих, а также входящих в них правовых норм с точки зрения их функционального и целевого назначения, роли, которую они играют. Сравнительно-правовой метод позволил провести сравнительный анализ законодательства Республики Казахстан и ряда зарубежных государств с разным уровнем эффективности правового регулирования в целях изучения положительного зарубежного опыта. Метод правового моделирования дает возможность разработать и представить идеальные модели правового регулирования вопросов связанных с выявленными в ходе исследования проблемами.

Комплексное использование специальных научных методов сформировало предпосылки для создания эффективной модели этического поведения государственных служащих.

Результаты и обсуждение. Определенные индивидуальные качества государственных служащих, такие, как, справедливость, следование общественному долгу, порядочность, дисциплинированность и т.п., могут определять черты политической жизни и конституционного строя государства. «Для меня принципиально важно, чтобы государственные служащие были не просто профессионалами, безупречно исполняющими свои прямые обязанности, а проявляли инициативу и личным примером доказывали полезность и необратимость перемен, - отметил в этой связи в интервью газете Egemen Qazaqstan Глава государства К.К. Токаев. - Они должны иметь соответствующий багаж знаний и компетенций, обладать высокими человеческими качествами, быть собранными, дисциплинированными» [3].

Поэтому из государственной службы, как института политического устройства государства, невозможно изъять нравственное содержание. Именно в нравственном измерении государственной службы задаются важнейшие характеристики этического содержания деятельности государства, реализуются такие фундаментальные цели казахстанского народа, как свобода, равенство, общественное согласие, ответственность перед нынешним будущими поколениями, установленные преамбулой Конституции Республики Казахстан.

Кроме того, в соответствии с требованиями Главы государства, направленными на то, «...чтобы в органах власти работали профессионально подготовленные, порядочные и справедливые люди, живущие интересами только народа и государства» внесены изменения и дополнения в Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан, утвержденные Указом Президента Республики от 21 января 2022 г. [4].

Касаясь общих проблем этики государственных служащих необходимо отметить, что причины высокого уровня коррупции в государственном аппарате, нарушений Этического кодекса государственных служащими нельзя искать исключительно в сфере государственной службы. Дело в том, что ситуация в сфере государственного управления

является более сложной, так как этическое качество государственной службы и причины его дефицита имеют более глубокое основание: общий социальный порядок общества. «Что значит хорошее качество политического порядка? – задается в этой связи вопросом видный германский специалист по социальной этике Бернард Сутор. - С точки зрения содержания – это вопрос, на каких представлениях людей в обществе мы можем основать политику и ее этику. Формально – это вопрос о возможности «конечного обоснования» этики. Оба вопроса, содержательный и формальный, можно различать, но их нельзя полностью отделить друг от друга» [5, с.53].

Так, социально-экономические трудности, деформация нравственных ценностей и духовных ориентиров современного общества, как показала практика авторитарного политического режима, неизбежно ведут к ослаблению моральных устоев во всех его областях, включая и сферу государственной службы. Кроме того, в условиях поставторитарного общества опасны и завышенные требования к этике государственных служащих, переоценка ее возможностей, которые могут вызвать обратный эффект, снижая границы этической ответственности чиновников.

Все это говорит о том, что этические аспекты деятельности государственных служащих приобретают в условиях демократического обновления Казахстана особое значение. Тем более, деятельность государственных служащих, вопросы соблюдения ими норм служебной этики, находятся в критическом общественном поле. Общество всегда предъявляло к государственным служащим более высокие этические требования, чем к другим социальным группам.

Таким образом, представляются актуальными исследования, направленные на изучение общих проблем этики государственных служащих и отдельных нравственных аспектов их деятельности. В этой связи важно отметить, что в Республике Казахстан проводится большая работа по совершенствованию законодательства о государственной службе и усилению требований к этике государственных служащих. «Я знаю, что в обществе есть серьёзные претензии к работе государственного аппарата, чиновников. Эти претензии обоснованы. Мы уже приняли целый ряд мер, направленных на обновление государственного аппарата, - отмечалось в выступлении Президента Республики К.К. Токаева на втором Национальном курултае 16 июня 2023 г. - ... Главное – изменить сознание представителей государственного аппарата. Они должны приходить на работу с полной решимостью служить народу и стране, а не для получения ложного авторитета среди своих родственников и в обществе. В этом заключается понятие «Адал азамат» [6].

Этический фактор в деятельности государственного служащего можно охарактеризовать как конкретное проявление этических качеств служащего в процессе выполнения им служебных задач, в отношениях с гражданами и представителями общественных объединений, организаций и юридических лиц. В этой связи п.5 Этического кодекса государственного служащего Республики Казахстан установлено, что служебная этика государственных служащих основывается на важных нравственных принципах [7].

Важно также отметить, что в целях совершенствования законодательства по вопросам служебной этики государственных служащих Указом Президента РК от 22 февраля 2022 г. утверждено Положение об Уполномоченном по этике. Уполномоченный по этике является государственным служащим, осуществляющим деятельность по обеспечению соблюдения норм служебной этики и профилактики нарушений, противодействия коррупции, законодательства о государственной службе и Этического кодекса государственных служащих, а также консультирующий в пределах своих функций государственных служащих и граждан [7].

Этическое измерение государственной службы отражает не только параметры общего его самочувствия и устремленности к правопорядку, но в этом контексте проецируется и морально-политический климат в обществе, нормальная деятельность общественно-политических институтов, состояние рыночной экономики и т. д.

В этой связи п.1 Этического кодекса государственных служащих установлено: государственные служащие в своей деятельности должны быть привержены государственной политике и последовательно проводить ее в жизнь, стремиться сохранять и укреплять доверие общества к государственной службе. Общество рассчитывает, что государственные служащие выполняют свои обязанности и функции компетентно и эффективно в соответствии с законами со всей добросовестностью. Несение государственной службы является выражением особого доверия со стороны общества и государства и предъявляет высокие требования к служебной этике государственных служащих.

В современном обществе есть серьезный запрос на высоконравственное поведение слуг народа, коими являются государственные служащие. Неоспоримо само предназначение государственной службы – служение гражданам, обществу [8, с.40]. В этой связи Бернард Сутор отмечает: «...политическое решение должно задаваться вопросом о возможном успехе, ориентируясь на нравственный смысл политической деятельности, а именно на задачу обеспечения мира, свободы и справедливости, способствуя справедливому уравниванию интересов. ... Совесть вступает в конфликт с политикой и государством, когда они не выполняют свой нравственный смысл сохранения права и мира, то есть государство становится в той или иной мере неправовым государством» [5, с.80].

Как видно, взаимосвязь политической деятельности и этического сознания государственных служащих обнаруживается в значительном влиянии политических взглядов и идей в системе регуляторов нравственного поведения. Так, благодаря высокому уровню политического сознания служащего, его нравственная деятельность приобретает социально ориентированный, активный характер. Это проявляется в высокой гражданственности всей его нравственной жизни, во включении в нее всех аспектов жизни нашей страны.

Все это говорит о том, что нравственное воспитание, включающее в себя воспитание у служащих чувства казахстанского патриотизма и социальной справедливости, приверженности принципам государственной службы и высшим нравственным ценностям, уважения чести и достоинства граждан, скромности, как того требуют правила Этического кодекса, является основной формой воспитательной работы государственных служащих. Таким образом, в основе служения государственного служащего народу и государству лежит глубоко нравственная сущность.

В связи с тем, что в профессиональной деятельности все действия государственного служащего воспринимаются обществом как действия представителя государства, являющегося олицетворением и воплощением государственной власти, особое значение приобретает проблема морального выбора в деятельности служащего. Дело в том, что анализ этического поведения служащего с точки зрения морального выбора дает возможность раскрыть его динамическую сторону, увидеть, как работают принципы, нормы, нравственные ценности и оценки в деятельности государственного служащего.

Важнейшую роль в выборе служащим варианта поведения играет именно нравственная мотивация. Известный немецкий философ Юрген Хабермас пишет: «...категорическое долженствование моральных заповедей обращено к свободной в собственном смысле воле личности - когда личность действует по законам, которые она сама для себя устанавливает. Только эта воля действительно автономна в том смысле, что она полностью определяется моральным подходом» [9, с.19].

Конечно, для того, чтобы выбор морального поступка был наиболее эффективным и с практической, и с нравственной стороны, служащий должен познать все варианты возможных действий, чтобы затем определить среди них наилучший с точки зрения общего блага и законности. В этой связи Глава государства К.К. Токаев, обозначая проблемы необходимости формирования новой культуры и ценностных ориентиров государственных служащих, справедливо отмечает: «Все процессы в системе государственной службы должны быть прозрачными. Государство должно служить человеку. В стране нужно сформировать модель госслужбы, которая в полной мере защищает интересы граждан.

Необходимо внедрять новые подходы к работе, отвечающие требованиям времени и запросам общества. Следует установить четкие критерии, по которым будет оцениваться деятельность государственных служащих» [10].

Вместе с тем, бесспорно, что «только субъект, способный оценить собственные действия, - как пишет выдающийся французский философ Поль Рикер, - формулировать свои предпочтения, связанные с предикатами «хороший» или «плохой», а значит, способный опираться на иерархию ценностей в процессе выбора возможных действий, - только такой субъект может определять самого себя» [11, с.42].

В этой связи важно отметить, что государство, его политические и правовые институты, выдвигают специальные нормативные требования к государственным служащим: они устанавливают ориентацию их действий, ограничивая тем самым свободу служащих в рамках закона. Небезынтересно в этой связи, что в западной философии является бесспорным вывод о том, что моральная воля нуждается в политической рациональности, которая отвечала бы смыслу достойных уважения демократических институтов и процедур. Так, Бернард Сутор отмечает: «Все граждане обязаны соблюдать правила и аккуратно обращаться с институтами. Тот, кто мало уважает формы и правила демократических процедур, не является истинным демократом. Соблюдение законов – это моральная обязанность...» [5, с.72].

Обращаясь в этой связи к истории этики, можно увидеть, что учение Аристотеля об этике является по преимуществу социально-политической этикой, т. е. областью знания, исследующей нравственные задачи гражданина и государства, в особенности вопросы воспитания хороших граждан и заботы об общем благе. Необходимо отметить, что Аристотель не мыслил отдельного человека (гражданина) вне полиса (государства); для него человек – существо общественно-политическое. Поэтому этические проблемы, рассматриваемые мыслителем, тесно связаны с его учением о политике, сущности и задачах государства. В этой связи Аристотель подчеркивал: «Даже если для одного человека благом является то же самое, что для государства, более важным и более полным представляется все-таки благо государства, достижение его и сохранение. Желанно (αγαρέτον), разумеется, и [благо] одного человека, но прекраснее и божественней благо народа и государства. Итак, настоящее учение как своего рода наука о государстве имеет это, [т. е. достижение и сохранение блага государства], своей целью» [12, с.55].

Большой вклад в разработку теоретических проблем взаимодействия государства и морали внесли представители немецкой классической философии. Так, по мнению выдающегося мыслителя Гегеля: государство «основывается столь же на праве, сколь и на морали, но выступает, в общем и целом не столько как общество, состоящее из индивидов, сколько, как внутри себя единый индивидуальный народный дух», внутреннюю организованную жизнь которого составляют «нравы, законы и конституции» [13, с.202-204].

Обращаясь в этой связи к гегелевской философии государства, Поль Рикер пишет, что согласно этой философии, осуществляемый государством арбитраж между «сферами справедливости», может не поддаваться сам по себе моральному суждению и, в конечном счете, - этической оценке. И если государство не может выполнить такую функцию, то это происходит от того, что оно само в качестве власти является благом, зависящим от понимания и согласия между членами политического сообщества. Предотвратить утверждение этой сверхэтической позиции может только постоянное обращение к парадоксам, затрагивающим положение государства как власти [11, с.52-53].

Заключение. Исследование проблематики этического измерения государственной службы как политического института позволяет сделать вывод о том, что этика государственного служащего является по своей сущности этикой ответственности. В этой связи речь идет, прежде всего, об определении этических границ деятельности государственного служащего, в том числе не только в форме соблюдения Этического кодекса государственных служащих,

но и других правовых актов, регулирующих те или иные аспекты их деятельности. Учитывая, что вопросы предвидения и ответственности всегда считались неотъемлемыми частями этики, необходимо отметить, что государственный служащий всегда должен осознавать не только правовую, но и этическую ответственность за последствия принятых им решений или действий или их невыполнение. Дело в том, что, в первую очередь, именно на государство возлагается осознание и оценка возможного будущего развития общества, а, следовательно, и ответственность за жизненные возможности не только нынешнего, но и будущих поколений казахстанского народа, строительство подлинно Нового и Справедливого государства.

Список использованной литературы:

1. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на третьем заседании Национального курултая «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» 15 марта 2024 г. // Президент Республики Казахстан. Официальный сайт [Электрон. ресурс]. – 2023. – URL: <http://akorda.kz/>. (дата обращения: 3.05.2024.).

2. Костюк К. Социальная этика в постидеологическую эпоху // Политическая и экономическая этика /Пер. с нем. С. Курбатовой, К. Костюка. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. - С.3-24.

3. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы «Egemen Qazaqstan» газетіне сұхбаты // «Egemen Qazaqstan». – 2024. – 3 қантар.

4. Этический кодекс государственного служащего. Утвержден Указом Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 г. №152 «О некоторых вопросах прохождения государственной службы». В редакции Указа Президента Республики Казахстан от 22 февраля 2022 г. № 814.

5. Сутор Бернард. Малая политическая этика // Политическая и экономическая этика / Пер. с нем. С. Курбатовой, К. Костюка. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – С.29-174.

6. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на третьем заседании Национального курултая «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» 17 июня 2023 г. // Президент Республики Казахстан. Официальный сайт [Электрон. ресурс]. – 2023. – URL: <http://akorda.kz/>. (дата обращения: 3.05.2024.).

7 Положение об Уполномоченном по этике. Утверждено Указом Президента РК от 22 февраля 2022 г. В редакции Указа Президента Республики Казахстан от 22 февраля 2022 г. № 814 в редакции Указа Президента РК от 05.06.2023 № 239.// <https://adilet.zan>.

8.Тайторина Б.А.,Турлыханқызы К.Концептуализация института государственных службы и правового регулирования труда государственных служащих // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция». – 2021. – №2(64). –С.40-47.

9 Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. - М.: АО «КАМИ», Издательский центр «ACADEMIA», 1995. – 245 с.

10 Касым-Жомарт Токаев принял участие в Форуме Президентского молодежного форума // Президент Республики Казахстан. Официальный сайт [Электрон. ресурс]. – 2023. – URL: <http://akorda.kz/>. (дата обращения: 3.05.2024.).

11 Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика. Московские лекции и интервью. - М.: АО «КАМИ», Издательский центр «ACADEMIA», 1995. - 160 с.

12 Аристотель. Никомахова этика // Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т.4. Общая ред. А.И. Доватура. - М.: Мысль, 1984.- С.53-293.

13 Гегель Г.Ф.В. Философская пропедевтика // Гегель. Работы разных лет. В двух томах. Т.2. Сост., общая ред. А.В. Гулыги. - М.: Мысль, 1973. - С.5-209.

References:

1. Vystuplenie Glavy gosudarstva Kasym-ZHomarta Tokaeva na tret'em zasedanii Nacional'nogo kurultaya «Adal adam – Adal eñbek – Adal tabys» 15 marta 2024 g. // *Prezident Respubliki Kazahstan. Oficial'nyj sajt [Elektron. resurs]*. – 2023. – URL: <http://akorda.kz/>.
2. Kostyuk K. *Social'naya etika v postideologicheskuyu epohu // Politicheskaya i ekonomicheskaya etika / Per. s nem. S. Kurbatovoj, K. Kostyuka*. - M.: FAIR-PRESS, 2001. - S.3-24.
3. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы «Egemen Qazaqstan» gazetine syhbaty // «Egemen Qazaqstan». - 2024. - 3 қантар.
4. Eticheskij kodeks gosudarstvennogo sluzhashchego. Utverzhden Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 29 dekabrya 2015 g. №152 «O nekotoryh voprosah prohozhdeniya gosudarstvennoj sluzhby». V redakcii Ukaza Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 22 fevralya 2022 g. № 814.
5. Sutor Bernard. *Malaya politicheskaya etika // Politicheskaya i ekonomicheskaya etika / Per. s nem. S. Kurbatovoj, K. Kostyuka*. - M.: FAIR-PRESS, 2001. – S.29-174.
6. Vystuplenie Glavy gosudarstva Kasym-ZHomarta Tokaeva na tret'em zasedanii Nacional'nogo kurultaya «Әdiletті Қазақстан – Adal azamat» 17 iyunya 2023 g. // *Prezident Respubliki Kazahstan. Oficial'nyj sajt [Elektron. resurs]*. – 2023. – URL: <http://akorda.kz/>.
7. Polozhenie ob Upolnomochennom po etike. Utverzhdeno Ukazom Prezidenta RK ot 22 fevralya 2022 g. V redakcii Ukaza Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 22 fevralya 2022 g. № 814 v redakcii Ukaza Prezidenta RK ot 05.06.2023 № 239.
8. Tajtorina B.A., Turlyhankyzy K. *Konceptualizaciya instituta gosudarstvennoj sluzhby i pravovogo regulirovaniya truda gosudarstvennyh sluzhashchih // Vestnik KazNPU imeni Abaya, seriya «YUrisprudenciya»*. - 2021. - №2(64). – s. 40-47.
9. Habermas YU. *Demokratiya. Razum. Nравstvennost'*. Moskovskie lekci i interv'yu. – M.: AO «KAMI», Izdatel'skij centr «ACADEMIA», 1995. – 245 s.
10. Kasym-ZHomart Tokaev prinyal uchastie v Forume Prezidentskogo molodezhnogo foruma // *Prezident Respubliki Kazahstan. Oficial'nyj sajt [Elektron. resurs]*. – 2023. – URL: <http://akorda.kz/>.
11. Riker P. *Germenevtika. Etika. Politika. Moskovskie lekci i interv'yu*. - M.: AO «KAMI», Izdatel'skij centr «ACADEMIA», 1995. - 160 s.
12. Aristotel'. *Nikomahova etika // Aristotel'. Sochineniya: V 4-h t. T.4. Obshchaya red. A.I. Dovatura*. - M.: Mysl', 1984.- S.53-293.
13. Gegel' G.F.V. *Filosofskaya propedevtika // Gegel'. Raboty raznyh let. V dvuh tomah. T.2. Sost., obshchaya red. A.V. Gulygi*. - M.: Mysl', 1973. - S.5-209.

МРНТИ 10.15.59
УДК 342.7

10.51889/2959-6181.2024.76.2.003

Р.Б. Ботагарин¹, Г.У. Балгимбекова²

¹ Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ КЕЙБІР СҰРАҚТАРЫ

Аңдатпа

Мақалада адам құқықтарының жүзеге асырылуында маңызды болып табылатын азаматтық институтына, азаматтық ұғымына, азаматтыққа қатысты халықаралық конвенцияларға және ұлттық заңнамаларға, сонымен қатар азаматтық саласындағы ғылыми әдебиеттерді зерттеу және талдау негізінде азаматтық институтының қалыптасуының сұрақтары қарастырылып, зерттеледі. Посткеңестік елдердің азаматтық туралы заңнамаларының

қалыптасуына, бекітілуіне, заң ғылымы саласындағы ғалымдардың ой пікірлеріне құқықтық шолулар жасалып, ортақ пікірге сипаттама беріледі.

Сонымен бірге, мақалада азаматтыққа құқықты жүзеге асыру, жалпы азаматтыққа қатысты нормалардың Қазақстан Республикасындағы заңнамаларда көрініс табуы зерттеліп, елдегі азаматтыққа қатысты заңнамаларды жетілдіруде басты шарт ұлттық заңнамаға адам құқықтары жөніндегі халықаралық стандарттады сақтау әрі осы бағытта үнемі дамып отыру жөнінде қорытындылар жасалған.

Түйін сөздер: адам құқықтары, азаматтық, Конституция, халықаралық құқық, конвенция, тұрақты және саяси-құқықтық байланыс.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СТАНОВЛЕНИЯ ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются и исследуются вопросы формирования института гражданства на основе изучения и анализа научной литературы в области гражданства, а также международных конвенций и национального законодательства, касающихся института гражданства, понятий гражданства, которые являются важными в реализации прав человека. Проведены правовые обзоры на формирование, утверждение законодательства о гражданстве постсоветских стран, мнения ученых в области юридической науки, дается характеристика общего мнения.

Кроме того, в статье исследуется реализация права на гражданство, отражение норм, касающихся гражданства в законодательстве Республики Казахстан в целом, и сделаны выводы о том, что главным условием совершенствования законодательства, касающегося гражданства в стране, является соблюдение международной стандартизации по правам человека в национальном законодательстве и устойчивое развитие в этом направлении.

Ключевые слова: права человека, гражданство, Конституция, международное право, конвенция, устойчивые и политико-правовые связи.

SOME ISSUES OF THE ESTABLISHMENT OF THE INSTITUTION OF CITIZENSHIP IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines and explores the issues of the formation of the institution of citizenship based on the study and analysis of scientific literature in the field of citizenship, as well as international conventions and national legislation related to the institution of citizenship, concepts of citizenship, which are important in the realization of human rights. Legal reviews on the formation and approval of legislation on citizenship of post-Soviet countries, opinions of scientists in the field of legal science are compiled, and a description of the general opinion is given.

In addition, the article examines the realization of the right to citizenship, the reflection of norms related to citizenship in the legislation of the Republic of Kazakhstan as a whole, and concludes that the main condition for improving legislation related to citizenship in the country is compliance with international standardization on human rights in national legislation and sustainable development in this direction.

Keywords: human rights, citizenship, Constitution, international law, Convention, civil and political-legal relations.

Негізгі ережелер. Азаматтылықтың маңызы. Азаматтық алу құқығы – бұл адамның негізгі құқығы болып табылады. Бұл әр адамның азаматтығын алуға, өзгертуіне және сақталуына құқығының бар екендігін білдіреді. Қазіргі халықаралық құқық мемлекеттер жүзеге асырып отырған адам құқықтары саласындағы өздеріндегі азаматтардың кім екендігі

туралы шешімді қабылдау құқығының тіптен мүлдем шекті емес екенін және, атап айтқанда, мемлекеттер азаматтықты адамға беруге, я болмаса оны жоғалтуға қатысты өз міндеттемелерін орындауы керек екенін бекітеді.

Белгілі бір азаматтылықтың болуының мүмкіндіктері. Егер адамның азаматтығы болмаса, ол мектепке бару, дәрігерге бару, жұмысқа орналасу, банктік шот ашу немесе тіпті некеге тұру мүмкіндігінен айырылуы мүмкін. Дүние жүзіндегі миллиондаған азаматтығы жоқ адамдар дәл осындай жағдайда өмір кешуде.

Азаматтығы жоқ адам – «қолданыстағы заңнамаға сәйкес бірде-бір мемлекеттің азаматы ретінде танылмайтын адам». Мұндай адамдардың нақты саны белгісіз, алайда БҰҰ-ның босқындар жөніндегі Жоғарғы комиссары басқармасының (БЖКБ) мәліметтері бойынша бүгінде әлем бойынша кем дегенде 12 миллион адамның азаматтығы жоқ [1].

Азаматтық институтының дамуы. Бүгінгі таңда азаматтық ұғымы саяси мәні жағынан және құқықтық нысаны жағынан адамның мемлекетпен тұрақты байланысының нәтижесін. Азаматтықты дамыту дамыған елдердің азаматтық институты саласындағы тәжірибелерін ескеруді, халықаралық стандарттардың қатаң сақталуын қамтамасыз етуді білдіреді.

Кіріспе. Азаматтық алуға құқықтарының бұзылуынан басқа, азаматтығы жоқ адамдар басқа да құқықтарын бұзылуына ұшырап жатады. Олар білім беру, денсаулық сақтау, жұмысқа орналасу және қозғалыс еркіндігі сияқты негізгі құқықтарына қол жеткізуде қиындықтарға тап болуы мүмкін [2]. Мемлекеттер азаматтығы жоқ және тиісті мемлекеттің аумағында туылған немесе шетелде туылған адамдарға азаматтық беру арқылы азаматтығы жоқтықтың алдын алу шараларын жүзеге асырады.

Әлемдік қауымдастықтың бір мүшесі болып отырған Қазақстан Республикасы да аталған сұрақ төңірегінде, нақты айтсақ, азаматтық сұрағына қатысты жалпы бекітілген нормаларды сақтай отырып, өзіндік реттеу әдістері мен даму жолына ие. Бұл сонау Кеңестер Одағы ыдыраған сәттен бері азаматтық институты саласын мемлекеттік-құқықтық реттеуден көрінеді.

Қазақ Советтік Социалистік Республикасының 1990 жылдың 25-қазанында қабылдаған Мемлекеттік егемендігі туралы декларацияда Республикадағы барлық ұлт өкілдерінен құралған азаматтар Қазақстандық халықты құрайтынын, сонымен қатар олар Қазақ Советтік Социалистік Республикасындағы егемендіктің бір ғана иесі әрі мемлекеттегі өкімет билігінің негізі-қайнар көзі болатынын жариялаған болатын [3].

Яғни, бұл ретте халық мемлекеттік билікті Қазақ Советтік Социалистік Республикасындағы Конституциясы негізінде өкілді органдарға сайлау арқылы және тура өздері де жүзеге асырады. Республикадағы халықтардың атынан сөз сөйлеп, еркін білдіру және мүддесін қорғау құқығы Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Жоғарғы Кеңесінің еншісіне берілді. Бекітілген ережеге сәйкес Қазақ Советтік Социалистік Республикасының өзінің жеке азаматтығы бар, және де әр азаматтың Кеңестік Социалистік Республикалар Одағындағы азаматтығын сақтап қалуы құқығына кепілдігі беріледі. Республиканың кез келген аумағында тұрып жатқан азаматтарға Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы Конституциясында және Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Конституциясында айтылған құқықтарға, бостандықтарға ол адамдардың қандай да бір ұлттық немесе партияға мүшелігіне, шыққан тегіне, өзінің әлеуметтік және мүліктік жағдайының деңгейіне, жынысына, ұстанған дініне, игерген кәсібіне, мекендеген тұрғылықты жерлеріне қарамастан барлығына бірдей кепілдік бекітілген [3]. Мемлекеттің бұл кезеңі Кеңестер одағындағы мемлекеттердің өздерінің ұлттық мемлекеттіліктерінің тиімді әрі ұтымды үлгісін іздеп қалыптасуымен белгілі. Дегенмен де, ұзақ жылдар бойы жасап келген Кеңестік Одақтағы елдердің Конституцияларында мемлекеттердің егемендігі жарияланғанымен, өткен ғасырдың соңғы онжылдығында болған саяси өзгерістер, яғни Одақ құрамындағы республикалардың өзіндік жолын таңдауға, қалыптастыруға, соның ішінде азаматтылық сұрағының дамуының жаңа кезеңінің басталғанын білдіргені белгілі.

Азаматтықты конституциялық құқық ғылымы жеке тұлға мен мемлекет арасындағы қарым-қатынасты анықтайтын негізгі институттардың бірі ретінде қарастырады. Адамның мемлекетпен құқықтық байланысын анықтайтын азаматтық болғандықтан азаматтық арқылы қазіргі қоғамдағы тұлғаның саяси-құқықтық жағдайының негіздері анықталады. Бұл қарым-қатынаста ерекшеленетін негізгі белгі – бұл еуропалық азаматтық конвенциясы анықтаған жеке адам мен мемлекет арасындағы тұрақты құқықтық байланыс белгісі [4].

Мұндай анықтама 1991 жылғы 20 желтоқсанда қабылданған, яғни тәуелсіздікке ие болған сәттен кейін қабылданған «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» Заңдағы кіріспеде аталып өтілген, ол жерде Қазақстан Республикасының азаматтығы дегеніміз ада мен мемлекет арасындағы орнықты саяси-құқықтық байланыс, яғни олардың өзара құқықтары мен міндеттері көлемінің жиынтығы екендігі аталып өтіледі. Және де, аталған Заңның 1-бабында Қазақстан Республикасының өзінің мемлекеттік органдарының, лауазымдық қызметтегі тұлғалардың атынан ел азаматтарының алдында жауапты болатыны, өз кезегінде азаматтар Қазақстан Республикасының алдында белгілі бір жауапкершілікке ие болатындары көрсетілген. Демек, бекітілген анықтамаға сәйкес ел азаматтары мемлекет Конституциясын, қабылданған заңдарды мүлтіксіз сақтауға, еліміздің мүдделерін, территориялық тұрғыдағы тұтастығын қорғап қалуға, кез келген барлық ұлттардың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын, мемлекеттік ұлт құраушы халықтың тілін және өзге ұлттардың өкілдерінің тілдерін құрметтеуге, еліміздің егемендігі мен тәуелсіздігін сақтап, нығайтуда жәрдем беруге міндетті болып табылады [5]. Сонымен қатар, еліміздің Конституциясында Республиканың азаматы өзінің азаматтығына орай жалпы құқықтарға ие болып, міндеттер атқаратыны бекітілген [6].

Материалдар және әдістер. Қазақстан Республикасындағы азаматтық институтының қалыптасуын, азаматтық ұғымын, ерекшеліктерін жан-жақты талдау үшін біз халықаралық шарттар мен шетелдік және отандық заңнаманы зерттедік, сондай-ақ халықаралық және конституциялық құқық саласында тәжірибесі бар отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектеріне, азаматтыққа қатысты халықаралық құқықтық құжаттарға шолу жасап, мазмұнын талдап, зерделедік. Осылайша, зерттеудің әдіснамалық негізін білімнің жалпы ғылыми әдістері, формальды-құқықтық, талдау жүйелік және салыстырмалы-құқықтық, логикалық талдау мен зерттеу әдістері құрады.

Нәтижелер және талқылаулар. Посткеңестік кеңістік елдеріндегі азаматтықтың конституциялық-құқықтық дамуын шартты түрде келесі кезеңдерге бөлу қалыптасқан. Кеңес азаматтығын либералды-демократиялық принциптерге негізделген азаматтыққа айналдырудың алғашқы кезеңі ретінде Социалистік құқықтық мемлекет құру бағдары қабылданған 1985 жылдан 1987 жылға дейінгі кезеңді айтуға болады. Бұл кезеңде социалистік мемлекет пен құқықтық буржуазиялық мемлекет принциптерін біріктіру жоспарланған болатын. Бұл бірігу адам құқықтарының біріншілігін мойындау, Кеңестік Социалистік мемлекетке либералды-демократиялық принциптерді енгізу мүмкіндігін мойындау арқылы жүзеге асырылуы керек еді. Бұл ұмтылыстар мен идеялар одақтас республикаларды егемендендіру процесінде басымдықтарды бекітетін маңызды саяси-құқықтық құжаттарды қабылдауға негіз болды. Және, ең алдымен, жеке тұлға мен мемлекеттің өзара қарым-қатынасын айқындайтын бірыңғай азаматтықты тану.

Қазақ Советтік Социалистік Республикасы 1990 жылдың 25-қазанында Қазақстанның Мемлекеттік Егемендігі туралы декларациясын қабылдаған болатын [1]. Декларацияда Қазақ ССР-нің Жоғарғы Кеңесі Қазақстан халықтарының еркін білдіретіні, Республика азаматтарының барлығына бірдей тең жағдайдағы лайықты тұрмысы қамтамасыз етілетіні, елде тұрмыс құрып жатқан әр түрлі халықтарды жұмылдырып, достық қарым қатынасты дамыту әрі қалыптастыру алдыңғы қатардағы шешілуі тиіс міндеттердің қатарында екенін бекітіле отырып, әлемде өзіндік орны бар Жалпыға бірдей адам құқықтары жөніндегі декларацияны,

халықтың өзін еркін түрде билей алатыны жөніндегі құқықтарын мойындай отырып, мемлекет құраушы ұлт – қазақ ұлтының болашағына жауапты екендерін сезіне отырып, ізгілікке бағытталған демократиялық, құқықтық мемлекет құратыны мұрат етілген Қазақ Советтік Социалистік Республикасының мемлекеттік егемендігі жарияланған болатын.

Сонымен қатар, декларацияға сәйкес Қазақ Советтік Социалистік Республикасы өзге басқа республикалар сияқты олармен тең дәрежеде өзара құрылған Республикалар Одағының мүшесі болуға ерікті әрі келсілген шарт негізінде қосыла алатын, дипломатиялық қарым қатынас орната алатын егемендікке ие мемлекет болып табылатындығы аталып өтіледі. Қазақ ССР-і әр Одаққа ерікті түрде қосылғанындай барлық одақтан шығу құқығына ие, ол жерлерде өзінің мемлекеттілігін сақтап, қорғап қалу және нығайту бағытында шараларды дербес қабылдай алады. Қазақ ССР мемлекеттілігінің маңызды міндеттерінің қатарында қазақ ұлтының және Қазақстан аумағында мекен етіп жатқан барлық ұлт өкілдерінің дербес мәдениеттері мен дәстүрлерін, тілдерін сақтап қалып жаңғырту және дамыту шараларын жүзеге асыру жатады. Елдегі ұлт өкілдерінің барлығы дерлік республика азаматтарын яғни Қазақстан Республикасының бір ғана жалпы халқын құрап қана қоймайды, олар сонымен бірге мемлекеттегі биліктің бірден бір қайнар көзі, ал мемлекеттік билік Қазақ ССР Конституциясында бекітілгендей тікелей және халықтың дауыс беруі арқылы сайлау негізінде өкілді органдар жүзеге асырады. Қазақ ССР-нің өз атауына сәйкес азаматтығы бар, әрі елдегі барлық азаматтардың Кеңес Одағының азаматтығын сақтап қалуларына құқығына кепілдік беріледі. Республика аумағында тұратын азаматтарға КСРО мен Қазақ ССР Конституцияларында бекітілген құқықтар мен бостандықтардың барлығына толығымен кепілдік берілген.

Екінші кезең ретінде ТМД елдерінде мемлекеттілікті ресми ресімдеу және азаматтықты нормативтік-құқықтық бекіту кезеңін қарастыруға болады. Бұл кезеңде конституциялық құрылыстың негіздері, адам және азаматтың жалпы қабылданған басты құқықтары мен міндеттері, болашақ құқықтық мемлекеттің ажырамас бөлігі болып табылатын билік тармақтарын жекелеп, заңды түрде бекіткен жоғару заңды күшке ие құқықтық актілер ел конституциялары және соған бағыныстағы заңдардың қабылдануы орын алады, яғни Молдова Республикасында 1991 ж., Түркіменстан, Өзбекстан, Эстония және Литва Республикаларында 1992 ж., Қазақстан, Қырғызстан, Ресей Республикаларында 1993 ж., Беларуссия мен Тәжікстан Республикаларында 1994 ж. осы елдердің Конституциялары қабылданған болатын [7].

Кейінгі азаматтық алу институтының дамуындағы үшінші кезеңі деп азаматтық институтын реттеуге байланысты маңызды құқықтық нормативтік актілер - конституциялық-құқықтық нормалардың жетілдіріліп, дамытылған уақытты айтуға болады. Дәл осы уақыт аралығында азаматтылық сұрақтарына қатысты заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтыруларды енгізу арқылы жетілдіру шараларының қабылдануы жүзеге асырылады. Және де, көптеген мемлекеттерде жаңа конституциялық даму кезеңін білдірген жаңа конституциялар қабылданады: 1995 жылы – Әзірбайжан, Армения, Қазақстан, Грузия Республикаларында, 1996 жылы – Беларусь, Украина, Қырғызстан, Түрікменстан, Өзбекстан Республикаларының конституциялық нормалар жаңартылды [8]. Осылайша, ТМД-да азаматтықтың қалыптасу процесінің ұсынылған кезеңділігі мен динамикасы жалпы алғанда бірдей болды, бұл азаматтық саласындағы құқықтық нормалардың пайда болуы мен жетілу заңдылықтарын анықтайтын жағдайлар мен себептердің ұқсастығымен түсіндіріледі.

Бұл ретте егеменді мемлекеттерде азаматтықтың пайда болуының маңызды аспектісі азаматтығы туралы заң қабылданған кезде барлық тұрақты тұрып жатқан тұлғалардың азаматтығын тану болды.

Осылайша, біз Қазақстан Республикасындағы азаматтық институтының тарихи дамуын ашып, оның эволюциясында келесі кезеңдерден өтті деп санаймыз:

1) 20.12.1991 ж. бастап 30.08.1995 ж. дейін-тәуелсіз Қазақстан азаматтығы институтының қалыптасу кезеңі;

2) 30.08.1995 ж. бастап Қазақстан Республикасының азаматтығы институтының дамуының қазіргі кезеңі [9].

Азаматтық ұғымын зерттей отырып, азаматтық туралы Заңның 1-бабында көрсетілген жауапкершілік қазіргі жағдайда көптеген заңгер ғалымдар пайымдағандай, азаматтардың заңды түрде бекітілген құқықтық мәртебелерінің негізін құраушы құқықтар мен бостандықтар және міндеттермен бірге жалпы жауапкершілікті білдіреді деп болжауға болады. Ал бұл, біздің ойымызша, азаматтың құқықтық мәртебесі ұғымын толықтыруға және азаматтықтың анықтамасын барынша нақтылап алуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, зерттелетін құбылыстың негізгі белгілерін анықтау оны теориялық және практикалық маңызы бар жеке құқықтық категория ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Маңызды белгілердің нақты жиынтығын анықтау азаматтықты әртүрлі ұқсас құқықтық категориялардан бөлуге мүмкіндік береді. Мысалы, саяси-құқықтық категория ретінде азаматтық конституциялық құқық ғылымында ұйымдық-функционалдық және құқықтық жүзеге асыруда көрінетін көп қырлы құбылыс ретінде қарастырылады.

Азаматтық сұрақтарын зерттеуге бағытталған зерттеулерде азаматтықтың мазмұнын, оның ерекше қасиеттері мен мағынасын анықтау конституциялық құқық ғылымы үшін де маңызды міндет болып табылатындығы атап өтілген. Алайда, қазіргі уақытта азаматтық ұғымының мазмұнына қатысты бірыңғай ұстаным әзірленбеген деп айтсақ болады. Заң ғылымында қалыптасқан «азаматтық» ұғымына қатысты келесі белгілер қалыптасқан:

а) азаматтық ол адам мен саяси-әлеуметтік ұйым болып табылатын мемлекет арасында орнайтын орнықты қарым-қатынас сипатындағы болжалды саяси-құқықтық құбылыс;

б) азаматтық қандай да бір адамның анықталған басты субъективті құқықтарының жүзеге асырылуы (кез келген адамның қандай да бір мемлекеттің азаматы болуына құқығы бар), яғни азаматтықта болуы құқығының негізінде адамның мемлекетпен жоғарыда айтылған орнықты қарым-қатынаста болуы немесе оларды тоқтату бойынша заңда анықталған қол жетімді мүмкіндігі;

в) конституциялық-құқықтық институт сипатында болуы.

Соңғы екі мағынада «азаматтық» ұғымыға қатысты заңгер ғалымдардың пікірі ортақ. Соған қарамастан, азаматтықты тек конституциялық құқық ғылымы ғана емес, сонымен қатар, халықаралық құқық та қарастырады.

Және де, азаматтық конституциялық-құқықтық институт ретінде әр адамның қандай да бір мемлекеттің азаматтығына субъективті құқығының болуы, оның азаматтың қалауы бойынша өзгеруі және тоқтатылуына байланысты тиісті шарттар мен тәртіптерін белгілейтін отандық және халықаралық құқық нормаларының жиынтығы болып табылады. Алайда, азаматтық ұғымының мәнін әдеттегі саяси-құқықтық құбылыс ретінде анықтау күрделі болып табылады [10; 10].

Жоғарыда айтылғандай, азаматтық ұғымының тұтастығы құқықтық, саяси, әлеуметтік, психологиялық аспектілерден тұрады. Шетелдік жұмыстардың көпшілігі осы жағынан зерттеуге арналған [11]. Бірақ біздің тұрғыда азаматтықтың құқықтық аспектілеріне назар аудару керек, өйткені ол конституциялық құқық институты ретінде қарастырылады. Әрі, құқық пен заңның теориялық бөлінуі азаматтық институтын құқық санаты ретінде және конституциялық құқық нормаларында бекітілген жалпыға бірдей міндетті мінез-құлық ережелерінің жиынтығы ретінде ажыратуға мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, азаматтықты форма ретінде де, мазмұн ретінде де қарау керек. Заңмен бекітілген құқықтық нормалар форма ретінде, ал мемлекеттік идеясымен біріктірілген бір аумақта тұратын адамдар арасындағы қатынастың маңызды қыры ретінде. Бұл мемлекеттің келісімді құрылуы теориясынан туындайды. Осы орайда Ж.-Ж. Руссо жеке тұлғалар халықтың атын ұжымдық түрде қабылдайтынын, ал жеке тұрғыда мемлекет заңдарына бағындырылған азаматтар деп аталатынын айтқан [12; 14].

Кеңестік заң ғылымында азаматтық адамның мемлекетке қатыстылығымен анықталды, ол адамның мемлекет ішінде де, мемлекет сыртында да халықаралық ортадағы қатынастарға

түскендегі құқықтық жағдайын бекітті. Азаматтық жеке тұлғаның мемлекетпен жеке байланысы ретінде қарастырылды, бұл адамның елдің құқықтық және саяси жүйесінің барлық элементтерімен анықталу мүмкіндігін анықтайды.

Мысалы, Л.Д. Воеводин азаматтықтың тұжырымдамасын адамның белгілі бір мемлекетке заңды қатысы ретінде анықтайды, оның арқасында осы мемлекеттің егемендігі оған таралады және ол өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін ел ішінде де, одан тыс жерлерде де қорғайды [13; 33-35].

В.С. Шевцовтың пікірінше, «азаматтық мағынасы келесідей: адам және мемлекет нақты анықталған орнықты әрі тұрақты байланыста болады, бұл кезде ол мемлекеттің адамға қатысты толық юрисдикциясы жүруі үшін нақты негіз. Азаматтық адам мен мемлекеттің арасындағы құқықтық байланыс ретінде объективті сипатқа ие, бұл азаматтың құқықтық мәртебесін заңды түрде бекітудің нақты әрі қажетті шарты, тіпті алғышарты ретінде қызмет етеді». Сондықтан азаматтықтың тұжырымдамасы мен мәнін қалыптастырудың маңызды кезеңі құқықтық терминологияға саяси-құқықтық байланыс ұғымын енгізу болып табылады.

Қазіргі уақытта ең көп таралған және негізгі болып жеке тұлға мен қандай да бір мемлекет арасындағы өзара құқықтарды және міндеттерді жүктейтін тұрақты әрі орнықты саяси-құқықтық байланыс ұғымын бекіту арқылы азаматтықты анықтау табылады. Бұл анықтаманы негізгі деп санай отырып, авторлар оны дамытуға және толықтыруға тырысады. Мысалы, мемлекеттік құқық ғылымындағы азаматтықты жеке тұлғаның белгілі бір мемлекет арасындағы тұрақты саяси-құқықтық байланысы деп түсінеді, соның арқасында осы мемлекет ішінде де, оның шекарасынан тыс жерлерде де егеменді мемлекеттік билік осы адамға тарайды. Бұл анықтама мемлекеттік егемендікке негізделген саяси-құқықтық байланыстың тұрақтылығына және оның мемлекет аумағынан тыс жерде таралуына баса назар аударады.

Б.А. Стародубский, Д.Д. Остапенко, В.Е. Чиркин азаматтықты «белгілі бір мемлекетке тиесілі адамның құқықтық жағдайы» ретінде қарастырады [14; 92]. Мұндай тәсіл кеңес заманында басымдыққа ие болды, бірақ бүгінгі күні де ол адамның мемлекетке жатуының маңызды аспектісін көрсетеді.

Біздің ойымызша, Н.В. Витруктың мемлекет тарапынан азаматтықты тану осы мемлекеттің азаматы ретінде әрекет ететін адамның заңды құқықтары мен міндеттерін белгілеумен бір қатарға қойылуы мүмкін емес деген пікірінің де орны бар [15;12]. Азаматтық-бұл құқықтар мен міндеттерді белгілеудің алғышарты, оның негізі. Бұл ретте құқықтар мен міндеттер шетелдіктер үшін де, азаматтығы жоқ адамдар үшін де белгіленеді, бұл азаматтықтың ел азаматы үшін нақты құқықтар мен міндеттерді белгілеуде негіз болып табылатынын атап көрсетеді.

Азаматтыққа байланысты қатынасты конституциялық құқықтық реттеуде, ғалым Б.А.Тайторина азаматтық алу саласындағы Қазақстан Республикасы заңнамасы бекітілген халықаралық стандарттарға, қағидаларға сәйкес келетінін және халықаралық шарттарды, Қазақстан Республикасының Конституциясын, «Қазақстан Республикасының Азаматтығы туралы» Заңын, «Азаматтыққа қатысты істерді қарау тәртібі туралы» Ережені қамтитынын мәлімдейді [16; 20]. Сонымен қатар, апатридтердің әлеуметтік құқықтарының экономикалық-құқықтық кепілдігі арқылы азаматтығы жоқ адамдардың лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету, әлеуметтік қатығыстардың туындау қаупін азайту мақсатында оларды қабылдаушы қоғамға енгізудің құқықтық тетіктерін әзірлеу үшін азаматтық және көші-қон туралы заңнаманы жетілдіру мәселелері өзектендірілуі қажеттігі жөніндегі пікірі орынды.

Өз кезегінде, С.А. Комаров жеке тұлғаның мемлекетпен қарым-қатынасын қарастыра отырып, жеке тұлғаның азаматтық мәртебесінің категориясын негізгі құқықтық категориялардың бірі ретінде тұжырымдайды. Ол Н.В. Витрук негіздеген ережелерге сүйенеді, бұл адамның қандай да бір мемлекетпен заңды байланыс орнағанын бекіту арқылы жеке тұлға жаңа құқықтық сапаға - мемлекет азаматы деген атқа ие болады. Мемлекетке қатысты ол дәл осы мемлекеттің азаматы ретінде әрекет ететіндіктен, бұл заңды қасиет оған мүлдем адам

ретінде емес, өз азаматы ретінде қолданылады. Егер біз шетелдік немесе азаматтығы жоқ адам туралы айтатын болсақ, онда мемлекет оған сәл өзгеше құқықтар мен міндеттерді - басқа құқықтық (азаматтық) жағдайдың субъектісі ретінде береді. Мемлекет пен жеке тұлғаның қарым-қатынасы, ең алдымен, азаматтық институты арқылы жүзеге асырылады.

Қорытынды. Осылайша, ұлттық мемлекеттілік тетіктерін нығайту, Қазақстанда тұратын қазақ ұлтының және басқа да ұлт өкілдерінің өзіндік мәдениеттерін, дәстүрлерін, тілді жаңғырту әрі дамыту және нығайту, біздің ойымызша, тек мемлекеттілік идеяларының негізі ғана емес, ол сонымен бірге, бұдан ары қарай да Қазақстан азаматтығы институтын қалыптастыру үшін бірден бір идеологиялық және теориялық негіз болды.

Қазіргі заманғы құқықтық мемлекеттегі азаматтық ұғымы саяси мәні және құқықтық нысаны бойынша адамның мемлекетпен тұрақты әрі орнықты байланысы, ең алдымен жеке тұлғаның саяси мүмкіндіктерінің шектерін анықтайтын, екіншіден, жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін жүзеге асырудың бір ден бір маңызды қажетті шарты болып табылады деген қорытындыға келеміз.

Бұл жағдайда азаматтық ұғымын үнемі дамып келе жатқан құбылыс ретінде қарастырған жөн. Азаматтықты дамыту дамыған елдердің азаматтық институты саласындағы тәжірибелерін ескере отырып, халықаралық стандарттарды негізге ала отырып елдегі заңнамаларды қалыптастыру жүзеге асырылған кезде ғана мүмкін болмақ.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант № AP14870745).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 *О гражданстве и правах человека. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://www.ohchr.org/ru/nationality-and-statelessness>*
- 2 *Қазақстан Республикасындағы интеграциялық процесстерді дамыту жағдайында азаматтықсызды азайту мәселелері // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Юриспруденция» сериясы, №1(71), 2023 ж. – 40-46*
- 3 *Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Мемлекеттік егемендігі туралы декларация жөнінде Қазақ ССР Жоғарғы Советінің 1990 жылғы 25 қазандағы № 307-XII Қаулысы. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B900001700_*
- 4 *Европейская конвенция о гражданстве. Страсбург, 6 ноября 1997 года. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://rm.coe.int/168007f2f6>*
- 5 *Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы Қазақстан Республикасының 1991 жылғы 20 желтоқсандағы № 1017-XII Заңы. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z910004800_*
- 6 *Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_*
- 7 *Конституция Республики Таджикистан // Вестник Межпарламентской Ассамблеи. - 1995. - № 2(9). - С. 205-225.*
- 8 *Новые конституции стран СНГ и Балтии. Сборник документов. Вып. 2. – М.: Манускрипт, 1997. – 672с.*
- 9 *Балгимбекова Г.У. Автореферат кандидатской диссертации «Конституционно-правовой институт гражданства: сравнительный анализ на примере Республики Казахстан и зарубежных стран», Бишкек, 2013.-28с*
- 10 *Бучакова М. А. Российское гражданство: состояние и перспективы правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. - М.: РГБ, 2003. – 218 с.*
- 11 *Marshall T. H. Class, Citizenship and Social Development. - Chicago: University of Chicago Press, 1973. - 274 с.*

12. Жан-Жак Руссо. Об Общественном договоре, или принципы политического права: Перевод с франц. А. Д. Хаятина и В. С. Алексеева-Попова. - М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. - 416 с.

13. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. - 152с.

14. Государственное право буржуазных стран и стран, освободившихся от колониальной зависимости: Учебник / Под ред. Б.А. Стародубского и В.Е. Чиркина. - М., 1977. - 152с.

15. Витрук Н. В. Гражданство как правовая связь личности с государством // Проблемы государства и права. М.: Ин-т гос. и права АН СССР, 1976. Вып. 12. - С. 8-14.

16. Taitorina V.A. Constitutional and legal regulation of relations concerning citizenship // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Юриспруденция» сериясы, No3(73), 2023ж. - 13-21 б.

References:

1 O grazhdanstve i pravakh cheloveka. [Elektron. resurs]. - 2024. - URL: <https://www.ohchr.org/ru/nationality-and-statelessness>

2. Қазақстан Республикасындағы интеграциялық процесстерді дамыту жағдайында азаматтықсызды азайту мәселелері // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Jurisprudentsiia» seriiasy, №1(71), 2023 zh. - 40-46

3. Қазақ Sovettik Sotsialistik Respublikasynyn Memlekettik egemendigi turaly deklaratsiia zheninde Қазақ SSR Zhoǵarǵy Sovetiniń 1990 zhylǵy 25 qazandaǵy № 307-XII Qaulysy. [Elektron. resurs]. - 2024. - URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B900001700_

4. Evropeiskaia konventsiiia o grazhdanstve. Strasburg, 6 noiabria 1997 goda. [Elektron. resurs]. - 2024. - URL: <https://rm.coe.int/168007f2f6>

5. Қазақстан Республикасынyn azamattyǵy turaly Қазақстан Республикасынyn 1991 zhylǵy 20 zheltoqsandaǵy № 1017-XII Zańy. [Elektron. resurs]. - 2024. - URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z910004800_

6. Қазақстан Республикасынyn Konstitutsiiasy. Konstitutsiia 1995 zhyly 30 tamyzda respublikalyk referendumda qabyldandy. [Elektron. resurs]. - 2024. - URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

7. Konstitutsiia Respubliki Tadzhikistan // Vestnik Mezhparylamentskoi Assamblei. - 1995. - № 2(9). - S. 205-225.

8. Novye konstitutsii stran SNG i Baltii. Sbornik dokumentov. Vyp. 2. - M.: Manuskript, 1997. - 672s.

9. Balgimbekova G.U. Avtoreferat kandidatskoi dissertatsii «Konstitutsionno-pravovoi institut grazhdanstva: sravnitelnyi analiz na primere Respubliki Kazakhstan i zarubezhnykh stran», Bishkek, 2013.-28s

10. Buchakova M.A. Rossiiskoe grazhdanstvo: sostoianie i perspektivy pravovogo regulirovaniia: dis. ... kand. iurid. nauk: 12.00.02. - M.: RGB, 2003. - 218 s.

11. Marshall T.N. Class, Citizenship and Social Development. - Chicago: University of Chicago Press, 1973. - 274 s.

12. Zhan-Zhak Russo. Ob Obshchestvennom dogovore, ili printsipy politicheskogo prava: Perevod s frants. A. D. Khaiutina i V.S. Alekseeva-Popova. - M.: «KANON-press», «Kuchkovo pole», 1998. - 416 s.

13. Voevodin L. D. Konstitutsionnye prava i obiazannosti sovetskikh grazhdan. — M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1972. - 152s.

14. Gosudarstvennoe pravo burzhuaznykh stran i stran, osvobodivshikhsia ot kolonialnoi zavisimosti: Uchebnik / Pod red. B.A. Starodubskogo i V. E. Chirkina. - M., 1977. - 152s.

15. Vitruk N.V. Grazhdanstvo kak pravovaia sviaz lichnosti s gosudarstvom // Problemy gosudarstva i prava. M.: In-t gos. i prava AN SSSR, 1976. Vyp. 12. - S. 8-14.

16. Constitutional and legal regulation of relations concerning citizenship // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Jurisprudentsiia» seriiasy, No3(73), 2023zh. - 13-21 б.

МРНТИ 10.15.59
УДК 342.7

10.51889/2959-6181.2024.76.2.004

Тайторина Б.А.¹, Бақтияр Т.Н.¹

¹Казакский национальный педагогический университет имени Абая

ПРОБЛЕМЫ СОТРУДНИЧЕСТВА СТРАН СНГ ПО ВОПРОСАМ ГРАЖДАНСТВА И СОКРАЩЕНИЯ БЕЗГРАЖДАНСТВА

Аннотация

Феномен гражданства как неотъемлемая часть суверенитета государства рассмотрен на уровне универсальных международно-правовых актов в общем, и Конвенции о гражданстве Содружества Независимых Государств (СНГ) в частности.

В данном исследовании институт гражданства как основа правовой идентичности обоснован в качестве важного фактора, определяющего правовую идентичность человека и его связь с государством. Важное значение придается гармонизации законов с международными стандартами. В статье сделан вывод о том, что несмотря на прогресс, достигнутый в области гражданства, все еще существует необходимость в законодательстве для защиты прав мигрантов, предотвращения безгражданства и обеспечения равных возможностей для всех граждан.

Ключевые слова: право, гражданство, государство, законодательство, международное право, приобретение гражданства, отказ от гражданства, конвенция.

Статья подготовлена в рамках грантового проекта Министерства науки и высшего образования РК № AP14870745 «Гражданство и сокращение безгражданства в Республике Казахстан в условиях развития интеграционных процессов».

Б.А. Тайторина¹, Т.Н. Бақтияр¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ТМД ЕЛДЕРІНІҢ АЗАМАТТЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҒЫН ҚЫСҚАРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Азаматтық феномені мемлекет егемендігінің ажырамас бөлігі ретінде жалпы алғанда әмбебап халықаралық-құқықтық актілер деңгейінде, атап айтқанда Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының (ТМД) азаматтығы туралы Конвенцияда қарастырылады.

Бұл зерттеуде азаматтық институты құқықтық сәйкестіктің негізі ретінде адамның құқықтық сәйкестігін және оның мемлекетпен байланысын анықтайтын маңызды фактор ретінде негізделген. Заңдарды халықаралық стандарттармен үйлестіруге маңызды мән беріледі. Мақалада азаматтық саласындағы жетістіктерге қарамастан, мигранттардың құқықтарын қорғау, азаматтығы жоқтықтың алдын алу және барлық азаматтар үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету үшін әлі де заңнама қажет деген қорытындыға келді.

Түйін сөздер: құқық, азаматтық, мемлекет, заңнама, халықаралық құқық, азаматтық алу, азаматтықтан бас тарту, конвенция.

Taitorina B.A.¹, Baktiyar T.N.¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University

PROBLEMS OF COOPERATION BETWEEN THE CIS COUNTRIES ON ISSUES OF CITIZENSHIP AND REDUCTION OF STATELESSNESS

Abstract

The phenomenon of citizenship as an integral part of the sovereignty of the state is considered at the level of universal international legal acts in general, and the Convention on Citizenship of the Commonwealth of Independent States (CIS) in particular.

In this study, the institution of citizenship as the basis of legal identity is justified as an important factor determining a person's legal identity and his connection with the state. Great importance is attached to the harmonization of laws with international standards. The article concludes that despite the progress made in the field of citizenship, there is still a need for legislation to protect the rights of migrants, prevent statelessness and ensure equal opportunities for all citizens.

Keywords: law, citizenship, state, legislation, international law, acquisition of citizenship, renunciation of citizenship, convention.

Основные положения. Роль гражданства в современном мире: гражданство является важным элементом правовой системы каждой страны, определяющим правовой статус, обязанности и права человека, его принадлежность к определенному сообществу.

Развитие законодательства о гражданских правах: исторически законодательство о гражданских правах развивалось в соответствии с изменениями в политической, социальной и культурной сферах жизни общества. Современное законодательство о гражданских правах направлено на обеспечение защиты прав человека, справедливости и равенства перед законом.

Сравнительный анализ законодательства Республики Казахстан о гражданских правах с законодательством других стран СНГ направлен на выявление сходства и различия в подходах к регулированию вопросов гражданских прав, а также лучшие практики и примеры передового опыта.

Требования международного права характеризуются определенностью: международные нормы и стандарты в области гражданства влияют на национальное законодательство и способствуют защите прав мигрантов, предотвращению безгражданства и соблюдению принципа юридического равенства.

Пути совершенствования законодательства о гражданстве: в свете проведенного анализа обосновывается, что законодательство о гражданстве нуждается в совершенствовании, чтобы отвечать современным вызовам и требованиям общества, таким, как защита прав мигрантов, упрощение процедуры натурализации и предотвращение дискриминации.

Введение. Феномен гражданства как неотъемлемая часть суверенитета государства априори признан на уровне универсальных международно-правовых актов [1, с.61]. Институт гражданства приоритетно является институтом национального права. Однако на межгосударственном уровне оформлены стандарты регуляции вопросов гражданства. Принцип устойчивой связи изначально признан основным в международном праве. Речь идет об устойчивом характере политико-правовой связи между лицом и государством, гражданином которого данное лицо является [2; 18].

Право на гражданство находится на пьедестале иерархии прав человека. Этим подтверждается особый характер права на гражданство, его фундаментализм. Соответственно столь универсальный подход к определению характера права на гражданство зафиксирован в содержании таких международно-правовых актов как Всеобщая декларация

прав человека, Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации, Международного пакта о гражданских и политических правах, Конвенции о правах ребенка, Европейской конвенции о гражданстве, Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, Конвенции о гражданстве замужней женщины, Конвенции о правах инвалидов, Международной конвенции о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей, Конвенции о сокращении безгражданства, Конвенции о статусе апатридов, Конвенции о статусе беженцев, Декларации о правах человека в отношении лиц, не являющихся гражданами страны, в которой они проживают, Конвенции, регулирующей некоторые вопросы, связанные с коллизией законов о гражданстве, Конвенции о гражданстве Содружества Независимых Государств (СНГ).

Материалы и методы. В ходе исследования конституционно-правового регулирования гражданства были проанализированы основные аспекты темы с учетом сравнения казахстанского законодательства с законодательством других стран. В процессе исследований использованы методы сравнительного анализа, правового моделирования, исторический, формально-юридический, структурно-функциональный и другие научные методы.

Результаты и обсуждение. Конвенция о гражданстве Содружества Независимых Государств (СНГ) является важным международным документом, регулирующим отношения между государствами-участниками в области гражданства. Конвенция, подписанная в 1993 году, устанавливает согласованные правила и процедуры в области гражданства, содействует реализации прав и интересов граждан государств-участников и обеспечивает сотрудничество в этой области. Она направлена на Конвенция СНГ о гражданстве устанавливает ряд основных принципов и положений, направленных на справедливое и эффективное решение вопросов, связанных с гражданством. Одним из ключевых аспектов Конвенции является установление правил и процедур для лиц, имеющих гражданство одного из государств-участников, но временно проживающих или пребывающих на территории другого государства-участника. Это включает в себя правила, касающиеся различных аспектов гражданства в странах-участницах, таких как проживание, трудоустройство и социальная защита.

Конвенция также устанавливает процедуры приобретения и утраты гражданства, включая натурализацию и отказ от гражданства, и устанавливает минимальные стандарты, которым должны соответствовать законы и политика стран-участниц в этой области. Это способствует совершенствованию процедур натурализации, защите прав человека и предотвращению безгражданства.

Конвенция также предусматривает механизмы сотрудничества и консультаций между государствами-участниками по вопросам гражданства и разрешения споров и недоразумений в этой области. Это способствует развитию взаимопонимания и доверия между государствами-участниками и укреплению сотрудничества в области гражданства.

В целом Конвенция СНГ по вопросам гражданских прав играет важную роль в регулировании гражданских отношений между государствами-участниками, защите прав граждан и обеспечении сотрудничества в этой области. Конвенция служит основой для совместных усилий по решению проблем и повышению благосостояния граждан государств-участников СНГ.

Порядок сотрудничества стран СНГ по вопросам гражданства и сокращения безгражданства отражен в таких документах в этой области как Соглашение о гражданстве (1995), Конвенция о правовом статусе лиц, имеющих гражданство двух или более государств - участников СНГ (1997), План мероприятий по реализации Инициативы сотрудничества государств-участников СНГ в области миграции на 2011-2025 годы (2011).

Основные направления сотрудничества в рамках СНГ – это гармонизация законодательства о гражданстве, упрощение процедур получения гражданства, предотвра-

щение безгражданства, защита прав и свобод граждан СНГ, содействие социальной и трудовой адаптации мигрантов.

Важную роль в обеспечении прав и свобод граждан СНГ, их социальной и трудовой адаптации играет Институт сотрудничества по вопросам гражданства и сокращения безгражданства СНГ.

Государства-участники СНГ предприняли шаги по упрощению процедуры получения гражданства для лиц, проживающих на их территории. Это предусмотрено Соглашением о гражданстве 1995 года и Планом мероприятий по реализации Инициативы сотрудничества государств-участников СНГ в области миграции на период 2011-2025 годов. Меры по упрощению процесса получения гражданства включают: сокращение срока проживания, необходимого для подачи заявления на гражданство; сокращение количества документов, необходимых для подачи заявления на гражданство; отмена обязательного отказа от прежнего гражданства; упрощение процедуры получения гражданства для некоторых категорий лиц, таких как дети, пенсионеры и лица, имеющие родственников, являющихся гражданами страны.

Страны СНГ также сотрудничают в области обмена информацией о своем законодательстве о гражданстве. Это помогло снизить бюрократические барьеры и сделать процесс получения гражданства более прозрачным. Несмотря на эти усилия, процесс получения гражданства в странах СНГ остается сложным и длительным.

Однако упрощение этой процедуры является важным шагом на пути к созданию единого миграционного пространства в СНГ.

Возможность получения двойного гражданства - важнейший вопрос для жителей разделенных государств. Двойное гражданство (бипатризм) - это правовой статус человека, который одновременно имеет гражданство нескольких стран. Это явление существует объективно, вне зависимости от установок того или иного государства. Среди причин, способствующих возникновению двойного гражданства, - территориальные изменения, перемещение населения и расхождения в национальных законодательствах о порядке приобретения и утраты гражданства.

Гражданство является важным конституционно-правовым институтом. Его сущность, политико-правовое содержание и назначение можно понять, проанализировав его основополагающие принципы.

В настоящее время государства СНГ подходят к этому вопросу совершенно по-разному. Независимые республики Содружества руководствуются официальными международно-правовыми нормами о правах человека, гражданина, ребенка и женщины, гуманитарной практикой регулирования вопросов гражданских прав, сложившейся в мире, и практическим опытом заключения многосторонних соглашений по этим вопросам. Правовой основой работы двух стран в этой сфере является Совместный консультативный законодательный акт "О согласованных принципах регулирования гражданства", подписанный между двумя странами 29 декабря 1992 года. Многие из принципов, провозглашенных этим законом, уже закреплены в Законе о гражданстве СНГ, другие определяются в ходе решения конкретных дел и заключения межгосударственных договоров.

Изучение принципов гражданства может вестись в двух направлениях: выделение общих политико-правовых принципов, которые "пронизывают все составные части права и служат отправной точкой в регулировании социальных связей и отношений", и специальных правовых принципов, характерных только для определенной правовой системы и имеющих особое значение в процессе их практического применения. Это может быть сделано двумя способами [3].

К общим (конституционным) принципам относятся народовластие, подлинный суверенитет, равенство, гуманизм, защита и гарантия прав человека, неприкосновенность свободы личности, единство прав, свобод и обязанностей, сочетание интересов личности и государства, законность и др.

Анализ законодательства о гражданстве в странах СНГ позволяет сделать вывод о том, что количество специфических и специальных принципов гражданства увеличивается. Среди них можно выделить специальные принципы, на которые наше законодательство лишь ссылалось в прошлом и в отношении которых не проводилось глубоких научных исследований. Эти принципы являются исходными для других специальных принципов, которые характеризуют сам феномен гражданства и акцентируют внимание на необходимости существования как индивидуального гражданства, так и гражданства суверенного государства в целом.

Таким образом, данную группу можно разделить на две подгруппы. Один принцип касается непосредственно прав личности – признания права каждого человека на гражданство, свободу и добровольный выбор гражданства; другой – признания гражданства неотъемлемым институтом (атрибутом) суверенного государства, автономии каждого государства в регулировании отношений, связанных с гражданством, национального правопреимства в регулировании гражданства, приоритета общечеловеческих интересов и международных норм над национальными, разумного компромисса между ними. приоритет общечеловеческих интересов и международных норм над национальными, а также разумный компромисс между ними.

Примат общечеловеческих интересов и международных норм над национальными в регулировании гражданства и разумный компромисс между ними с учетом интересов отдельных государств и народов.

Интересы отдельных государств и народов в регулировании вопросов гражданства.

Законодательство Республики Молдова о гражданстве не предоставляет гражданства других стран, за исключением случаев, предусмотренных межгосударственными договорами. По специальному решению Президента иностранцам может быть предоставлено молдавское гражданство (статья 6). При рассмотрении вопроса о приобретении молдавского гражданства требуется отказ от других гражданств. Если по решению президента лицо приобретает гражданство страны, с которой у Молдовы нет договора о признании двойного гражданства, и не отказывается от этого иностранного гражданства в течение шести месяцев, оно лишается молдавского гражданства [4].

Закон о гражданстве Грузии не признает двойного гражданства. Если человек приобретает гражданство другой страны, он теряет гражданство Грузии. Решение об утрате гражданства принимает Министерство юстиции. Закон о гражданстве Латвии также не признает двойного гражданства. Если человек приобретает гражданство другой страны и не отказывается от латвийского гражданства, решение о лишении его латвийского гражданства принимает Рижский окружной суд [5].

Закон о гражданстве Литвы не признает двойного гражданства, за исключением короткого периода времени, пока отказ от гражданства другой страны не будет официально оформлен. Президент Республики в исключительных случаях может предоставить литовское гражданство иностранцам, внесшим вклад в развитие Литвы. Решение об утрате литовского гражданства с момента приобретения гражданства другой страны принимает министр внутренних дел Республики. Граждане Эстонии не могут иметь гражданство другой страны. Статья 3 предусматривает, что лица с двойным гражданством должны отказаться от одного из своих гражданств по достижении 18-летнего возраста [6].

Конвенция между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан об урегулировании проблемы двойного гражданства была подписана 7 сентября 1995 года. Согласно Конвенции, граждане каждого из Договаривающихся государств могут приобрести гражданство другого Договаривающегося государства без утраты своего собственного гражданства при условии соблюдения Конституции и законов, уважения традиций и обычаев страны проживания (статья 1). Законом, регулирующим условия и порядок приобретения гражданства другого государства-участника, является закон о приобретаемом гражданстве другого государства-участника при условии свободного заявления о намерениях (Статья 2).

Эти требования общепризнаны в качестве минимальных при решении вопроса о двойном гражданстве. В Конвенции говорится о необходимости для лиц с двойным гражданством выполнять права и обязанности страны постоянного проживания (Статья 3). Социальное обеспечение, образование и медицинское обслуживание двойных граждан обеспечиваются государством постоянного проживания. Это положение в определенной степени отражает содержание Европейской конвенции о социальной и медицинской помощи 1953 года, Европейской конвенции об установлении общих правил обращения с гражданами государств-членов на территории другого государства-члена 1955 года и Европейского кодекса социальной защиты 1990 года. Нормы Европейской конвенции, относящиеся к одной из сторон. Нормы Европейской конвенции о гражданстве, закрепленные в статье 21, предоставляют такую же возможность гражданам более чем одной страны.

При наличии письменного соглашения гражданство ребенка зависит от гражданства родителей [7]. Дети, чьи родители имеют оба гражданства, приобретают двойное гражданство при рождении и имеют право выбрать свое гражданство с 18 лет, либо они могут оставаться двойными гражданами (статья 4). В этом случае право выбора утраты одного из гражданств дополняется возможностью сохранения двойного гражданства. Право на сохранение двойного гражданства по достижении 18 лет дополняется правом одной из сторон отказаться от гражданства другой стороны (Статья 4.2). Это положение "служит дополнительной возможностью для граждан избежать двойного гражданства в будущем". Процедура отказа от гражданства осуществляется в соответствии с законодательством государства, гражданство которого было утрачено (Статья 5). Двойные граждане имеют право на защиту обоих Договаривающихся государств (Статья 6). Что касается ограничений их прав, то к ним не применяется режим иностранных граждан и на них не возлагаются никакие дополнительные обязательства (Статья 7). Предоставление равных прав в данном случае служит не только для ускорения адаптации при смене места жительства, но и для усиления правовой защиты при пребывании за рубежом.

Переходя к анализу соглашений между Россией и Казахстаном, следует отметить, что в силу исторических особенностей около трети русскоязычного населения постоянно проживало на территории Казахстана. Это одна из причин, по которой интеграционный процесс между двумя странами проходил быстрее и наиболее последовательно. Одним из факторов, способствующих примирению и укреплению отношений между двумя странами, является этническое русское население, проживающее в Казахстане, и этническое казахское население, проживающее в России. Процесс унификации российского и казахстанского законодательства о гражданстве является наиболее эффективным и последовательным среди стран СНГ. Воля двух стран в отношении гражданства выражена в Меморандуме о взаимопонимании по основным принципам решения проблем гражданства и правового положения граждан Российской Федерации, постоянно проживающих на территории Казахстана, и граждан Казахстана, постоянно проживающих на территории России, от 28 марта 1994 года.

Для решения проблемы гражданства в обеих странах желательно, чтобы граждане обеих стран получали гражданство в упрощенном порядке, обеспечивая равенство прав и обязанностей граждан обеих стран. В этом случае право на военную службу в обеих странах является положительной реформой. Это положение перекликается с рекомендациями Европейской конвенции о гражданстве 1997 года, однако появление такой нормы требует более детального регулирования этого вопроса путем заключения договоров и соглашений.

Во-вторых, существует Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Казахстан, подписанное 20 января 1995 года, об упрощении порядка приобретения гражданства гражданами Российской Федерации, прибывающими на постоянное жительство в Республику Казахстан, и гражданами Республики Казахстан, прибывающими на постоянное жительство в Российскую Федерацию. Гражданам, прибывшим на постоянное место жительства, гражданство предоставляется в упрощенном (регистрационном) порядке

при наличии у них родственников - граждан государств-участников. Вторым условием является наличие у заявителя гражданства Российской Федерации или Казахской ССР и одновременное наличие гражданства СССР (статья 1). Основанием для приобретения и выхода из гражданства одной из сторон является свободное волеизъявление; в отличие от договоров и соглашений по вопросу гражданства России со странами СНГ, настоящее Соглашение содержит в статье 2 подробные процедурные положения о приобретении и выходе из гражданства одной из сторон, что является положительным моментом. Это является положительным нововведением при заключении подобных договоров и соглашений.

Право ребенка на приобретение гражданства определяется государствами-участниками в соответствии с общепринятыми нормами международного права с целью недопущения безгражданства. В соответствии со статьей 4 Соглашения гражданство ребенка зависит от гражданства его родителей. Если гражданство родителей разное, или если гражданство родителей меняется, гражданство ребенка меняется по письменному соглашению между родителями. Если родители проживают в разных местах, ребенок сохраняет гражданство того родителя, который осуществляет уход. Все вопросы предоставления гражданства несовершеннолетним решаются таким образом, чтобы избежать безгражданства 20 января 1995 года в Москве был подписан Договор между Российской Федерацией и Республикой Казахстан о правовом статусе граждан Российской Федерации, постоянно проживающих на территории Республики Казахстан, и граждан Республики Казахстан, постоянно проживающих на территории России. Договор был подписан в Москве. Требования, предъявляемые к гражданам, постоянно проживающим на территории другого государства, - уважение Конституции и законов, традиций и обычаев страны проживания (статья 3). Пункт 2 статьи 4 содержит ограничения на их официальную деятельность. Это главы и заместители дипломатических ведомств, органов безопасности и внутренней охраны, центральных административных органов, прокуроры, судьи и административные органы страны пребывания. Также ограничено право избирать и быть избранным на высшие должности и в представительные органы власти в государстве. Лица данной категории ограничены в праве участвовать в референдумах.

Приобретение гражданства Российской Федерации для граждан Казахстана. С 18 декабря 2022 года упрощена процедура приобретения гражданства Российской Федерации для граждан Казахстана, а также для граждан Беларуси и Молдовы.

Это можно сделать двумя основными способами:

1) по регистрации: сокращается срок проживания: граждане Казахстана могут получить российское гражданство, постоянно проживая в России в течение трех лет (вместо пяти лет). Отказ от казахстанского гражданства не требуется: допускается сохранение казахстанского гражданства.

2) после натурализации: казахстанцы, как и другие иностранцы, могут подать заявление о приеме в гражданство РФ по натурализации, прожив постоянно в России в течение семи лет. Знание русского языка: сохраняется требование об обязательном знании русского языка на уровне, достаточном для свободного общения. Отказ от гражданства Казахстана: отказ от гражданства Казахстана требуется при подаче заявления о натурализации.

Общие требования: законный источник дохода: заявитель должен иметь законный источник дохода, достаточный для содержания себя и своей семьи; соблюдение Конституции и законов: заявитель должен соблюдать Конституцию и законы Российской Федерации; отсутствие судимости: заявитель не должен иметь серьезной судимости.

Процедура четко очерчена и состоит из следующих действий:

1) Подача заявления: заявление о приеме в гражданство РФ подается в МВД России по месту жительства;

2) Сбор документов: к заявлению прилагается перечень документов, предусмотренных законодательством Российской Федерации;

3) Рассмотрение заявления: МВД России рассматривает заявление в течение шести месяцев;

4) Решение: заявителю в письменной форме сообщается решение о предоставлении или отказе в предоставлении гражданства РФ.

Процедуры отношений по приобретению гражданства других государств в рамках СНГ аналогичные.

Анализ сотрудничества государств в рамках СНГ может быть дополнен схемой механизма сотрудничества. Данная схема содержит следующие институты и процедуры: Совет министров внутренних дел государств - участников СНГ; Комитет по делам миграции при Совете министров государств - участников СНГ; Правительства государств - участников СНГ; Совет министров; обмен информацией; совместные научные исследования.

В результате такого сотрудничества можно констатировать принятие ряда международных конвенций, унификацию законодательства о гражданстве, сокращение безгражданства, усиление защиты прав и свобод граждан СНГ.

В данной связи необходимо отметить такие проблемы, как несогласованность некоторых норм в законодательстве о гражданстве; бюрократические барьеры при получении гражданства; социально-экономические проблемы иммигрантов.

В перспективе целесообразно развитие отношений по поводу гражданства по таким позициям как дальнейшая гармонизация законодательства о гражданстве; упрощение процедур получения гражданства; создание единого миграционного пространства; повышение эффективности борьбы с безгражданством.

Заключение. Таким образом, изучение конституционно-правового регулирования вопросов гражданства позволит лучше понять природу и значение этого института в современном мире и подготовить рекомендации по совершенствованию соответствующего законодательства.

Изучение вопросов конституционно-правового регулирования гражданства является важным шагом на пути к пониманию современной роли и значения данного института. На основе проведенного анализа можно сделать следующие выводы

Гражданство как основа правовой идентичности: гражданство является важным фактором, определяющим правовую идентичность человека и его связь с государством. Гражданство защищает права и обязанности человека и устанавливает его статус в соответствии с законом.

Гармонизация законов с международными стандартами: в условиях глобализации и международных миграционных потоков важно, чтобы законодательство о гражданстве соответствовало международным нормам и стандартам, обеспечивая защиту прав всех людей, независимо от их гражданства.

Необходимость в законодательстве: несмотря на прогресс, достигнутый в области гражданства, все еще существует необходимость в законодательстве для защиты прав мигрантов, предотвращения безгражданства и обеспечения равных возможностей для всех граждан.

Важность сравнительного анализа: сравнительный анализ законодательства о гражданстве позволяет выявить положительные и лучшие практики в этой области, которые могут стать основой для дальнейшего совершенствования национального законодательства.

Исходя из вышеперечисленных факторов, необходимы дальнейшие усилия по совершенствованию законодательства о гражданстве для обеспечения справедливости, равенства и защиты прав всех граждан и мигрантов.

Список использованной литературы:

1. Тайторина Б.А. Гражданство детей как часть правового института гражданства: анализ международных конвенций // «Конституционно-правовая теория и практика

реализации права на гражданство и сокращение безгражданства в Республике Казахстан».. Сборник научных трудов: Қарағанды, 2023. - С.61-67.

2. Смирнова Е.С. *Международно-правовые проблемы гражданства стран СНГ и Балтии в свете европейского опыта* – М.: NOTA BENE, 2001. — 307 с.

3. Регламентация множественного гражданства в рамках европейских международных региональных организаций. [Электронный ресурс]. - 2024. - URL: <https://evolutio.info/ru/journal-menu/2000-3/2000-3-grigoriev>

4. Смирнова Е.С. Гражданство в СНГ: некоторые проблемы и попытки решения [Электронный ресурс]. - 2024. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/grazhdanstvo-v-sng-nekotorye-problemy-i-popytki-resheniya>

5. Новшества в получении гражданства Грузии: что принял парламент [Электронный ресурс]. - 2024. - URL:

6. Получение гражданства в упрощенном порядке. [Электронный ресурс]. - 2024. - URL: <https://www.renkuosilietuva.lt/ru/polucenie-grazhdanstva-v-oblegcennom-poradke/>

7. Тайторина Б.А., Балгимбекова Г.У. *The difficulties of dundancy of statelessness in the Republic of Kazakhstan in conditions of developing the integration processes* // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия Юриспруденция - 2023. - №1 (71). - С.40-46.

References:

1. Tajtorina B.A. *Grazhdanstvo detej kak chast' pravovogo instituta grazhdanstva: analiz mezhdunarodnyh konvencij* // ««Konstitucionno-pravovaya teoriya i praktika realizacii prava na grazhdanstvo i sokrashchenie bezgrazhdanstva v Respublike Kazahstan».. Sbornik nauchnyh trudov: Қарағанды, 2023. - S.61-67

2. Smirnova E.S. *Mezhdunarodno-pravovye problemy grazhdanstva stran SNG i Baltii v svete evropejskogo opyta* — М.: NOTA BENE, 2001. — 307 с.

3. Reglamentaciya mnozhestvennogo grazhdanstva v ramkah evropejskih mezhdunarodnyh regional'nyh organizacij. [Elektronnyj resurs]. - 2024. - URL: <https://evolutio.info/ru/journal-menu/2000-3/2000-3-grigoriev>

4. Smirnova E.S. *Grazhdanstvo v SNG: nekotorye problemy i popytki resheniya* [Elektronnyj resurs]. - 2024. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/grazhdanstvo-v-sng-nekotorye-problemy-i-popytki-resheniya>

5. *Novshestva v poluchenii grazhdanstva Gruzii: chto prinyal parlament* [Elektronnyj resurs]. - 2024. - URL:

6. *Poluchenie grazhdanstva v uproshchennom poryadke*. [Elektronnyj resurs]. - 2024. - URL: <https://www.renkuosilietuva.lt/ru/polucenie-grazhdanstva-v-oblegcennom-poradke/>

7. Tajtorina B.A., Balgimbekova G.U. *The difficulties of dundancy of statelessness in the Republic of Kazakhstan in conditions of developing the integration processes* // Vestnik KazNPU imeni Abaya. Seriya YUrisprudenciya - 2023. - №1 (71). - S.40-46.

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС. ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ. БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. ТРУДОВОЕ ПРАВО. ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
CIVIL LAW AND PROCESS. LABOR LAW. EDUCATIONAL LAW

МРНТИ:10.27.51
УДК:347.122

10.51889/2959-6181.2024.76.2.005

Нарзуллаев О.Х.¹, Азретбергенова И.Ж.²

¹*Ташкентский государственный юридический университет*

²*Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова*

**ВНЕДРЕНИЕ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ С НИЗКИМ
ПОТЕНЦИАЛОМ ГЛОБАЛЬНОГО ПОТЕПЛЕНИЯ, НЕ ИМЕЮЩИХ
ОЗОНРАЗРУШАЮЩЕГО ПОТЕНЦИАЛА: МЕЖДУНАРОДНОЕ И
НАЦИОНАЛЬНОЕ ПРАВО**

Аннотация

В статье рассматривается важнейшая проблема разрушения озонового слоя и настоятельная необходимость прекратить использование озоноразрушающих веществ. Истощение озонового слоя представляет собой серьезную угрозу для окружающей среды и здоровья человека, что приводит к таким последствиям, как усиление ультрафиолетового излучения и его неблагоприятное воздействие на живые организмы. В статье изучены международные усилия, политика и юридические правила, направленные на прекращение использования веществ, которые, как известно, наносят вред озоновому слою. Также исследуется научная основа этих мер и их влияние на глобальную экологическую устойчивость. Поскольку международное сообщество продолжает бороться с экологическими проблемами, понимание мер, принятых для прекращения использования озоноразрушающих веществ, становится решающим для построения более здорового и устойчивого будущего.

Ключевые слова: охрана окружающей среды, устойчивое развитие, изменение климата, утилизация, озоноразрушающие вещества.

Нарзуллаев О.Х.¹, Әзіретбергенова И.Ж.²

¹*Ташкент мемлекеттік заң университеті*

²*С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті*

**ОЗОНДЫ БҰЗАТЫН ӘЛЕУЕТІ ЖОҚ ЖАҒАНДЫҚ ЖЫЛЫНУ ӘЛЕУЕТІ ТӨМЕН
ЭНЕРГИЯ ҮНЕМДЕЙТІН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЕНГІЗУ:
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Аңдатпа

Мақалада озон қабатын бұзудың маңызды мәселесі және озонды бұзатын заттарды қолдануды тоқтатудың шұғыл қажеттілігі қарастырылады. Озон қабатының сарқылуы қоршаған ортаға және адам денсаулығына үлкен қауіп төндіреді, бұл ультракүлгін сәулеленудің жоғарылауы және оның тірі организмдерге кері әсері сияқты салдарға әкеледі. Мақалада озон қабатына зиян келтіретін заттарды пайдалануды тоқтатуға бағытталған халықаралық күш-жігер, саясат және ережелер зерттелген. Бұл шаралардың ғылыми негізі және олардың жаһандық экологиялық тұрақтылыққа әсері де зерттеледі. Халықаралық қауымдастық экологиялық мәселелермен күресуді жалғастыра отырып, озонды бұзатын заттарды пайдалануды тоқтату үшін қабылданған шараларды түсіну сау және тұрақты болашақ құру үшін шешуші болып табылады.

Түйін сөздер: қоршаған ортаны қорғау, тұрақты даму, климаттың өзгеруі, кәдеге жарату, озонды бұзатын заттар.

Narzullaev O.H., ¹ Azretbergenova I.Zh.²

¹ Tashkent State University of Law

² Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov

THE INTRODUCTION OF ENERGY-SAVING TECHNOLOGIES WITH LOW GLOBAL WARMING POTENTIAL THAT DO NOT HAVE OZONE-DEPLETING POTENTIAL: INTERNATIONAL AND NATIONAL LAW

Abstract

The article discusses the most important problem of ozone layer destruction and the urgent need to stop using ozone-depleting substances. Depletion of the ozone layer poses a serious threat to the environment and human health, which leads to consequences such as increased ultraviolet radiation and its adverse effects on living organisms. The article examines international efforts, policies and regulations aimed at ending the use of substances that are known to harm the ozone layer. The scientific basis of these measures and their impact on global environmental sustainability are also being investigated. As the international community continues to grapple with environmental issues, understanding the measures taken to end the use of ozone-depleting substances becomes crucial to building a healthier and more sustainable future.

Keywords: environmental protection, sustainable development, climate change, utilization, ozone-depleting substances.

Основные положения. Внедрение энергосберегающих технологий с низким потенциалом глобального потепления, не имеющих озоноразрушающего потенциала, в современный период приобретает все более важное значение в контексте совершенствования правового регулирования на уровне международного и национального права. Для решения актуальных проблем деятельности международного сообщества по борьбе с экологическими проблемами осуществляется исследование научной основы мер, принятых для прекращения использования озоноразрушающих веществ, и их влияние на глобальную экологическую устойчивость. Следует констатировать, что в сфере экологического законодательства, вопрос охраны озонового слоя концептуально не обоснован.

Одним из актуальных направлений при решении проблемы охраны озонового слоя является организация утилизации (демонтажа) холодильного и климатического оборудования на основе лучших мировых практик.

Мировое сообщество предпринимает шаги в исследуемом направлении путем заключения Монреальского, Киотского и Парижского соглашений. Республика Узбекистан, как полноправный член мирового сообщества, ратифицировал Монреальское, Киотское и Парижское соглашения, соответственно приняв на себя обязательства по их реализации. В современный период в Республике Узбекистан назрела необходимость принятия закона «Об охране озонового слоя», по аналогии с такими странами в рамках СНГ как Беларусь, Кыргызстан, Армения и др.

Данное исследование направлено на решение проблемы правового регулирования внедрения энергосберегающих технологий с низким потенциалом глобального потепления, не имеющих озоноразрушающего потенциала.

Введение. В истории цивилизации внедрение эффективных технологий имеет особое значение. XX век отмечается стремительным ростом потребностей человечества в различных формах энергии. Данная тенденция неразрывно связана с широким внедрением в XXI веке энергоэффективных технологий со сниженным потенциалом глобального потепления и

отсутствием озоноразрушающего потенциала. Поддержание устойчивости биосферы нашего общего дома в настоящее время является одной из наиболее важных и актуальных глобальных экологических проблем. Вследствие ненормативного использования природных ресурсов, происходит негативное воздействие антропогенных факторов на природу, оказывающие сильнейшее влияние на экосистемы. Человек не может жить вне природы. Всю продукцию он получает от природы. На Земле более 7 млрд людей дышат кислородом, а источником кислорода является процесс фотосинтеза в растениях.

Негативное влияние выбросов на экологию и окружающую среду гидрохлорфторуглеродов и углеводородов ярко проявляется в истощении озонового слоя, влиянии на изменение климата. Одним из важных направлений сокращения выбросов парниковых газов может стать широкое использование возобновляемых источников энергии. Общий потенциал солнечной энергетики в Узбекистане составляет более 51 млрд тонн эквивалента нефти.

Следует отметить, что на существующих в нашей стране производственных мощностях в сфере нефтегазовой и химической промышленности имеются возможности и разработки по производству альтернативных хладагентов. В частности, Республика Узбекистан имеет запасы природного газа, в том числе пропана, бутана и ряда других циклических углеводородов, являющихся хладагентами. Кроме того, существуют предприятия по производству природного хладагента и карбонат ангидрида, однако для модернизации производства требуется дополнительное финансирование.

Таким образом, в этом контексте проблема имплементации международного права в национальное законодательство приобретает особую актуальность. В данном контексте важное значение приобретают вопросы обеспечения эффективной защиты экологических прав граждан. В юридической литературе актуализируется необходимость развивать механизмы участия граждан в принятии решений, связанных с экологическими проблемами [1].

Материалы и методы. В рамках исследования на основе общих и специальных научных методов проанализированы основные факторы внедрения энергосберегающих технологий с низким потенциалом глобального потепления, не имеющих озоноразрушающего потенциала, в контексте совершенствования правового регулирования на уровне международного и национального права. Достижение цели исследования стало возможно благодаря использованию целого комплекса научных методов, основными являются метод анализа и синтеза, компаративистики, ситуационный, структурно-функциональный, формально-юридический, теоретико-прогностический, метод правового моделирования и другие научные методы.

Результаты и обсуждение. Мировое сообщество предпринимает шаги в исследуемом направлении путем заключения Монреальского, Киотского и Парижского соглашений. Узбекистан, являясь членом мирового сообщества, ратифицировал все эти соглашения и взял на себя обязательства по их реализации. Так, приняты решения Правительства об исключении хладагентов ГХФУ и ХФУ к 2030 году. «В соответствии с международными обязательствами, предусматривается поэтапное исключение из обращения ГХФУ 22, в том числе на 99,5% – к 2020 году, и полностью – к 2030 году» [2].

В реализации данных решений участвуют и такие международные организации, как ПРООН, который реализует проекты, предусматривающие вновь созданные центры по восстановлению и переработке хладагентов ГХФУ и ХФУ и бережное хранение отходов. С учетом международного опыта и обязательств Узбекистана внедряются новые методы работы с хладагентами.

В этой связи актуальной задачей является изучение ряда вопросов данной сферы. К ним относятся: систематизация актов национального законодательства, анализ законов и подзаконных актов, предусматривающих утилизация холодильников и кондиционеров,

анализ международного законодательства о списании и утилизации организациями холодильного и климатического оборудования в развитых и развивающихся странах с точки зрения возможности его применения в отношении физических лиц; разработка на основе лучших мировых практик рекомендаций по дальнейшему совершенствованию законодательства, инструкций по утилизации холодильного и климатического оборудования, на основе полученных по проекту мнений и рекомендаций.

Международные документы и национальное законодательство. Республика Узбекистан с 1993 года является участником Венской конвенции об охране озонового слоя (1985 г.) и Монреальского протокола по веществам, разрушающим озоновый слой (1987 г.). Из пяти недавних внесенных поправок к Монреальскому протоколу Узбекистан присоединился к четырем (Лондон, 1990 г.), (Копенгаген, 1992 г.), (Монреаль, 1997 г.) (Пекин, 1999 г.) и в соответствии с этими международными соглашениями полностью выполняет требования по потреблению озоноразрушающих веществ.

В соответствии с Венской конвенцией и заключенным в 1987 году Монреальским протоколом по борьбе с озоноразрушающими веществами (ОВМ) использование ХФУ было разрешено для развитых государств до 1996 года, для развивающихся государств – до 2010 года, в свою очередь, использование ГХФУ было разрешено для развитых государств до 2020 года, для развивающихся государств – до 2030 года.

В рамках программы при содействии Глобального экологического фонда по прекращению использования ОРВ (далее – ГЭФ), Программы ООН по окружающей среде, Программы развития ООН (ПРООН), а также за счет средств местных организаций в течении 2000-2018 гг. в республике было реализовано 6 проектов на общую сумму 9,9 млн долларов[2].

Министерством экологии, охраны окружающей среды и изменения климата, ПРООН и ГЭФ запланирована совместная реализация в 2019 -2024 гг. проекта стоимостью в 8,6 млн долларов США по полному прекращению использования гидрохлорфторуглерода (ГХФУ) посредством внедрения эффективных технологий.

Утилизация холодильного оборудования и кондиционеров обретает контуры и масштабы общемировой проблемы[3].

По нашему мнению, утилизация старых холодильников и кондиционеров с истекшим сроком годности, должна иметь императивный характер. В нормативно-правовых актах следует определить, что утилизация старых холодильников и кондиционеров с истекшим сроком годности должна проводиться только лицензированными организациями. При изготовлении таких холодильников и кондиционеров используются вещества, вредные для окружающей среды.

По закону старые (вышедшие из оборота) холодильники, кондиционеры признаются бытовым отходом. Во многих холодильных оборудованьях есть фреон, который вреден для озонового слоя. Но, если кто-либо выбрасывает холодильник в мусорку, он нарушает закон? А если выбрасывают холодильник и кондиционер, содержащие фреон без разрешения на свалку, в законе по этому поводу нет четких санкций. Кроме того, административное наказание за нарушение правил эксплуатации либо неиспользование установленных сооружений, оборудования, аппаратуры для очистки выбросов в атмосферу, а также средств контроля за количеством и составом выбрасываемых загрязняющих веществ можно также считать достаточно легким. К примеру, в статье 88 Кодекса Республики Узбекистан об административной ответственности установлено, что несоблюдение требований по охране атмосферного воздуха влечет наложение штрафа на граждан от одной третьей до одной, а на должностных лиц - от одной до трех базовых расчетных величин.

Следует отметить, что, когда речь идет об утилизации старых холодильников и кондиционеров с истекшим сроком годности, Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 6 февраля 2019 года №95 «Об утверждении нормативно-правовых актов в области обращения с отходами», «Правилами оказания услуг по сбору и вывозу

твердых и жидких бытовых отходов», они внесены в категорию крупногабаритных бытовых отходов (холодильники).

Между тем, согласно статье 3 Закона Республики Узбекистан «Об отходах» от 5 апреля 2002 года № 362-II, законодательство об обращении с отходами не распространяется на отношения, связанные с выбросами и сбросами загрязняющих веществ в атмосферный воздух и в водные объекты.

Выбросы и сбросы загрязняющих веществ в атмосферный воздух и в водные объекты могут быть связаны с законодательством об отходах только с точки зрения устранения вредного воздействия на здоровье человека неприятных запахов, распространяемых мусорками, хранилищами отходов.

За последние пять лет производители холодильников и кондиционеров начали принимать меры по производству и утилизации в соответствии со стандартами, аналогичными принятым в ЕС[4].

Стоит также подчеркнуть, что в Узбекистане практика утилизации холодильников и кондиционеров на платной основе еще недостаточно разработана.

Кроме того, следует отметить, что с учетом роста всех отраслей экономики, годовой прирост использования систем охлаждения составляет 7%[5].

В свою очередь, Киотский протокол регулирует только выбросы парниковых газов.

Утилизация ОВМ – это критически важная проблема для развивающихся стран, не имеющих мощностей, необходимых для накопления ГХФУ и уничтожения их запасов. Необходимо создавать отрасли по сбору и переработке ГХФУ, производимых в этих странах.

Списание и утилизация холодильного и климатического оборудования в странах Европейского Союза. Мировое сообщество посредством внесения в Монреальский протокол поправок (Лондон, 1990 г.), (Копенгаген, 1992 г.), (Вена, 1995 г.), (Монреаль, 1997 г.), (Пекин, 1999 г.), (Кигали, 2016 г.), Киотского и Парижских соглашений работает над предупреждением и сокращением выбросов. Как член мирового сообщества, Узбекистан ратифицировал все данные соглашения и взял на себя обязательства по их выполнению. Например, к 2030 году предусматривается снизить потребление ГФУ.

В соответствии с европейским законодательством, подлежащий уничтожению сжиженный газ, полученный под давлением, поставляется в качестве топлива для различных отраслей промышленности. В Европе процесс утилизации и переработки холодильной техники регулируется положениями Регламента (ЕС) № 2002/95/ЕС. Помимо указанных регламентов, существует также Европейский стандарт [6].

Германия. Утилизация холодильного оборудования и кондиционеров, а также другие вопросы, связанные с электронными устройствами, регулируются отдельным нормативно-правовым актом – законом «Об электрических и электронных устройствах».

В случае неисполнения данных обязательств, законодательством предусмотрены соответствующие санкции: предупреждение, штраф, запрет продажи и административное задержание при отказе от уплаты штрафа.

Для обеспечения выполнения производителями, предусмотренных законодательством обязательств по экологически безопасной утилизации собственной продукции (холодильников и кондиционеров) после истечения срока годности, в Германии существуют специализированные компании, называемые «Схемы реализации ответственности» (compliance scheme) [7].

Данные организации, которые специализируются на предоставлении услуг по реализации расширенной ответственности производителей, являются важным структурным элементом различных видов системы управления отходами не только в Германии, но и по всей Европе. Их задачи могут варьироваться в различных странах, однако основные функции практически везде одинаковы.

Швеция. В соответствии с законодательством страны, производители несут ответственность за все расходы, связанные со сбором, утилизацией, переработкой своей про-

дукции. В Швеции законодательство, устанавливающее ответственность производителя за утилизацию бытовых отходов и бумаги, включает отдельные нормативно-правовые акты с 1994 года предусматривающие утилизацию старого электрического (холодильники и кондиционеры) и электронного оборудования – с 2001 года.

Действует коллективная схема реализации ответственности, объединяющая усилия нескольких промышленных групп. Центры по сбору бытового электрического и электронного оборудования (холодильного оборудования и кондиционеров) финансируются местными региональными органами власти (Local Regional Authorities – LRAs).

Япония. Действует основной закон «Об обществе с устойчивым обращением ресурсов», принят закон «Об усилении эффективности использования сырья», который охватывает 69 видов продукции. В Японии предприятия и муниципалитеты несут ответственность за утилизацию промышленных отходов.

Объектом закона «Об утилизации бытовых электронных приборов» являются холодильники, морозильники, кондиционеры, телевизоры и стиральные машины. Закон обязывает розничную торговлю и муниципалитеты собирать и доставлять старое оборудование на перерабатывающие предприятия, при этом потребители оплачивают все услуги по сбору и доставке.

В Японии внедрены самые строгие требования к списанию холодильного и климатического оборудования, а также утилизации оборудования. Потребитель не может даже и подумать выбросить кондиционер на свалку – штрафы очень высокие. Население Японии вынуждено расходовать средства на утилизацию крупной бытовой техники, транспортные расходы также возмещает владелец оборудования. Таким образом, чтобы утилизировать один кондиционер, придется заплатить около 200 долларов! В этой стране кондиционеры вообще не подлежат ремонту.

Утилизация холодильного оборудования юридическими лицами. В последние годы количество бытовой техники, особенно холодильников и кондиционеров, значительно увеличилось. На следующем этапе важным представляются экологические требования по переработке и утилизации этих технологий.

Юридические лица при организации своей деятельности (согласно собственному уставу) опираются на ряд законодательных актов Республики Узбекистан. Так, они осуществляют свою деятельность в соответствии с Земельным кодексом, Трудовым кодексом, законами Республики Узбекистан «Об охране природы», «О недрах», «О воде и водопользовании», «Об охране атмосферного воздуха», «О пожарной безопасности», «Об отходах» и другими подзаконными актами.

Как показывает опыт ООО «Injiningklimatkontrol» (г. Бухара), если для населения услуги по утилизации холодильников следует упрощать, то для юридических лиц следует установить особые процедуры.

На наш взгляд, организация (компания) перед утилизацией холодильного оборудования должна осуществить следующие меры:

- проведение экспертизы состояния холодильного оборудования, с подтверждением необходимости утилизации актом проверки технического состояния;
- проведение экспертизы (списания) состояния единиц холодильных агрегатов, с подтверждением необходимости списания на основе акта осмотра технического состояния оборудования, находящегося в его распоряжении.

В этой связи, отмечая отсутствие специального нормативно-правового акта в сфере утилизации, на основе изучения практики, стоит отметить, что компания, занимающаяся утилизацией, непосредственно демонтирует оборудование, доставляет и утилизирует.

Специалисты организации быстро и профессионально осуществляют экспертизу, списание, демонтаж, извлечение и утилизацию всех типов бытовых холодильников, морозильников, промышленных холодильных камер, компрессоров и оборудования.

Этапы утилизации и переработки холодильников. Холодильные агрегаты выходят из строя и ломаются из-за обычного износа со временем, несоблюдения правил эксплуатации, перепадов напряжения в сети или пожаров. Многие владельцы старой техники просто выбрасывают ее на свалку, не зная или не думая о том, к чему это приведет. При необходимости ремонта холодильников следует обращаться в специализированную организацию. Проблема утилизации старой бытовой техники возникает при поломке холодильника, а также приобретении новой модели. В этом случае целесообразно обратиться к специалистам специализированной организации.

Процедура утилизации выполняется обычно несколькими этапами:

1. На этапе подготовки принимается заявка от владельца старого или неисправного оборудования посредством телефонного звонка или обращения на сайт компании [8]. Затем определяется время для вывоза неисправной техники. Холодильник, подлежащий утилизации, вначале специальным образом к этому готовится, например, обрезается шнур электропитания, выполняется демонтаж, если он встроен в кухонный гарнитур. Кроме того, специалисты убирают из агрегата стеклянные полки, а также контейнеры, которые используются для размещения в них различных продуктов.

2. На этапе погрузки приезжают специалисты на подготовленном грузовом транспорте по указанному заказчиком адресу. При этом нужно обратить внимание на то, чтобы не сломались трубки холодильного агрегата с фреоном. Для размещения холодильников в машинах предусмотрены надежные крепления, которые не допускают их падения и повреждения

3. На этапе транспортировки холодильники довозят до пункта приема, где их разбирают на части. Затем оборудование, которое нельзя больше использовать, утилизируют.

4. На этапе утилизации холодильники отвозят в специально отведенные места на подготовленные площадки. Здесь происходит непосредственная разборка техники и уничтожение опасных и вредных для человека веществ. Важным этапом утилизации холодильников является откачка фреона, который представляет собой вредное вещество, разрушающее озоновый слой[8].

На подготовку одного холодильника для утилизации понадобится некоторое время.

Весь процесс разборки оборудования происходит с учетом экологических норм безопасности, поэтому не приносит вреда окружающей среде.

Заключение. Резюмируя изложенное, полагаем целесообразным обосновать следующие выводы, предложения и рекомендации.

1. Обоснована целесообразность организации более тесного знакомства с деятельностью юридических лиц, специализирующихся на утилизации (демонтаже) холодильного и климатического оборудования на основе лучших мировых практик, пользование услугами, создание платформы о правовых основах (веб-сайт);

2. При разработке отдельного нормативно-правового акта следует определить соответствующие меры стимулирования юридических и физических лиц, принявших меры по установленной (цивилизованной) утилизации холодильного и климатического оборудования;

3. Следует организовать на системной основе повышение квалификации кадров специализированных организаций, занимающихся данной деятельностью;

4. В соответствии со статьей 11 закона Республики Узбекистан «Об отходах», органы государственной власти на местах также осуществляют контроль за соблюдением законодательства об обращении с отходами. Однако процедура проведения этого контроля не разработана. Местным органам государственной власти целесообразно осуществлять контроль в данной сфере посредством организации регистрации предприятий, занимающихся вывозом отходов, заслушивания их отчетов и создания комиссии для проверки законности их деятельности.

5. В сфере экологического законодательства, вопрос охраны озонового слоя не нашел своего концептуального обоснованного выражения. Кроме того, закон «Об охране атмосферного воздуха» был принят в 90-х годах XX века, когда значение «проблемы озона» не находилось на уровне нынешнего XXI века [9]. Статья 19 действующего закона Республики Узбекистан «Об охране атмосферного воздуха» законом от 13 марта 2019 года №529 была дополнена нормами, устанавливающими требования по предотвращению вредного воздействия на озоновый слой. Вместе с тем, в Республике Узбекистан необходимо принять закон «Об охране озонового слоя», аналогичный уже принятым в некоторых государствах-участниках Содружества Независимых Государств (СНГ) (Беларусь, Кыргызстан, Армения и др.). При этом он должен включать правовые, экономические и организационные основы защиты и сохранения озонового слоя, международные обязательства Республики Узбекистан по защите озонового слоя. В целях защиты жизни и здоровья человека, окружающей среды от неблагоприятных последствий истощения озонового слоя, данный закон должен быть направлен на предупреждение истощения озонового слоя, а также его восстановление.

6. Установление в соответствии с законодательством Республики Узбекистан льготного режима налогообложения и кредитования для юридических и физических лиц, осуществляющих переход на озонобезопасные вещества и технологии.

Список использованной литературы:

1. Қасымбек А.О., Рамазан С. Азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасызету мәселесі // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция». - 2023. - №2(72). – с. 39-45.
2. Муминов А. Салманова Н. Советиши ускуналари ва кондиционерларда ГХФУ 22 га муқобиллик сифатида пропандан фойдаланиши қўлланмаси [Матн] / Муминов А., М. Салманова. – Тошкент: Baktaria press, 2017. – 7 б.
3. Менеджмент и ликвидация хранилищ озоноразрушающих веществ [Электронный ресурс]. – 2024 – URL: https://www.green-cooling-initiative.org/fileadmin/user_upload/2018_Manual_Dismantling_RS.pdf (дата обращения: 10.02.2024).
4. История развития холодильников [Электронный ресурс]. – 2024 - URL: https://i-mikro.ru/istoriya_razvitiya_holodilnikov (дата обращения: 18.12.2023).
5. Радкевич М.В. Охрана природы. Ташкент: ТИИИМСХ, 2019. – 273с.3
6. Директива RoHS2 Директива 2011/65/EU Directive 2002/95 [Электронный ресурс]. – 2023 - URL: <https://www.google.com/search?q> (дата обращения: 15.12.2023).
7. Руководство по утилизации холодильников, г. Берлин, Германия. <https://mir-klimata.info/evropejskij-opyt-utilizacii-bytovo-jehtniki/> (дата обращения: 18.12.2023)
8. Пример работы завода по утилизации бытовых холодильников и морозильников (фотоэкскурсия) [Электронный ресурс]. – 2023 - URL: https://www.unido-russia.ru/archive/num7/art7_2/ (дата обращения: 15.12.2023).
9. Закон Республики Узбекистан «Об охране атмосферного воздуха» законом от 13 марта 2019 года №529 // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан, 10.03.2021 г., №09/21/126/0196. (дата обращения: 18.12.2023)

References:

1. Қасымбек А.О., Рамазан С. Азаматтардың экологиялық құқықтарын қамтамасызету мәселесі // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция». - 2023. - №2(72). – с. 39-45.
2. Muminov A. Salmanova N. Sovitish uskunalar i va kondicionerlarda GHFU 22 ga muqobillik sifatida propan dan foj dalanish qўllanmasi [Matn] / Muminov, A., M. Salmanova. - Toshkent: Baktaria press, 2017. – 7 b.
3. Menedzhment i likvidaciya hranilishch ozonorazrushayushchih veshchestv [Elektronnyj resurs]. – 2024 - URL: https://www.green-cooling-initiative.org/fileadmin/user_upload/2018_

Manual_Dismantling_RS.pdf (data obrashcheniya: 10.02.2024).

4. Istoriya razvitiya holodil'nikov [Elektronnyj resurs]. – 2024 - URL: https://i-mikro.ru/istoriya_razvitiya_holodilnikov (data obrashcheniya: 18.12.2023).

5. Radkevich M.V. Ohrana prirody. Tashkent: TIIMSKH, 2019. – 273s.3

6. Direktiva RoHS2 Direktiva 2011/65/EU Directive 2002/95 [Elektronnyj resurs]. – 2023 - URL: [https://www.google.com/search?q](https://www.google.com/search?q=https://www.google.com/search?q) (data obrashcheniya: 15.12.2023).

7. Rukovodstvo po utilizacii holodil'nikov, g. Berlin, Germaniya. <https://mir-klimata.info/evropejskij-opyt-utilizacii-bytovoj-tehniki/>

8. Primer raboty zavoda po utilizacii bytovyh holodil'nikov i morozil'nikov (fotoekskursiya) [Elektronnyj resurs]. – 2023 - URL: https://www.unido-russia.ru/archive/num7/art7_2/ (data obrashcheniya: 15.12.2023).

9. Zakon Respubliki Uzbekistan «Ob ohrane atmosfernogo vozduha» zakonom ot 13 marta 2019 goda №529 // Nacional'naya baza dannyh zakonodatel'stva Respubliki Uzbekistan, 10.03.2021 g., №09/21/126/0196.

IRSTI: 10.27.51

10.51889/2959-6181.2024.76.2.006

UDC: 347.02

Satbayeva A.M.¹, Huang Wei Wei²

¹ Kenzhekali Sagadiyev University of International Business

² "CNPC International Kazakhstan" Ltd

LEGAL REGULATION OF CONSUMER PROTECTION IN CHINA AND KAZAKHSTAN: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

Abstract

The article touches on the features of legal regulation and organization of consumer rights protection in the People's Republic of China. The study concerns the PRC Law “On the Protection of the Rights and Interests of Consumers”, as well as the latest amendments made to the law in 2014 in connection with the development of e-commerce and the emergence of problems when selling goods via the Internet. A comparative analysis of consumer rights protection in China and Kazakhstan is also carried out.

Keywords: consumer protection, e-commerce, Law of the People's Republic of China "On the Protection of the Rights and Interests of Consumers".

A.M. Сәтбаева¹, Хуан Вэй Вэй²

¹ Кенжегали Сагадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті

² "CNPC International Kazakhstan" Ltd

ҚЫТАЙ МЕН ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ: САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада Қытай Халық Республикасындағы тұтынушылардың құқықтарын қорғауды құқықтық реттеу және ұйымдастыру ерекшеліктері туралы айтылады. Зерттеу ҚХР-ның «Тұтынушылардың құқықтары мен мүдделерін қорғау туралы» Заңына, сондай-ақ электрондық коммерцияның дамуына және тауарларды сату кезінде проблемалардың туындауына байланысты 2014 жылы заңға енгізілген соңғы түзетулерге қатысты. Ғаламтор. Сондай-ақ Қытай мен Қазақстандағы тұтынушылардың құқықтарын қорғауға салыстырмалы талдау жасалған.

Түйін сөздер: тұтынушылардың құқықтарын қорғау, электронды коммерция, Қытай Халық Республикасының «Тұтынушылардың құқықтары мен мүдделерін қорғау туралы» Заңы.

Сатбаева А.М.¹, Хуан Вэй Вэй²

¹ Университет Международного Бизнеса имени Кенжегали Сагадиева

² "CNPC International Kazakhstan" Ltd

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В КИТАЕ И КАЗАХСТАНЕ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Статья затрагивает особенности юридического регулирования и организации защиты прав потребителей в народной республике Китай. Исследование касается закона КНР "О защите прав и интересов потребителей", а также последних поправок, внесенных в закон в 2014 году в связи с развитием электронной коммерции и возникновением проблем при продаже товаров через интернет. Также проводится сравнительный анализ защиты прав потребителей в КНР и Казахстане.

Ключевые слова: защита прав потребителей, электронная торговля, Закон КНР «О защите прав и интересов потребителей».

Basic provisions. The development of large-scale trade, provision of services, e-commerce and the sale of goods via the Internet, along with the occurrence of serious violations of consumer rights, dictates the need to improve legislation on the protection of consumer rights.

China has a law "On the Protection of the Rights and Interests of Consumers," but in addition to this law, the country has developed a number of regulatory legal acts that, to one degree or another, regulate the protection of consumer rights.

Chinese legislation assigns a special role to government agencies in the field of industry and trade in relation to consumer protection. The law also determines that the duties of the People's Court of the People's Republic of China include taking measures to simplify and expedite the consideration of disputes related to violations of the rights and interests of consumers.

In the course of comparing the legislation of the Republic of Kazakhstan and China, it is observed that the current Kazakh legislation on the protection of consumer rights has a more clearly structured conceptual apparatus, revealing the definition of basic concepts such as consumer, performer, manufacturer, seller, importer, etc. Whereas Chinese legislation on consumer protection can be assessed as more severe in relation to manufacturers of goods (works, services), aimed at tightening measures of legal liability for harm caused by low-quality goods, dishonestly provided services and poorly performed work.

Introduction. Consumer rights and consumer protection legislation enable people to combat consumer neglect and abuse by retailers and manufacturers. These laws are designed to keep sellers of goods and services from abusing their power by trying to make a profit by taking advantage of consumers' lack of information. Some actions may be considered unfair while others may be characterized as fraudulent. Consumer protection may differ slightly in different countries, but it is designed to protect the same thing - people's consumer rights.

Since consumer rights issues affect a wide range of social relations, such as purchase and sale, provision of services, warranty and post-warranty service, professional activities, standardization, intellectual property rights, etc., the obligations to protect these rights are regulated by a huge number of norms, controlling various areas and issues of a socio-economic nature.

Activities to protect consumer rights are a system of legal norms and mechanisms to protect buyers of goods and services, as well as the public, from unfair practices on the part of producers of

goods and services. The state tries to ensure the protection of consumer rights by creating a legislative framework aimed at preventing fraud or certain dishonest practices by sellers in order to gain an advantage over competitors or mislead consumers.

The legislation establishes specific consumer rights and determines the forms of liability for their violation. They may also provide additional protection to the public who may be affected by the product (or its production), even if they are not direct purchasers or consumers of the product. For example, government regulations may require companies to disclose detailed information about their products, especially in areas where public health or safety is an issue, such as food or automobiles.

Legal norms provide the consumer with a number of opportunities aimed at restoring violated rights, including the right to compensation for moral and material damage received in the process of realizing their consumer rights and legitimate interests. The legislation itself on the protection of consumer rights, or consumer law, is considered as an area of law that regulates private law relations between individual consumers and enterprises that sell these goods and services. Consumer protection covers a wide range of topics, including, but not limited to, product liability, invasion of privacy, unfair business practices, fraud, misrepresentation, and other consumer-business interactions.

Materials and research methods. The methodological basis for studying the relationship between the civil law, business law and social relations is dialectical, logical-legal, systemic-structural methods, methods of comparative legal analysis, formal-legal analysis, legal modeling.

Results and discussion. In China, consumer protection is regulated by the Consumer Protection Law, which was passed in 2013. This law establishes the basic principles of consumer protection, the responsibilities of sellers and manufacturers, the rights of consumers to return goods or compensation for defects, as well as mechanisms for resolving disputes.

In addition, China has the National Administration for Product Quality Supervision (AQSIQ), which is responsible for product quality control, product safety and consumer protection. There is also a consumer complaints center where citizens can seek help in case of conflicts with sellers or manufacturers.

In general, the consumer protection system in China is quite developed and includes various measures aimed at ensuring the safety and quality of goods and services, as well as protecting the interests of consumers in the event of disputes.

Protection of consumer rights can be carried out through legislative measures, control and supervision by government organizations, as well as through recourse to court or arbitration. It is important that consumers are aware of their rights and know how to effectively protect them.

For this purpose, there are a number of organizations involved in the protection of consumer rights, such as consumer associations, consumer rights centers and others. They provide advice, help consumers in case of violations and carry out various activities to protect consumer rights.

It is also important to remember your responsibility as a consumer and to comply with laws and regulations when purchasing goods and services. Taking care of your rights will help not only in case of problems, but also helps improve the quality of goods and services on the market as a whole.

Currently, in most countries, the sphere of consumer protection is regulated by the provisions of the law “On the Protection of Consumer Rights”. China has a law “On the Protection of the Rights and Interests of Consumers” [1], but in addition to the mentioned law, the country has developed a whole set of regulatory legal acts that, to one degree or another, regulate the protection of consumer rights.

Since consumer rights issues affect a wide range of social relations, such as purchase and sale, provision of services, warranty and post-warranty service, professional activities, standardization,

intellectual property rights, etc., a huge number of regulations are devoted to the protection of these rights, regulating various areas and issues of a socio-economic nature.

All Chinese legislation regulating the area we are analyzing can be divided into three main blocks:

- firstly, the Law of the People's Republic of China “On the Protection of the Rights and Interests of Consumers”;

- secondly, the fundamentals of national civil legislation, laws and regulations developed within the framework of civil law regulation;

- thirdly, the legislative and other regulatory legal acts adopted at the level of provinces, autonomous regions, municipalities and cities of central subordination.

Before considering the main legislative acts regulating the field of consumer protection, we will take a brief excursion into the history of the formation and development of Chinese legislation in the field of consumption.

Currently, China is the largest importer and it is almost impossible to find a product that is not produced in China or a country that does not have goods from China on its market. It should be noted that, having enormous production and human potential, China for a long time lagged significantly behind many Western countries in terms of socio-economic growth, as well as consumption growth.

For a long time, Chinese citizens did not have rights to high-quality and safe products or services clearly regulated in national legislation, and the activities of Chinese entrepreneurs were practically not regulated in any way. This state of affairs can be explained by the fact that in order to develop legislation in the sphere of providing the country’s population with quality goods and services, a competitive market is needed for producers and consumers, as well as legal support for both from the state. The development of the PRC from the very beginning of its formation took place within the framework of a planned economy, and the concept of a free market was not initially even considered by the country’s leadership [2].

Over time, political changes in the country led to the need for legal and economic reforms aimed at economic growth and the development of international trade, taking into account the experience of economic development of Western countries. As a result of these reforms, the influence of consumers in the market for goods and services has also increased.

In the 1990s, the PRC adopted a number of laws that in one way or another affected the sphere of consumer protection, such laws include the Law “On Combating Unfair Competition”, the Law “On Product Quality” and the Law “On the protection of the rights and interests of consumers.”

The first law regulating consumption in China was the Product Quality Law of February 22, 1993 [3]. This law regulates social, economic, legal and political factors that influence the quality of products produced in the country and the measures to control this quality.

The key points of the analyzed law are:

- the provisions of the law apply to all production and sales activities carried out in the territory of the PRC;

- products should be understood as all products produced and processed for the purpose of subsequent marketing;

- responsibility for supervision and quality management is exercised by specially created market regulatory bodies of the State Council for this purpose;

- all Chinese manufacturers are responsible for the quality of their products and must take measures to maintain and improve the quality of their products;

- all Chinese sellers are responsible for repairing, replacing or returning products of substandard quality, and are also required to compensate for damage caused to consumers in connection with the use of substandard products;

- in case of personal damage to the property of others due to product defects, all affected persons have the right to demand compensation for damage, both from sellers and from manufacturers, depending on whose fault this damage was caused. If the damage was compensated

by the seller, but was caused by the fault of the manufacturer, then sellers have the right to recover the funds they spent on compensation for damage from manufacturers and vice versa, manufacturers have the right to compensation for their losses if the fault for the damage lies with the seller;

– consumers of goods and other affected persons have the right to demand compensation for damage caused to them within two years from the moment the damage was caused.

Having studied the norms of the PRC Law “On Product Quality”, we can conclude that, despite the fact that they relate to various aspects of the protection of consumer rights, public relations in this area are not fully covered by the law, therefore, on October 31, 1993, the PRC Law “On the Protection of rights and interests of consumers” [1]. This law was the first legislative act aimed at protecting the interests of consumers and became a symbol of the beginning of a new era in the field of legal protection of consumer rights in China. The adoption of this law was largely due to the introduction in 1993 of an amendment to the Constitution of the People's Republic of China stating that China was embarking on the path of implementing a market economy policy in the country and therefore it was necessary to strengthen the national legislation regulating the country's economy [2].

Having decided on the need to develop an open market economy in the country, the PRC government understood that this was impossible without creating a strong legal system. Therefore, at the 8th Congress of the National People's Congress of China, which was held in 1993, 85 laws were approved as part of the implementation of the country's economic development program for the period from 1993 to 1998. About half of the adopted acts were adopted to promote construction of a socialist market in China. Among the most significant legislative acts, the Law “On Food Hygiene”, the Law “On Advertising”, the Law “On Protection of Consumer Rights” should be highlighted, in addition, changes were made to the Law “On Trademarks”, the Law “On Combating Unfair Competition” and the Law “On Product Quality”.

All of the laws listed above are aimed at standardizing and regulating the rules of behavior of sellers on the market. It should be noted that not much attention was paid to ensuring the protection of consumer rights, since the main goal of the first wave of legislation was to satisfy the interests of China's economic policy.

Among the laws of the PRC that in one way or another relate to the protection of consumer rights, the “Advertising Law” of February 1, 1995 should be highlighted [5] protecting consumers of products and services from false or misleading information contained in advertising and the “Law on Contracts” of March 15, 1999 [5], regulating trade relations between equal business entities.

The PRC Law “On the Protection of the Rights and Interests of Consumers” contains 8 chapters, which set out the key principles and system of state protection of the legitimate interests of consumers, the responsibilities of entrepreneurs, and the legal liability of participants in legal relations. The rules of the law regulate the basic everyday needs of consumers related to the acquisition and use of goods and services, and regulate the law and activities of peasants in the acquisition, use and sale of agricultural products.

A separate chapter (Chapter II) of the law is devoted to consumer rights [1].

Analyzing the norms of Chinese consumer rights protection law, we can conclude that most of the seller's obligations contained in Chapter III are compensatory for specific consumer rights, for example, the consumer's right to receive information about a product or service is ensured by the manufacturer's obligation to provide this information. An analysis of Chapter III of the law allows us to conclude that the norms it contains oblige Chinese entrepreneurs to act in good faith, namely:

– take measures to ensure the safety of consumers, including services, to a greater extent this applies to enterprises operating in the field of catering, tourism, entertainment, banking and other public spheres;

– issue checks, invoices or other documents confirming receipt of funds;

- within seven days, accept back low-quality goods or eliminate deficiencies in the services provided;
- the obligation of Internet sites that trade in goods or services to provide complete and reliable information about all goods, services, as well as their producers and sellers.

Contains the analyzed law and provisions on the role of the state in protecting consumer rights; a separate chapter is devoted to the mechanism of state protection (Chapter IV). The provisions of this chapter indicate that the people's government of the republic plays a major role in organizing, coordinating, managing, as well as stimulating relevant administrative bodies in protecting the rights and interests of consumers at all levels of government.

A special role in protecting consumer rights in legislation is assigned to government bodies in the field of industry and trade. The law also specifies the duty of the People's Court of the People's Republic of China to take measures to simplify and expedite the consideration of disputes related to violations of the rights and interests of consumers.

The main body that carries out state regulation of the organization of consumer rights protection in China is the State Administration of Commerce and Industry of the People's Republic of China (STPU of the People's Republic of China). It is the State Customs Service that is responsible for monitoring and regulating the national market, including in matters of consumer protection.

The law contains (Chapter V) provisions on public protection of consumer rights carried out by public associations and other consumer associations.

This form of consumer protection has become increasingly popular in China in recent years and consists of the creation of public consumer associations. In China, the Chinese Consumers Association (CCA) has been operating since 1984, which is a national public organization for the protection of the rights and legitimate interests of consumers. CCA also participated in the development of the draft law of the People's Republic of China "On the Protection of the Rights and Interests of Consumers", and also participated in the development of regulations governing the protection of consumer rights in 20 Chinese provinces, autonomous regions, municipalities and centrally subordinate cities. The peculiarity of these normative acts is that they take into account the characteristics of local production and consumption, provided they do not contradict the norms of the basic law.

The law provides for the creation of various consumer organizations in the form of associations and other forms of public organizations in order to monitor the sale of goods and the provision of services in order to protect violated consumer rights.

Chapter VI of the law considers the mechanism for resolving disputes in the event of a violation of consumer rights.

The most common procedure for resolving disputes about violated consumer rights in China is mediation, that is, the pre-trial settlement of all controversial issues. This method is the least expensive both in terms of time spent on the consideration of the case and in terms of the funds spent on this consideration. About 30% of all disputes with consumers in the country are resolved in this way [6]. The popularity of mediation procedures is explained not only by the Chinese national penchant for peaceful resolution of disputes, but also by the fact that in practice, Chinese courts are characterized by judicial red tape and consideration of cases in violation of procedural deadlines. Cases on the restoration of violated consumer rights can take years to be considered [7].

Chapter VII of the law provides a detailed list of violations by manufacturers and sellers, for which civil, administrative and criminal liability is provided.

China provides for criminal liability for the manufacture and sale of counterfeit and low-quality goods. The law also provides for circumstances when an entrepreneur may be deprived of the right to further carry out entrepreneurial activities.

The current Chinese legislation contains a large number of administrative offenses related to the protection of consumer rights. Since March 15, 2015, new rules for the application of administrative penalties for violations of consumer rights have been applied in the country [8]. These rules, adopted by the General State Administration of Commerce and Industry of the People's

Republic of China (GGUTPA), significantly expanded the scope of offenses, and also specified the procedures for bringing entrepreneurs to administrative responsibility for these violations.

The development in the country, as in the entire modern world of electronic commerce, necessitated amendments to the Law “On the Protection of the Rights and Interests of Consumers”, which were developed and approved by the Standing Committee of the National People's Congress on October 25, 2013.

The changes affected the protection of the rights of consumers purchasing goods and services in e-commerce, that is, on the Internet. The rules introduced by the law relate to the sale of goods via the Internet or other telecommunication networks and contain conditions for returning goods, filing claims for purchasing goods via the Internet, the obligation of sellers to provide all information about manufacturers, sellers, goods or services and the terms of the purchase and sale transaction. The law also introduced conditions for the protection of personal data of buyers, obliging entrepreneurs to use this data strictly in accordance with the norms of current legislation and not to use it to send commercial information without the prior consent of the buyer.

The changes made to the law also increased the amount of fines imposed by government authorities on Chinese entrepreneurs for violating the law.

The development of new ways of purchasing goods and services has necessitated the adoption of a number of laws regulating the protection of consumer rights. These include the “Law on Property Rights” dated March 15, 2007, “Anti-Monopoly Law” dated August 30, 2007, “Civil Procedure Code” dated December 26, 2009, “Food Safety Law” dated February 28, 2009.

In 2010, the State Administration of Industry and Commerce of the People's Republic of China signed the Interim Rules for Trade in Goods and Services via the Internet. This regulatory legal act became the first act regulating online trading and related services, as well as establishing rules of conduct for this form of trading and penalties for violating them.

On January 1, 2019, the Law of the People's Republic of China “On Electronic Commerce” came into force in China [2]. This law determined the key rules for the sale of goods and provision of services via the Internet. The law applies to all types of e-commerce (B2B, B2C, C2C, including sales through Wechat and streaming services) and all entrepreneurs in the field of e-commerce. The main innovation provided for by this law is the need for mandatory registration of any business activity, including micro-businesses.

The analyzed law states that all transactions for the sale of goods or the provision of services on the Internet are subject to the PRC Law “On the Protection of the Rights and Interests of Consumers”. That is, all entrepreneurs operating on the Internet must provide customers with reliable and complete information about their goods and services, as well as comply with all trading rules, including those regarding the age of the goods and the receipt of claims from customers. The law also states that all electronic trading platforms are required to monitor compliance with consumer rights by individual entrepreneurs. Otherwise, the electronic platform and the entrepreneur may be held jointly liable if a violation of consumer rights is revealed.

We will also compare the organization of consumer rights protection in China and the Republic of Kazakhstan.

In Kazakhstan, the main law regulating consumer rights is Law of the Republic of Kazakhstan dated May 4, 2010 No. 274-IV On the protection of consumer rights [9]. This law, like the PRC Law “On the Protection of the Rights and Interests of Consumers”, provides for state control over compliance with both the basic law and other regulations in the field of protecting the rights and legitimate interests of consumers. The structure of the Kazakhstan law is represented by 46 articles contained in the preamble and 4 sections.

Comparing the norms of Kazakh and Chinese laws, we can conclude that the law of the Republic of Kazakhstan has a more clearly built conceptual apparatus, revealing the definition of basic concepts such as consumer, performer, manufacturer, seller, importer, etc. The preamble of the Chinese law, which contains general provisions, does not provide an interpretation of the terms.

In practice, when resolving issues of consumer protection, a clear interpretation of terms contributes to a more accurate and fair resolution of the dispute.

Comparing the standards of liability for violation of consumer rights, we can conclude that in China they are much more stringent, for example, criminal liability is provided for the production and sale of low-quality or counterfeit goods, whereas in Kazakhstan such liability is not provided, and administrative measures are not taken, and cannot be compared with the benefits of unscrupulous manufacturers and sellers.

The laws of both the Republic of Kazakhstan and China establish a mechanism for legal education of consumers. The Law of the Republic of Kazakhstan indicates the right of consumers to education in the field of consumer protection. In Art. 13 of the Chinese law also added a clause obliging Chinese consumers to “diligently acquire knowledge and skills in using goods”. This clause was introduced with the aim of increasing conscious self-protection of consumer rights.

The next significant difference in the mechanism for protecting consumer rights in Kazakhstan and China is the mechanisms of this protection. In Kazakh practice, the largest numbers of disputes are resolved in court, while Chinese consumers are increasingly resorting to mediation procedures.

Despite the fact that the Kazakh law also provides for a pre-trial procedure for resolving disputes, it is applied in practice extremely reluctantly.

Conclusion. In general, analyzing the Kazakh and Chinese laws on consumer protection, we can conclude that, despite some similarities, they differ significantly from each other, but at the same time, both require further improvement and refinement in the light of constantly changing production conditions, conducting business and trading.

In conclusion, we outline the key problems of legal regulation of consumer rights in China. Firstly, the country still has some shortcomings in the construction of consumer protection laws themselves. Secondly, the problem of consumer rights violations in several areas still needs to be addressed. Third, consumer protection in online transactions faces new issues and challenges.

China has a law “On the Protection of the Rights and Interests of Consumers,” but in addition to this law, the country has developed a number of regulatory legal acts that, to one degree or another, regulate the protection of consumer rights.

All Chinese legislation regulating the area we are analyzing can be divided into three main blocks:

– firstly, this is the Law of the People's Republic of China “On the Protection of the Rights and Interests of Consumers”;

– secondly, these are the fundamentals of national civil legislation, laws and regulations developed within the framework of civil law regulation;

– thirdly, these are legislative and other regulatory legal acts adopted at the level of provinces, autonomous regions, municipalities and cities of central subordination.

The PRC Law “On the Protection of the Rights and Interests of Consumers” consists of 8 chapters, which set out the basic principles and system of state protection of the legitimate interests of consumers, the responsibilities of entrepreneurs, and the legal liability of participants in legal relations. The provisions of this law regulate the basic everyday needs of consumers regarding the acquisition and use of goods and services, and also regulates the activities of farmers in the acquisition, use and sale of agricultural products.

In general, analyzing the laws on consumer protection in various countries, we can conclude that despite some similarities they are enormously different from each other, but at the same time they require further improvement and refinement in the light of the constantly changing conditions of production, business and trade.

References:

1. Law of the People's Republic of China "On the Protection of the Rights and Interests of Consumers" (2013) [Electronic resource] – URL: <https://ru.chinajusticeobserver.com/law/x/law-on-protection-of-consumer-rights-and-interests-20131025> (Date of access: 05/22/2024)
2. China's Law on Electronic Commerce (came into force on January 1, 2019) [Electronic resource] – URL: <https://ru.chinajusticeobserver.com/law/x/e-commerce-law-of-china-20180831> (Date of access: 05/22/2024)
3. Law of the People's Republic of China "On Product Quality" (2018) [Electronic resource] – URL: <https://ru.chinajusticeobserver.com/law/x/product-quality-law-20181229> (Date of access: 05/22/2024)
4. Law of the People's Republic of China "On Advertising" [Electronic resource] – URL: <http://law.uqlc.ru/advertisement.htm/5> (Date of access: 05/22/2024)
5. Law of the People's Republic of China "On Treaties" (Adopted by the 2nd session of the NPC of the ninth convocation on March 15, 1999) [Electronic resource] - URL: <https://chinahelp.me/information/> (Date of access: 05/22/2024)
6. Features of the application of the institute of mediation in the field of consumer rights protection in Russia and China [Electronic resource] – URL: https://urfac.ru/?p=1323#_ftn3 (Date of access: 05/25/2024)
7. The rise of consumption in China [Electronic resource] – URL: Source: <https://vuzru.ru/> (Date accessed 05/22/2024)
8. New rules for the application of administrative penalties for violations of consumer rights [Electronic resource] – URL: https://cnlegal.ru/china_economic_law/customers_rights_administrative_liability/ (Date of access: 05/22/2024)
9. Law of the Republic of Kazakhstan dated May 4, 2010 No. 274-IV On the protection of consumer rights. [Electronic resource] – URL: [Electronic resource] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000274_z100274.htm (Date of access: 05/22/2024)

FTAXP: 10.23.65
ӘОЖ 347.19

10.51889/2959-6181.2024.76.2.007

*С.С. Тинистанова*¹

¹*І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті*

ЗАҢДЫ ТҰЛҒАЛАР КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ӘКІМШІЛІК ЖАУАПТЫЛЫҚ СУБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы заңды тұлғалардың кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру барысында туындайтын әкімшілік жауаптылығы туралы талдау жасалған.

Заңды тұлға тәуекелге бара отырып, мүліктік жауапкершілік негізінде пайда табу үшін, мемлекеттік тіркеуден өткеннен кейін бастамашылық қызметті жүзеге асыруға құқылы. Егер лицензиялауға жататын қызметті жүзеге асыратын болса, лицензия алуға міндеттенеді.

Заңды тұлғаның кәсіпкерлік қызметтегі әкімшілік жауаптылығы туралы бірнеше көз-қарастар қарастырылған.

Түйін сөздер: заңды тұлға, кәсіпкерлік қызмет, субъект, заңды тұлғаның жауаптылығы, статистика

Тинистанова С.С.¹

¹Жетысуский университет имени И. Жансугурова

ЮРИДИЧЕСКИЕ ЛИЦА КАК СУБЪЕКТЫ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье анализируется административная ответственность юридических лиц в Республике Казахстан при осуществлении предпринимательской деятельности.

Юридическое лицо имеет право осуществлять предпринимательскую деятельность после государственной регистрации в целях получения прибыли на основании имущественной ответственности, принимая на себя риски. Если он осуществляет деятельность, подлежащую лицензированию, он обязуется получить лицензию.

В статье проанализированы позиции современных ученых касательно проблемы административной ответственности юридического лица в предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: юридическое лицо, предпринимательская деятельность, субъект, ответственность юридического лица, статистика

Tinistanova S.S.¹

¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov

LEGAL ENTITIES AS SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN THE FIELD OF BUSINESS ACTIVITY

Abstract

The article analyzes the administrative responsibility of legal entities in the Republic of Kazakhstan when carrying out business activities.

A legal entity has the right to carry out entrepreneurial activities after state registration in order to make a profit on the basis of property liability, taking on risks. If he carries out activities subject to licensing, he undertakes to obtain a license.

There are several points of view on the administrative responsibility of a legal entity in business activities.

Keywords: legal entity, entrepreneurial activity, subject, liability of a legal entity, statistics

Негізгі ережелер. Заңды тұлға деп – қолданыстағы заңнамаға сәйкес меншігі бар, шаруашылық жүргізу және басқару құқығындағы өзіне тиесілі мүлкі бар, сол мүлікпен міндеттемелерді орындайтын, өзінің атынан белгілі бір құқықтар мен міндеттерге ие бола отырып, оларды жүзеге асыратын, сотта талапкер немесе жауапкер бола алатын ұйым танылады.

Заңды тұлғаның құқықабілеттілігі мен әрекетабілеттілігі. Азаматтық кодекстің 42-бабына сай, мемлекеттік тіркеуден өткен кезде құқықабілеттілігі де, әрекетабілеттілігі де бірдей пайда болады.

Әкімшілік жауаптылық. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқықбұзушылық кодексінің баптары негізінде заңды тұлғаларға сегіз түрлі әкімшілік жаза қарастырылған.

Кіріспе. Елімізде заңды тұлғаның әкімшілік жауаптылық субъектісі деп танылуы 2001 жылы 30 қаңтардағы Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың қабылдануымен тікелей байланысты деп айтуға болады. Заңды тұлғаның әкімшілік құқық бұзушылық субъектісі ретінде ресми танылуы, сонымен қатар, жауапкершілік институтының пайда болуы көптеген қайшылықтар мен көзқарастарды қалыптастырды.

Заңды тұлғаның әкімшілік құқықбұзушылықтың субъектісі ретінде танылуына қатысты дау туындауының бірқатар себептері бар [1]. Мәселен, әкімшілік құқықбұзушылықтың негізгі белгісінің бірі – кінәлілік: әрекеттің қасақаналық пен абайсыздық түрінде болуымен сипатталады, яғни әкімшілік құқық бұзушылықтың субъективтік жағы. Сондықтан әрекетті жасаушы адам болғандықтан, заңды тұлға әкімшілік жауаптылық субъектісі бола алмайды дегенге әкеліп тірейтін көзқарастар да пайда болды. Сондықтан осы мәселе төңірегіндегі зерттеулерге, ғалымдардың пікірлеріне тоқталатын боламыз.

Материалдар мен әдістер. Мақаланы дайындауға әдіснамалық негіз болған жалпы ғылыми әдістер кешені: талдау, синтездеу, салыстыру әдістері.

Жүйелілік және статистикалық салыстыру әдістерін қолдана отырып, еліміздегі заңды тұлғалардың тіркелуі, әрекет ету деңгейіне баға беруге, талдауға мүмкіндік туындайды.

Зерттеудің эмприкалық негізі ретінде Қазақстан Республикасындағы шағын, орта, ірі кәсіпкерлік субъектілеріне статистикалық мониторинг жасаған деректер, қайсысының басымдық танытып отырғандығы туралы салыстырмалы талдау нәтижелері, ғалымдардың көзқарастары алынды.

Нәтижелер және талқылау. Ғалымдар кәсіпкерлік қызметтің субъектілерін олардың ерекшеліктеріне қарай қарастырады. Мәселен, Г.Б. Меирбекова, А.Т.Камза кәсіпкерлік қызметтің субъектілерін ондағы жұмысшылардың орташа саны мен жылдық табысының көлеміне және жылдық орта табысына сәйкес үш топқа бөліп көрсетеді:

- шағын кәсіпкерлік;
- орта кәсіпкерлік;
- ірі кәсіпкерлік субъектілері [2, 46 б.].

Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырудың құқықтық нысаны – бұл осы қызметті жүргізетін субъектінің заңмен бекітілген жағдайы, оның мүлкін қалыптастыру және пайдалану тәртібі және шаруашылық айналымындағы жауапкершілігі [3, 63 б.].

Г.Т. Байсалова Қазақстан Республикасы заңды тұлғалардың әкімшілік жауаптылығы туралы мәселені көп қозғаған жалғыз мемлекет емес екендігін, соңғы уақытта заңды тұлғалардың әкімшілік жауаптылық институты туралы зерттеу кеңінен орын ала бастағанын атап көрсетеді.

Заңды тұлғалардың заңда көзделген талаптарды сақтамауы, әсіресе, өнеркәсіптің салаларында, энергетикалық, байланыс жүйесімен, ақпараттық қамтамасыз ету, салықтар мен алымдарды уақытында төлемеу, жалтару, бағалы қағаздар, қаржы саласындағы, кедендік бақылау талаптарын бұзумен байланысты құқықбұзушылықтың субъектісіне айналып, өздеріне назар аударту заңды құбылысқа айналды десек те болады.

ТМД елдері мен Қазақстан Республикасының посткеңестік кеңістігіндегі заң әдебиеттерінде әкімшілік институтының құқықтық табиғаты мен ерекшеліктерін анықтауға қатысты даулар, әкімшілік құқықбұзушылық, заңды тұлғалардың жауапкершілігі және оларды әкімшілік жауапкершілікке тартудың негіздеріне қатысты әлі де болса даулы мәселелер аз емес. Автор еңбегінде А.В. Брызгалиннің көзқарасына талдау жасайды. А.В. Брызгалиннің пікірінше әкімшілік құқықбұзушылық жасалса, ол тек жеке тұлғаға немесе адамға қатысты болуы тиіс, яғни жауаптылық субъектісі азамат, жеке кәсіпкер, кәсіпорынның лауазымды тұлғасы ғана болуы мүмкін. Ол консервативті көзқарасты қатаң ұстанады және кеңестік әкімшілік құқық теориясында бекітілген тұжырымдарды қолдай отырып, заңды тұлға әкімшілік құқықбұзушылықтың субъектісі бола алмайтындығын ұсына отырып, заң алдында жауаптыны адам деп санайды және ол жауаптылыққа тартылуы үшін әкімшілік құқықбұзушылықтың төрт құрамы (субъектісі, объектісі, объективтік жағы, субъективтік жағы) дәлелденуі тиіс деп есептейді.

Лицензиямен ғана жұмыс жасауды талап ететін кәсіп салаларындағы заңды тұлғалардың құқыққабилеттілігі мен әрекетқабилеттілігі лицензия берілген уақыттан бастап туындайды және лицензияны қайтарып алса, қолдану мерзімі бітсе, заңда көзделген тәртіппен қызметін

тоқтатуға мәжбүр болады. Демек әкімшілік құқықтың құқыққабілеттілік шарттары мен азаматтық құқықтың құқыққабілеттілік шарттары екеуінің бірдей екендігін көруге болады. Заңды тұлғалардың әкімшілік-делдалдық қатынастардағы міндетті белгісі, сондай-ақ жеке тұлғаның міндетті белгісі азаматтық құқық субъектісінің болуы болып табылады.

Сондықтан Г.Т. Байсалова екі мәселеге басты назар аударады:

1. Кез келген әкімшілік – құқықтық субъект жауаптылық субъектісі бола бермейді. Мысалы, заңды тұлға ретінде тіркелген діни бірлестіктер, халықаралық ұйымдар, олардың біздің еліміздің территориясындағы өкілдіктері мен филиалдары, тіркелген отандық заңды тұлғалардың өкілдіктері.

2. Әкімшілік жауаптылық тек қана шаруашылық субъектілеріне ғана емес, заңды тұлғаға тән мәртебеге ие жария құқықтың субъектілеріне де қатысты. Бұл жерде мәселе қоғамдық заңды тұлғаларға байланысты қозғалып отыр, олардың негізгі мақсаты кәсібін жүзеге асыра отырып, қоғамдық сипат алған әртүрлі мәселелерді шешуге қатысу, қоғамдық бастамашылық қызмет жасау болып табылады, азаматтық айналымға қатысуды көздемейді.

Автор мұндай субъектілердің 2 тобын жіктеп, көрсеткен:

Біріншісі: еліміздің азаматтық заңнамасында заңды тұлға ретінде қарастырылған ұйымдар;

Екіншісі: заңды тұлға болып табылмайтындар, бірақ белгілі бір нормативтік актілерге сай осындай мәртебеге ие болғандар деп бөледі [4, 48-54 б.].

А.Н. Крамник заңды тұлғалардың әкімшілік жауаптылығына қатысты пікірінде заңды тұлға үшін салынатын айыппұл мөлшері лауазымды тұлғаға қарағанда айтарлықтай көп мөлшерде екендігін атап көрсетеді. Жалпы заң бойынша ең жоғары айыппұл лауазымды тұлғаға жеке тұлға ретінде елу айлық есептік көрсеткіштен, заңды тұлғалар үшін – бір мың айлық есептік көрсеткіштен аспауы керек. Шын мәнінде, құқық бұзушылықтың жекелеген түрлері үшін (құқықбұзушылық еңбек заңнамасы, қаржы, бағалы қағаздар нарығы, банктік және кәсіпкерлік қызмет, тәртіп салық салу және басқару) жеке тұлғаға (лауазымды тұлғаға) айыппұл көрсетілген өлшемнен артық орнатылуы мүмкін, бірақ бес жүз негізгі бірліктен аспайды. Заңды тұлғаға айыппұл салу заңды тұлғаның кінәлі лауазымды тұлғасын құқық бұзушылық үшін жауаптылықтан босатпайды. Көріп отырғаныңыздай, екеуі де бір жасалған әрекет үшін бір мезгілде жауапкершілік субъектісіне айналады. Бір жағынан, бұл дұрыс болуы да мүмкін, өйткені заңды тұлға әкімшілік жауапкершіліктің субъектісі ретінде қарастырылып, әкімшілік құқықбұзушылықтың жекелеген түрлері үшін де жауаптылықты арттырады. Заңды тұлға өзінің қарамағындағы қызметкердің тиісті міндеттерді тиісінше орындамағаны үшін жауаптылықта болуы мүмкін. Екінші жағынан, жасалған құқық-бұзушылық үшін логикалық тұрғыдан ойласаңыз лауазымды адам жауап беруге тиіс. Әкімшілік жауаптылық – ол жаза, А.Н. Крамник жауаптылық субъектісі заңды тұлға емес, адам болуы керек, алайда әлемдік тәжірибе басқаша ойда екендігін тұжырымдайды [5].

Статистикалық деректерге қарайтын болсақ, 2023 жылдың 1 желтоқсанындағы мәлімет бойынша тіркелген заңды тұлғалардың саны Алматы қаласы бойынша 148452 (28,1%), Астанада 101217 (19,1%), Қарағанды 29056 (5,5%). Ұлытау облысында 3009 (0,6%), Жетісу облысында 8217 (1,6%) және Абай облысында 8284 (1,6%) құрайды [6].

Олардың өсу динамикасын диаграммадан көруге болады (Диаграмма 1.).

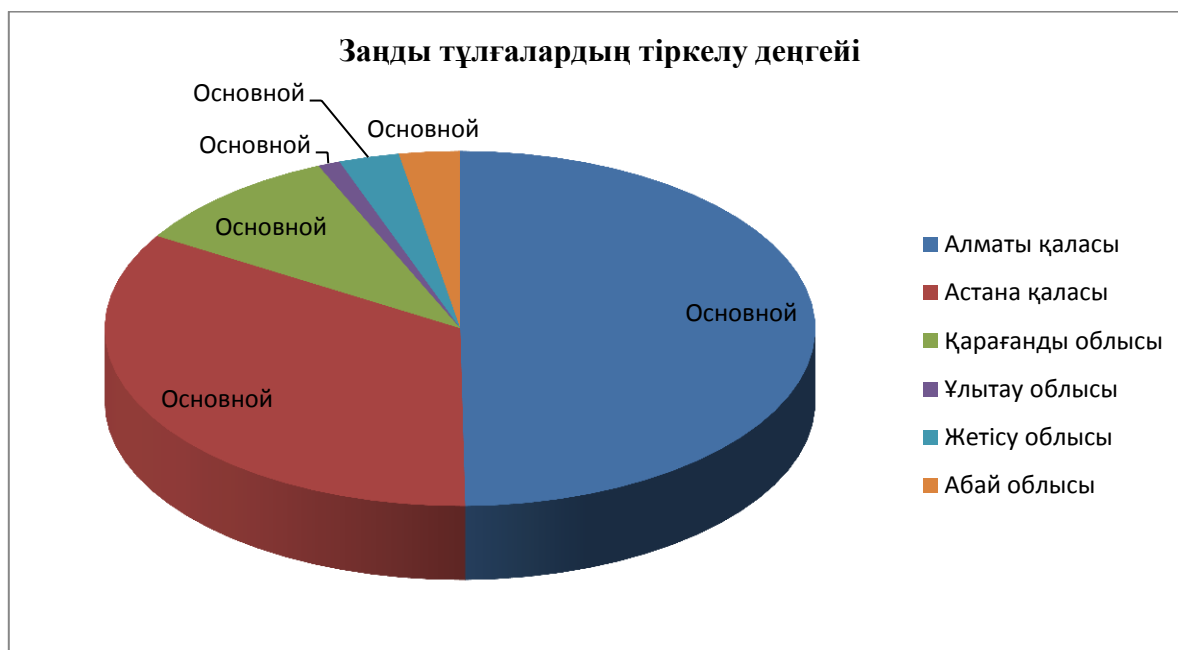

Диаграмма 1. Республика бойынша заңды тұлғалардың тіркелу деңгейінің динамикасы

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, Қазақстан Республикасында 521 476 кәсіпкерлік субъектілері әрекет етеді екен. Тіркелген заңды тұлғалардың ішінде басым көпшілігінде жеке кәсіпкерлік басымдық танытады. Маусым айында 2023 жылдың мамыр айымен салыстырғанда тіркелген жеке кәсіпкерлік субъектілерінің саны өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда олардың саны 29,2%-ға өсті. Бұл ретте жұмыс істеп тұрған жеке кәсіпкерлік субъектілерінің санының – тиісінше 1,6%-ға және 33,5%-ға өсуі байқалады [7].

Б.А.Жетпісбаев қазіргі кезеңдегі қолданыстағы әкімшілік құқықбұзушылық туралы заңнамаға сүйене отырып, «заңды тұлғаларды әкімшілік жауаптылық субъектісі» ретінде таниды

Заңды тұлғаларды автор жауаптылық субъектісі ретінде үш қырынан көрсетеді (сурет 1.).

Сурет 1. Заңды тұлғалар әкімшілік жауаптылық субъектісі ретінде

Заңды тұлғаларды кәсіпкерлік субъектісі ретінде елдің әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени өміріндегі барлық салаларды қамтамасыз ету тетігі ретінде қарастыра отырып, мынадай тұжырымға келеді:

Белгілі бір әрекеттерді тікелей, рұқсат беру немесе әрекеттерді заңды тұрғыдан бекітуді жүзеге асыра отырып, басқару функцияларын жүзеге асыру арқылы жауаптылыққа ілінуі мүмкін. Яғни, заңды тұлғалар ұйымдастыру, басқару, қаржылық-шаруашылық қызметті тікелей іске асыра отырып, заңға қайшы әрекеттері үшін ғана жауаптылықта болады.

Мысалы, толық техникалық бақылаудан өтпеген немесе ақауы бар техникалық құралды пайдалануға жібергені үшін техникалық қауіпсіздікке жауап беретін тұлға да, сол техника тиесілі заңды тұлға да жауаптылыққа тартылады [8, 79 б.].

Э.А. Ашимова атап көрсеткендей, кез келген заңды тұлға өзінің іскерлік беделін қызметі барысында көрсетеді. Мәмілелер жасай отырып, қандай да бір әрекеттің қатысушысына айналады және белгілі бір құқықтар мен міндеттерге ие болады, кейбір жағдайда әрекеттері өзгеруі, тоқтатылуы да мүмкін. Осы әрекеттерді жасау барысында заңмен сыйыспайтын әрекеттерге барса, жауаптылық субъектісіне айнала кетеді [9, 260 -262 б.].

Әкімшілік құқықбұзушылық жасаған тұлғаларды жауаптылыққа тартудың жалпы негіздері мен ерекшеліктерін қарастыра отырып, кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын тұлғаларды әкімшілік жауаптылыққа тарту негіздеріне қатысты ғылыми еңбектер болғанымен, әлі де болса дау туғызатын, пікірталастар туғызатын көптеген сұрақтар туындайды. Соған қарамастан, заңды тұлғаның құқықтық жауаптылығы әкімшілік құқықбұзушылық туралы кодекстің ерекше бөлігінде қарастырылған баптармен белгіленеді [10, 89 – 93 б.].

Е.Дьякова әкімшілік құқық теориясында «заңды тұлғаның кінәсі» категориясының мәселесі бойынша көптеген ұстанымдар бар екендігін алға тартып, заңды тұлғаның кінәсіне қатысты көзқарасын білдіреді және бүгінгі күні әкімшілік жауапкершілік туралы заңнамаға сай оны анықтаудың үш түрлі тәсілі бар екендігін көрсетеді:

- объективтік;
- субъективтік;
- ұйымдардың кінәсіз жауапкершілігі немесе объективті айыптау.

Классикалық (субъективті) көзқарастың теоретиктері әкімшілік жауаптылық субъектісі ретінде заңды тұлғаларды танымайды, мойындамайды, өйткені кінә, олардың пікірінше, жасалған құқыққа қарсы әрекетке қатысты адамның психикалық жай-күйімен және оның салдарымен тығыз байланысты.

Заңды тұлғаның әрекеті психикасы немесе ерік-жігеріне қатысы жоқ болғандықтан, тиісінше, өзі жасайтын әрекеттерде ол ешқандай психикалық қатынасқа ие бола алмайды. Яғни, заңды тұлғаның кінәсі оның өкілі болып табылатын тұлғалардың нақты кінәсіне негізделген абстракцияның бір түрі болып табылады. Сондықтан заңды тұлғаның кінәсін анықтау үшін қызметкерлердің кінәсінің нысанын анықтау қажет.

Заңды тұлғаның кінәсі өзінің қызметін дұрыс ұйымдастырмауынан, өзіне жүктелген тапсырмаларды талапқа сай орындау үшін қажетті әрекеттер жасамауынан, құқық бұзушылықтардың алдын алу мен жоюға күш салмауынан туындаған келеңсіз белгілердің жиынтығы болып табылады.

Осылайша, заңды тұлға өзінің іс жүзіндегі әрекеттері – талапқа сай әрекет етпегендіктен, шара қолданбауынан кінәлі деп танылады [11].

Е.С. Чаннов заңды тұлғалар жауаптылыққа тартылуы үшін тиісті күзiреттiлiгi бар органдар мен лауазымды тұлғалар олардың қаншалықты деңгейде кінәсі бар екендігін айқындауға міндетті. Көп жағдайда кемшілікті сол мекеменің немесе ұйымның кінәсінен болды деп жауаптылық субъектісіне жеке тұлғаны оңай айналдыра салуы әбден мүмкін [12, 56 – 65 б.].

Қорытынды. Қорыта келгенде, заңды тұлғаларды жауаптылыққа тартудың ерекшеліктері мен негіздерін қарастыра отырып, заңды тұлға жауаптылықтың ерекше субъектісі деген қорытынды жасауымызға болады. Себебі оларды әкімшілік жауаптылыққа тартудың өзіндік ерекшеліктері бар және олар құқықбұзушылық әрекеттерін жасаған кезде кінәсін айқындау мен тиісінше жаза тағайындау барысында біқатар мәселелер туындауымен ерекшеленеді.

Жалпы күнделікті өмірдегі тәжірибе көрсеткендей, заңды тұлғалар әкімшілік құқықбұзушылық жасаса, бірінші кезекте банктік шоттарын бұғақтап, қызметіне тыйым салуы да кездеседі.

Көп жағдайда әкімшілік жазаның ең альтернативті түрі – айыппұл салуды жүзеге асырады немесе қызметіне тыйым салады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ Азаматтық кодексі. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_#z40 (Өтініш берген күн: 17.04.2024)
2. Меирбекова Г.Б., Камза А.Т. Кәсіпкерлік пен бәсекелестіктің қалыптасу, даму тарихы және экономикалық рөлі // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы, 2021. «Юриспруденция»сериясы. - №1(63). – 44 – 48 бб.
3. Меирбекова Г.Б. Кәсіпкерлік қызмет және оның құқықтық нысаны // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы, 2021. «Юриспруденция сериясы». - №3(65). – 61 – 65 бб.
4. Байсалова Г.Т. Административная ответственность юридических лиц: правовые особенности // ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы, 2010. - № 2 (54). - С. 48 - 54.
5. Крамник А.Н. Некоторые вопросы административной ответственности юридических лиц. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: https://law.bsu.by/pub/26/Kramnik_10.pdf (Өтініш берген күн: 17.04.2024)
6. Тіркелген және қызмет жасап тұрған заңды тұлғалар. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/109941/> (Өтініш берген күн: 17.04.2024)
7. Зарегистрированные юридические лица по размерности и формам собственности по состоянию на 1 июля 2023г. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/5023/> (Өтініш берген күн: 17.04.2024)
8. Жетписбаев Б.А. Административная ответственность в Республике Казахстан. Учебное пособие. - Алматы: Данекер, 2000. – 233 с.
9. Ашимова Э.А. Заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы // ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы, 2009.- № 2 (50). – 260 – 262 бб.
10. Терехова Л.А. Особенности административной ответственности юридических лиц // Вестник Омского университета, 2014. № 4 (41). - С. 89–93.
11. Дьякова Е. Юридическое лицо как субъект административной ответственности. Кто является виновным в правонарушении: организация или ее сотрудники? [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://www.advgazeta.ru/mneniya/yurlitso-kak-subekt-administrativnoy-otvetstvennosti/> (Өтініш берген күн: 17.04.2024)
12. Чаннов Е.С. Особенности административной ответственности юридических лиц // Юридическая наука, 2017. - №5. – С. 56 – 65.

References:

1. Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ Азаматтық кодексі. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_#z40
2. Meirbekova G.B., Kamza A.T. Kәsipkerlik pen bәsekelestiktің qalıptasu, damu tarihy zhәne jekonomikalық rәli // Abaj atynday ҚazҰPU-нің Habarshysy, 2021. «Jurisprudencija»serijasy. - №1(63). – 44 – 48 bb.
3. Meirbekova G.B. Kәsipkerlik qызmet zhәne onyң құқықтық нысаны // Abaj atynday ҚazҰPU-нің Habarshysy, 2021. «Jurisprudencija serijasy». - №3(65). – 61 – 65 bb.
4. Bajsalova G.T. Administrativnaja otvetstvennost' juridicheskiz lic: pravovye osobennosti // ҚazҰU habarshysy. Заң serijasy, 2010. - № 2 (54). - S. 48 - 54.
5. Kramnik A.N. Nekotorye voprosy administrativnoj otvetstvennosti juridicheskiz lic. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: https://law.bsu.by/pub/26/Kramnik_10.pdf
6. Tirkelgen zhәne qызmet zhasap тұрған заңды тұлғалар. [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/109941/>

7. Zaregistrirrovannye juridicheskie lica po razmernosti i formam sobstvennosti po sostojaniju na 1 ijulja 2023g. [Jelektron. resurs]. – 2024. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/5023/>

8. Zhetpisbaev B.A. Administrativnaja otvetstvennost' v Respublike Kazahstan. Uchebnoe posobie . - Almaty: Daneker, 2000. – 233 s.

9. Ashimova Je.A. Заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы // ҚазҰУ хабаршасы. Заң сериясы, 2009.- № 2 (50). – 260 – 262 бб.

10. Terehova L.A. Osobennosti administrativnoj otvetstvennosti juridicheskikh lic // Vestnik Omskogo universiteta, 2014. № 4 (41). - S. 89–93.

11. D'jakova E. Juridicheskoe lico kak sub#ekt administrativnoj otvetstvennosti. Kto javljaetsja vinovnym v pravonarushenii: organizacija ili ee sotrudniki? [Jelektron. resurs]. – 2024. – URL: <https://www.advgazeta.ru/mneniya/yurlitso-kak-subekt-administrativnoy-otvetstvennosti/>

12. Channov E.S. Osobennosti administrativnoj otvetstvennosti juridicheskikh lic // Juridicheskaja nauka, 2017. - №5. – С. 56 – 65.

МРНТИ: 10.01.11

10.51889/2959-6181.2024.76.2.008

УДК: 340.115

Толеубекова Б. Х.¹, Хведелидзе Т. Б.¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РАЗРАБОТКЕ ПРОЕКТА КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Проблемы развития высшего юридического образования в Республике Казахстан становились предметом особого внимания со стороны высшего руководства страны в истории суверенного Казахстана дважды. Впервые проблемы высшего юридического образования поднимались в период активного процесса суверенизации бывших союзных республик. Это был начальный этап формирования казахстанской государственности в качестве самостоятельного суверенного субъекта в международном сообществе. К этому периоду относится факт открытия в 1994 году первого в Казахстане государственного юридического института. Второй раз высшее руководство страны поставило вопрос о развитии высшего юридического образования в 2021 году в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года.

В названной Концепции разрешение проблем дальнейшего развития высшего юридического образования было выдвинуто в качестве одного из приоритетов, реализация которого должна быть осуществлена не позднее 2030 года, т.е. до истечения срока действия данной Концепции. Начало реализации этого приоритета условно можно отнести к апрелю-маю 2024 года – с момента создания Комитетом высшего и послевузовского образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан рабочей группы по разработке проекта Концепции развития юридического образования в Республике Казахстан.

С учетом государственной важности определения путей дальнейшего развития высшего юридического образования в Казахстане необходимо сначала определиться с методологическими подходами, в пределах которых должен разрабатываться комплекс проблем, имеющих концептуальное значение.

Ключевые слова: Концепция правовой политики, образовательное право, юриспруденция, высшее образование, методология исследования.

Б.Х. Төлеубекова ¹, Т.Б. Хведелидзе ¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЗАҢ БІЛІМІН ДАМУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫНЫҢ ЖОБАСЫН ӘЗІРЛЕУГЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

Аңдатпа

Қазақстан Республикасында жоғары заң білімін дамыту проблемалары егеменді Қазақстан тарихында елдің жоғары басшылығы тарапынан екі рет ерекше назар аудару мәніне айналды. Алғашқы рет жоғары заң білімінің проблемалары бұрынғы одақтас республикаларды егемендендірудің белсенді үдерісі кезеңінде көтерілді. Бұл халықаралық қоғамдастықта дербес егемен субъект ретінде қазақстандық мемлекеттілікті қалыптастырудың бастапқы кезеңі болды. Бұл кезеңге 1994 жылы Қазақстанда алғашқы мемлекеттік заң институтының ашылу фактісі жатады. Еліміздің жоғары басшылығы екінші рет Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында 2021 жылы жоғары заң білімін дамыту туралы мәселені көтерді.

Аталған Тұжырымдамада жоғары заң білімін одан әрі дамыту проблемаларын шешу басымдықтардың бірі ретінде ұсынылды, оны іске асыру осы Тұжырымдаманың қолданылу мерзімі аяқталғанға дейін 2030 жылдан кешіктірілмей жүзеге асырылуға тиіс. Бұл басымдықты іске асырудың басталуын шартты түрде 2024 жылдың сәуір-мамырына - Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім комитеті Қазақстан Республикасында заң білімін дамыту тұжырымдамасының жобасын әзірлеу жөніндегі жұмыс тобын құрған сәттен бастап жатқызуға болады.

Қазақстанда жоғары заң білімін одан әрі дамыту жолдарын айқындаудың мемлекеттік маңыздылығын ескере отырып, алдымен оның шегінде тұжырымдамалық маңызы бар проблемалар кешені әзірленуге тиіс әдіснамалық тәсілдерді айқындау қажет.

Түйін сөздер: Құқықтық саясат тұжырымдамасы, білім беру құқығы, құқықтану, жоғары білім, зерттеу әдіснамасы.

Toleubekova B. Kh. ¹, Khvedelidze T.B. ¹

¹ *Kazakh National Pedagogical University named after Abai*

METHODOLOGICAL APPROACHES TO DRAFTING THE CONCEPT OF DEVELOPMENT OF LEGAL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The problems of development of higher legal education in the Republic of Kazakhstan became the subject of special attention of the highest leadership of the country in the history of sovereign Kazakhstan twice. For the first time, the problems of higher legal education were raised during the active process of sovereignty of the former union republics. It was the initial stage of formation of Kazakhstan statehood as an independent sovereign subject in the international community. To this period belongs the fact of opening in 1994 of the first state law institute in Kazakhstan. For the second time the top leadership of the country raised the issue of development of higher legal education in 2021 in the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030.

In this Concept, the resolution of problems of further development of higher legal education was put forward as one of the priorities, the implementation of which should be carried out no later than 2030, i.e. before the expiry of this Concept. The beginning of the implementation of this priority can be conditionally attributed to April-May 2024 - from the moment of creation by the Committee of Higher and Postgraduate Education of the Ministry of Science and Higher Education

of the Republic of Kazakhstan of a working group to develop a draft Concept of Development of Legal Education in the Republic of Kazakhstan.

Taking into account the state importance of determining the ways of further development of higher legal education in Kazakhstan, it is necessary to first determine the methodological approaches within which a set of problems of conceptual importance should be developed.

Keywords: Concept of legal policy, educational law, jurisprudence, higher education, research methodology.

Основные положения

Обращение к методологической стороне разработки Концепции развития юридического образования в Республике Казахстан обусловлено приоритетами, закрепленными в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Руководством к действию является приоритет о том, что в настоящее время остро стоит вопрос о повышении качества высшего юридического образования. Концептуально важное значение имеет способ или пути достижения цели в виде высокого качества подготовки специалистов высшей квалификации в области права. Из смысла Концепции прямо вытекают эти пути: 1) формирование вузами стабильного и высокопрофессионального профессорско-преподавательского состава; 2) создание собственной учебно-методической основы и баз практик; 3) осуществление подготовки кадров в союзе с Парламентом, Верховным судом РК, Конституционным Судом РК, Генеральной прокуратурой РК и правоохранительными органами.

Очевидно, что полномасштабное осуществление указанных приоритетов Концепции возможно только и исключительно в условиях подготовки юридических кадров в рамках государственного вуза. Такой вуз в Казахстане был создан в свое время, однако в силу определенных конъюнктурных соображений он был трансформирован в вуз негосударственного сектора собственности. Такой вуз не может решать задачи государственного масштаба, тем более с участием законодательной, судебной и исполнительной ветвей власти.

В настоящее время созрели политико-правовые и социально-экономические условия для возврата в систему государственных вузов юридического университета.

Введение

Целесообразность исследования методологических подходов, применяемых для решения вопросов о путях дальнейшего развития высшего юридического образования в Казахстане, обусловлена приоритетом в области высшего образования, указанного в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года [1, с. 4] (далее – Концепция). В разделе 1 Концепции, посвященном анализу текущей ситуации, прямо указывается, что «восстановление качества юридического образования является принципиальным условием устойчивого развития правовой системы Казахстана». Акцент на необходимости «восстановления» сам по себе свидетельствует о признании высокого качества юридического образования, имевшего место до недавнего прошлого. Данное обстоятельство требует своего более глубокого анализа и оценки с историко-правовых позиций, охватывающих начальный период становления казахстанской государственности.

Для этого периода характерен очень важный документ: Государственная программа правовой реформы в Республике Казахстан (основные направления), утвержденная Постановлением Президента РК от 12 февраля 1994 года № 1586 [2]. Во исполнение данной Программы Указом Президента РК от 14 марта 1994 года № 1591 был создан Казахский государственный юридический институт (КазГЮИ). В Указе Президента содержалось обоснование данного решения в следующей редакции: «В целях реализации правовой реформы и удовлетворения потребности республики в юридических кадрах, развития юридического образования и повышения его качества образовать Казахский госу-

дарственный юридический институт и определить, что Казахский государственный юридический институт специализируется на подготовке юристов для органов государственной власти, судебных и правоохранительных органов, хозяйствующих субъектов.» [2]. Задачи перед КазГЮИ стояли чрезвычайно сложные и важные. Институт создавался при непосредственном участии Министра юстиции РК Н.А. Шайкенова, который в 1996 году в качестве ректора возглавил этот вуз.

Дальнейшие события развивались в ускоренном темпе. Постановлением Правительства РК от 5 ноября 1996 года № 1349 [6] КазГЮИ был преобразован в университет – Казахский государственный юридический университет (КазГЮУ) и передан из ведения Министерства юстиции РК в ведение Министерства образования и науки РК.

Вместе с кончиной ректора университета Н.А. Шайкенова и назначением на эту должность бывшего Генерального Прокурора РК М. С. Нарикбаева начинается новый этап в истории единственного в Казахстане юридического вуза: новым ректором инициируется процесс отчуждения университета из сектора государственной собственности. Этот процесс осуществлялся поэтапно.

Первый этап: постановлением Правительства РК от 14 февраля 2000 года № 236 Республиканское государственное казенное предприятие (РГКП) «Казахский государственный юридический университет» соединили с РГКП «Институт государства и права» и преобразовали в РГКП «Казахская государственная юридическая академия» (КазГЮА) [7]. При сохранении образовательного предмета деятельности вуза сферы его деятельности расширилась путем включения в его предмет проведение фундаментальных научных исследований. Однако статус университета снизился до статуса академии. Это парадоксальное решение становится вполне объяснимым в контексте последующих этапов преобразования вуза.

Второй этап: постановлением Правительства от 24 октября 2001 года № 1358 РГКП «КазГЮА» акционируется и получает статус Закрытого акционерного общества с изменением своего статуса с академии вновь в университет, но с сохранением в названии аббревиатуры «Г»: «КазГЮУ» - ЗАО «Казахский гуманитарно-юридический университет» [8]. В качестве ЗАО «КазГЮУ» вуз функционировал уже в столице Казахстана – Астане. Передислокация вуза состоялась в 2000-2002 гг. Прежнее здание вуза в г. Алматы осталось в собственности акционеров.

Третий этап: со 2 апреля 2003 года университет преобразован в Открытое акционерное общество – ОАО «Казахский гуманитарно-юридический университет», а с 15 мая 2004 года состоялось дальнейшее преобразование в Акционерное общество – АО «Казахский гуманитарно-юридический университет» [9].

Материалы и методы

В процессе исследования были использованы документы в виде государственных программ, концепций правовой политики страны, постановлений Правительства РК, относящихся к проблемам юридического образования, а также законодательство в области высшего образования, ведомственные акты МЮ РК, МОН РК и МНВО РК, статистические данные, полученные из официальных источников. Привлечен определенный массив нарративных источников, в том числе авторов из ближнего и дальнего зарубежья.

Применены традиционные методы исследования, отвечающие запросам правовой науки: сравнительно-правовой, логико-правовой, аналитический и др. В основу исследования положен диалектический подход, позволяющий составить объективное представление об изучаемом явлении в его развитии и взаимосвязи с политико-правовыми, социально-экономическими и историко-культурными событиями в стране и мире.

Результаты и обсуждение

Как было показано во вводящей части, такое достижение, как создание первого в истории Казахстана самостоятельного государственного юридического вуза (1994 г.) в итоге вместо своего дальнейшего развития и укрепления в качестве государственного учреждения, перешло в негосударственный сектор собственности. В настоящее время высшее юридическое образование осуществляют юридические факультеты и институты различных университетов и академий, относящихся к разным формам собственности. При этом полагаем уместным вернуться к тексту Указа Президента РК от 14 марта 1994 года, в котором вновь созданный Казахский государственный юридический институт определялся как вуз, специализирующийся «на подготовке юристов для органов государственной власти, судебных и правоохранительных органов, хозяйствующих субъектов» [2]. Применительно к современной системе и структуре высшего и послевузовского образования данное положение означало, что подготовка юридических кадров охватывала все его виды и формы: первичная общая, специализированная отраслевая, повышение квалификации, стажировка, бакалавриат, магистратура и докторантура, фундаментальная наука. И все это должно было быть сосредоточено в одном центре – государственном юридическом вузе.

Об актуальности исследования и разрешения проблем, связанных с развитием высшего юридического образования в Казахстане, свидетельствуют данные Национального доклада о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2022 года) [3]. Так, в указанном Докладе представлена динамика оттока из Казахстана лиц с юридическим образованием за период 2020-2022 гг. (табл. 1):

Таблица 1.

Внешняя миграция населения старше 15 лет по юридической специальности. 2020-2022 гг., чел.

2020	2020	2020	2021	2021	2021	2022	2022	2022
+	-	сальдо	+	-	сальдо	+	-	сальдо
116	541	-425	170	616	-446	249	434	-185

В приведенных данных в графе (+) – показано количество лиц с юридическим образованием, прибывших в Казахстан на постоянное проживание; в графе (-) – количество лиц с юридическим образованием, покинувших Казахстан; в графе «сальдо» - количество лиц, составляющих объемы реальных потерь специалистов в области юриспруденции. Приведенные данные включают в себя лиц, обладающих образованием по юридической специальности на уровне колледжей и вузов.

По состоянию на 2022 год отмечалось, что проявила себя такая тенденция, как стагнация в области достижения цели обеспечения качественного образования в пределах 17-ти Целей устойчивого развития (ЦУР) [3, с. 34].

По данным Национального центра развития высшего образования ENIC-KAZAKHSTAN в настоящее время общее количество вузов составляет 117, в том числе: национальных – 11; государственных – 27, международных – 2; акционированных – 15; частных – 47; автономных – 1; негражданских – 14 [4].

По данным Kazinform, со ссылкой на выступление прежнего министра образования и науки РК А.Аймагамбетова, юридическое образование в Казахстане осуществляли: в 2019 году – 71 вуз, по состоянию на май 2022 года - 59 вузов [5]. При этом в числе вузов нет ни одного самостоятельного юридического вуза из категории государственных.

В странах ближнего зарубежья (постсоветское пространство) самостоятельные государственные юридические вузы (без учета юридических факультетов университетов) сохранены или вновь созданы в следующих государствах:

– Российской Федерации: Московский государственный юридический университет им. О.Е. Кутафина; Российский государственный университет правосудия; Всероссийский государственный университет юстиции (Российская правовая академия Минюста России); Университет прокуратуры Российской Федерации; Международный институт экономики и права (г. Москва); Хабаровский государственный университет экономики и права; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации;

– Республике Узбекистан: Ташкентский государственный юридический университет;

– Республике Таджикистан: Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики;

– Республике Кыргызстан: Кыргызская государственная юридическая академия; Кыргызский государственный юридический университет;

– Украине: Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого;

– Республика Туркменистан: Институт государства, права и демократии Туркменистана при Кабинете Министров Туркменистана (только послевузовское образование);

– Литовская Республика: Институт права при Правительстве Литовской Республики.

Таким образом, практически половина бывших союзных республик сохранили либо вновь создали самостоятельные вузы по подготовке юристов высшей квалификации. Такой подход позволил этим странам сформировать и развить современные научные и учебно-методические центры, обеспечивающие подготовку юристов, отвечающих международным требованиям и стандартам.

В изложенном аспекте представляет научный и прикладной интерес очень важный приоритет, установленный в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, который состоит в целесообразности возрождения высокого статуса юридической профессии, который всегда был присущ казахстанскому менталитету. Следуя букве и духу Концепции, можно утверждать, что сущность и основы искомого приоритета состоят в следующем: 1) профессия юриста – одна из немногих профессий, подготовку специалистов по которым могут осуществлять только отечественные высшие учебные заведения; 2) неизбежным следствием тесной связи юридической профессии с национальным законодательством является необходимость иметь собственный профессорско-преподавательский состав и собственную учебно-методическую базу; 3) ведущая роль в данном вопросе должна быть отведена вопросам усовершенствования образовательной программы высшего образования вообще, юридического – в частности [1, с. 4]. В принципе, концептуально значимый приоритет авторами настоящей работы воспринимается не иначе, как методическая основа разрешения проблем дальнейшего развития и усовершенствования высшего юридического образования.

Во-первых, на самом деле, подготовка юриста основана на изучении и усвоении системы и структуры прежде всего национального права. Национальное право как никакая иная область познавательной и практической деятельности человека обладает уникальностью, обусловленной политическими, социально-экономическими и историко-культурными процессами. Право иностранного государства неприемлемо при рассмотрении и разрешении правовых споров и конфликтов с участием субъектов, находящихся на территории данной страны, а также при построении национальных моделей государственного управления и контроля. То, что приветствуются процессы имплементации, а также деятельность по законодательному восприятию международных правовых стандартов, – так это разовые проявления и не они придают уникальность национальной системе права. Казахстанские обладатели зарубежного юридического образования востребованы только для удовлетворения узкого специфического круга запросов международных правоотношений.

Во-вторых, говоря о связи юридической профессии с национальным законодательством, необходимо обратить внимание на следующие обстоятельства: обучение основам отраслевого права не может ограничиваться только теоретическими курсами, так как любое

изменение или дополнение в законодательстве немедленно отражается на содержании учебно-методического комплекса. Исключением являются юридические дисциплины общетеоретического и историко-правового направления (например, теория государства и права; история государства и права). Изучение отраслевого законодательства призвано обеспечить формирование навыков работы с действующими правовыми нормами, накопления знаний о предметах и методах правового регулирования в зависимости от содержания и характера правового спора или конфликта. Иными словами, усвоение отраслевого права основано на непосредственном ознакомлении и анализе норм действующего права.

Наличие собственного профессорско-преподавательского состава означает, что необходим стабильный корпус профессионалов-юристов теоретиков и практиков, который работает под руководством юристов, начиная от ректора и завершая лаборантами кафедр. Иными словами, весь профессорско-преподавательский состав, исключая преподавателей общеобразовательных дисциплин, а также учебно-методический и управленческий аппараты вуза, юридическая клиника, сотрудники баз практик должны состоять из правоведов. Такие условия могут быть созданы исключительно в рамках самостоятельного государственного юридического вуза.

В пользу такого подхода приводим еще один аргумент. Юридические факультеты университетов, как государственного, так и частного секторов экономики, осуществляют подготовку юристов в условиях, где руководство вуза составлено из специалистов самых разных специальностей (от гуманитарных до естественных и технических наук и практик). Естественно, что каждый представитель руководящего звена стремится привлечь к работе в научных, учебно-методических и иных подразделениях университета, осуществляющих управление и контроль в образовательном процессе, специалистов одного с ним профиля. При этом для каждой специальности характерны такие особенности и тонкости, которые неприемлемы и чужды для других специальностей. Специфика отдельно взятой специальности и ее учет возлагаются на руководство факультета и коллективы кафедр. Проконтролировать и объективно оценить качество и эффект учета специфики всех специальностей, по которым осуществляется подготовка кадров, руководство университета не в состоянии. Контроль и оценка осуществляются в рамках общих параметров, за пределами которых остаются, во всяком случае для юридической специальности, сердцевина и сущность будущей профессии.

В-третьих, образовательные программы по юридической специальности, как правило, разрабатываются согласно стандартам, соответствующим основным параметрам Болонской системы. Исследователи отмечают, что вхождение Казахстана в Болонский процесс – особый этап в развитии системы высшего образования [10, с. 223]. Для юридической специальности этот этап оказался губительным и тому есть объективные основания.

Так, отличительной характеристикой структуры учебно-методического сопровождения специальности в рамках Болонской системы состоит в ее излишней жесткой формализации независимо от особенностей специальности. Кроме того, эта система не позволяет получить полноценное высшее образование и для профессионального продвижения обязательным становится получение послевузовского образования на уровне магистратуры и докторантуры [11]. Юридическое образование нуждается в ином подходе. Аналогично медицинскому образованию, высшее юридическое образование требует более длительного срока обучения. По общему правилу сроки обучения различаются в зависимости от уровня предыдущего образования: после колледжа – 3 году, после 11-летнего школьного обучения – 4 года. Из этих сроков на изучение общеобразовательных дисциплин отводятся первые два семестра, на преддипломную практику отводится 5-й семестр при 3-летней программе и 7-й семестр при 4-летней программе обучения, последние – 6-й или 8-й семестры уходят на защиту дипломных работ и итоговую аттестацию (ранее это называлось сдачей государственных экзаменов). Чистого времени для изучения собственно правовых дисциплин остается при 3-

летней программе всего 2-3 семестра, при 4-летней программе – 3-4 семестра. С учетом того, что по самым приблизительным подсчетам современная национальная правовая система Казахстана включает порядка тридцати самостоятельных отраслей права, большая часть из которых представлена фундаментальными отраслями, а также опирается на содержание около двадцати прикладных отраслей юридических знаний, в структуру которых входят целые комплексы теорий и учений, приходится признавать, что отведенного непосредственно на юридическую специальность времени явно недостаточно [12]. Экскурсивные знания не дают целостного представления ни об общей системе национального права, ни об отдельно взятой отрасли. При этом фундаментальные отрасли права (например, гражданское, гражданское процессуальное, уголовное, уголовно-процессуальное и иные отрасли), как правило структурно состоящие из общей и особенной частей, целесообразно изучать в течение двух семестров. Кроме того, изучение фундаментальных отраслей должно быть обязательным для всех траекторий без изъятий.

Заключение.

1. Перевод первого и единственного в суверенном Казахстане самостоятельного юридического вуза (КазГЮИ, КазГЮУ, КазГЮА), созданного в 1994 году, из сектора государственной собственности в негосударственный сектор привел к размыванию и разрушению только начинавшей создаваться единого образовательного, учебно-методического и научно-исследовательского центра подготовки и повышения квалификации юридических кадров практически всех отраслей правовой деятельности. Юридическую специальность «растащили» частные вузы и сегодня в Казахстане такого авторитетного юридического центра по большому счету не существует. Качество юридического образования не в полной мере отвечает потребностям практической юридической деятельности.

2. Главным преимуществом подготовки юридических кадров в вузе, находящемся в государственном секторе экономики, по нашему мнению, является то обстоятельство, что государственный вуз ориентирован на решение задач права в союзе с законодательной ветвью власти, с Конституционным Судом, Верховным Судом, Генеральной прокуратурой, правоохранительными органами страны. Постановка проблем и решение правовых задач в контексте подготовки юридических кадров сопряжена, в первую очередь, с нуждами государства, страны и народа в целом. Напротив, частный сектор ориентирован на решение задач, связанных только и исключительно с целью наращивания капитала. Не может частный вуз полноценно и эффективно решать задачи государственной важности.

3. Подготовка юридических кадров на базе юридических факультетов университетов, независимо от их принадлежности к той или иной форме собственности, также имеет свои недостатки. Подготовка кадров по обширному кругу специальностей, как это имеет место в университетах, влечет размывание границ между учебно-методическими комплексами, обслуживающими разные виды специальностей. Руководство такого университета, сотрудники учебно-методических и контролирующих подразделений представлены специалистами из самых разных областей науки и практики, которые, фигурально выражаясь, говорят на разных языках. Данное обстоятельство не способствует созданию и укреплению стабильных, профессионально грамотных и научно перспективных профессорско-преподавательских коллективов, способных решать не только утилитарные задачи, но и быть полезными в решении проблем государственного и международного масштабов.

4. Решения исследованной проблемы нами усматриваются, прежде всего, в неукоснительной реализации приоритета Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года в части «возрождения высшего юридического образования», а также в признании объективной целесообразности создания «собственной учебно-методической базы» и формирования стабильного и высокопрофессионального «собственного профессорско-преподавательского состава», способного эффективно решать государственные правовые

задачи в союзе с Парламентом, Конституционным Судом, Верховным Судом, Генеральной прокуратурой Республики Казахстан, правоохранительными органами. Возрождение юридического образования как в прямом, так и переносном смысле возможно в условиях возвращения в вузовскую систему Казахстана самостоятельного государственного юридического вуза.

Список использованной литературы:

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15.10.2021 года № 674. – 17 с. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100000674> (дата обращения: 23.05.2024.).

2. Государственная программа правовой реформы в Республике Казахстан (основные направления). – Утверждена Постановлением Президента РК от 12.02.1994 года № 1569. Утратила силу Указом Президента РК от 09.09.2006 года № 1696 (U061696). // adilet.zan.kz/rus/docs/K940001569 (дата обращения: 23.05.2024.).

3. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2022 года). – Подготовлен АО «Национальный центр исследований и оценки образования «Талдау» им. А. Байтурсынулы Министерства просвещения РК. – Астана, 2022. – 279 с. // <https://www.gov.kz/entities/edu/documents/details> (дата обращения: 26.05.2024.).

4. Национальный центр развития высшего образования ENIC-KAZAKHSTAN // enic-kazakhstan.edu.kz/ru/reference-information (дата обращения: 26.05.2024.).

5. Электронный ресурс. Режим доступа: // inform.kz/ru/kolichestvo-yuridicheskikh-vuzov-socraschayut-v-kazakhstane_a3930691 (дата обращения: 26.05.2024.).

6. Постановление Правительства РК «О внесении изменений и дополнений в постановление Правительства Республики Казахстан от 05 ноября 1996 года № 1349.» // adilet.zan.kz/rus/docs/P970000074 (дата обращения: 24.05.2024.).

7. О мерах по интеграции образования и науки. – Постановление Правительства Республики Казахстан от 14.02.2000 г. № 236. Утратило силу постановление Правительства РК от 05.08.2013 г. № 796. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P000000236_history (дата обращения: 24.05.2024.).

8. О реорганизации РГКП «Казахская государственная юридическая академия» Министерства образования и науки Республики Казахстан. – Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 октября 2002 года № 1358. // adilet.zan.kz/rus/docs/P010001358_history (дата обращения: 24.05.2024.).

9. Электронный ресурс. Режим доступа: // ru.wikipedia.org/wiki/Университет_КАЗГЮУ (дата обращения: 24.05.2024.).

10. Толеубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Тыныбекова З.К. Нормативно-правовое регулирование и механизмы государственной политики обеспечения равенства возможностей в высшем образовании в условиях постсоветской трансформации (на примере Республики Казахстан): Монография. Часть первая. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2019. С.159-223.

11. Толеубекова Б. Х., Сайлибаева Ж. Ю., Тыныбекова З. К. Особенности перехода высшего образования в Казахстане на Болонскую систему // Международный научный журнал «Высшая школа Казахстана», 2019, № 3 (27). – С. 4-10.

12. Толеубекова Б. Х., Сайлибаева Ж. Ю., Хведелидзе Т. Б. О разумных сроках подготовки юристов высшей квалификации в контексте Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года // Хабаршы КазНПУ им. Абая, Серия Юриспруденция, № 3(73), 2023. – С. 96-104. DOI: 10.1889/2959-6181.2023.73.3.013.

References:

1. Kontseptsiya pravovoy politiki Respubliki Kazakhstan do 2030 goda. Utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 15.10.2021 goda № 674. 17 s. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100000674> (accessed: May 23, 2024).
2. Gosudarstvennaya programma pravovoy reformy v Respublike Kazakhstan (osnovnye napravleniya). Utverzhdena Postanovleniem Prezidenta RK ot 12.02.1994 goda № 1569. Utratila silu Ukazom Prezidenta RK ot 09.09.2006 goda № 1696 (U061696). Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001569> (accessed: May 23, 2024).
3. Natsionalnyy doklad o sostoyanii i razvitii sistemy obrazovaniya Respubliki Kazakhstan (po itogam 2022 goda). Podgotovlen AO «Natsionalnyy tsentr issledovaniy i otsenki obrazovaniya «Taldau» im. A. Baytursynuly Ministerstva prosveshcheniya RK. Astana, 2022. 279 s. Retrieved from <https://www.gov.kz/entities/edu/documents/details> (accessed: May 26, 2024).
4. Natsionalnyy tsentr razvitiya vysshego obrazovaniya ENIC-KAZAKHSTAN. Retrieved from <https://enic-kazakhstan.edu.kz/ru/reference-information> (accessed: May 26, 2024).
5. Kolichestvo yuridicheskikh vuzov sokrashchayut v Kazakhstane. Inform.kz. Retrieved from https://inform.kz/ru/kolichestvo-yuridicheskikh-vuzov-socraschayut-v-kazakhstane_a3930691 (accessed: May 26, 2024).
6. Postanovlenie Pravitelstva RK «O vnesenii izmeneniy i dopolneniy v postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 05 noyabrya 1996 goda № 1349.» Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P970000074> (accessed: May 24, 2024).
7. O merakh po integratsii obrazovaniya i nauki. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 14.02.2000 g. № 236. Utratilo silu postanovlenie Pravitelstva RK ot 05.08.013 g. № 796. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/P000000236/_history (accessed: May 24, 2024).
8. O reorganizatsii RGKP «Kazakhskaya gosudarstvennaya yuridicheskaya akademiya» Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 24 oktyabrya 2002 goda № 1358. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/P010001358/_history (accessed: May 24, 2024).
9. Universitet KAZGYUU. Wikipedia. Retrieved from [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Университет_КАЗГЮУ](https://ru.wikipedia.org/wiki/Университет_КАЗГЮУ) (accessed: May 24, 2024).
10. Touleubekova B.Kh., Sailibaeva Zh.Yu., Tynybekova Z.K. (2019). Normativno-pravovoe regulirovanie i mekhanizmy gosudarstvennoy politiki obespecheniya ravenstva vozmozhnostey v vysshem obrazovanii v usloviyakh postsovetsoy transformatsii (na primere Respubliki Kazakhstan): Monografiya. Chast pervaya. Almaty: KazNPU im. Abaya, pp. 159-223.
11. Touleubekova B. Kh., Sailibaeva Zh. Yu., Tynybekova Z. K. (2019). Osobennosti perekhoda vysshego obrazovaniya v Kazakhstane na Bolonskuyu sistemu. Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Vysshaya shkola Kazakhstana», 2019, № 3 (27), pp. 4-10.
12. Touleubekova B. Kh., Sailibaeva Zh. Yu., Khvedelidze T. B. (2023). O razumnykh srokakh podgotovki yuristov vysshey kvalifikatsii v kontekste Kontseptsii pravovoy politiki Respubliki Kazakhstan do 2030 goda. Khabarshy KazNPU im. Abaya, Seriya Yurisprudentsiya, № 3(73), pp. 96-104. DOI: 10.1889/2959-6181.2023.73.3.013.

ҒТАХР: 10.63.59
ӘОЖ: 331.109

10.51889/2959-6181.2024.76.2.009

Қ.Тұрлыханқызы¹, А.М. Вартанян²

¹ Инновациялық Еуразия Университеті

² Янка Купала атындағы Гродно Мемлекеттік университеті

ЖҰМЫС БЕРУШІНІҢ БАСТАМАСЫ БОЙЫНША ЕҢБЕК ШАРТЫН БҰЗУ ЖӘНЕ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ

Аңдатпа

Қазіргі жағдайда жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғауға бағытталған еңбек заңнамасын дамыту және жетілдіру. Қазақстан Республикасының еңбек заңнамаларына сәйкес еңбек дауларының әлеуметтік құбылыс ретінде туындау себептерін анықтау және жұмыс беруші мен жұмыскерлер, еңбек ұжымы арасында еңбек шартының орындалуына байланысты пайда болатын еңбек дауларын сотта қараудың ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Негізгі әдіс құқық қолдану практикасын, Қазақстанда жеке тұлғаның әлеуметтік және еңбек құқықтарын қорғаудың сот нысанының жұмыс істеуіне байланысты әдісін қарау мен шешудің қолданыстағы тәртібі мен ерекшеліктерін статистикалық деректерін талдау.

Түйін сөздер: еңбек құқығы, жұмыскер, жұмыс беруші, еңбек дауы, еңбек шарты, еңбек заңнамасы.

Turlykhanqyzy K. ¹, Vartanyan A.M. ²

¹ Innovative University of Eurasia

² Yanka Kupala Grodno State University

TERMINATION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT AND THE OCCURRENCE OF LABOR DISPUTES ON THE INITIATIVE OF THE EMPLOYER

Abstract

Development and improvement of labor legislation aimed at protecting the labor rights of employees in modern conditions. It is intended to identify the causes of labor disputes as a social phenomenon in accordance with the labor legislation of the Republic of Kazakhstan and to study the specifics of judicial review of labor disputes arising in connection with the execution of an employment contract between an employer and employees, a labor collective. The main method is the analysis of statistical data on the current procedure and the specifics of the consideration and resolution of law enforcement practice, a method of protecting social and labor rights of an individual in Kazakhstan related to the functioning of the judicial form.

Keywords: labor law, employee, employer, labor dispute, employment contract, labor legislation.

Турлыханқызы К.¹, Вартанян А.М.²

¹ Инновационный Евразийский Университет

² Гродненский государственный университет имени Янки Купалы

РАСТОРЖЕНИЕ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА И ВОЗНИКНОВЕНИЕ ТРУДОВЫХ СПОРОВ ПО ИНИЦИАТИВЕ РАБОТОДАТЕЛЯ

Аннотация

Развитие и совершенствование трудового законодательства, направленного на защиту трудовых прав работников в современных условиях. Предназначен для выявления причин

возникновения трудовых споров как социального явления в соответствии с трудовым законодательством Республики Казахстан и изучения особенностей судебного рассмотрения трудовых споров, возникающих в связи с исполнением трудового договора между работодателем и работниками, трудовым коллективом. Основным методом является анализ статистических данных действующего порядка и особенностей рассмотрения и разрешения правоприменительной практики, метода защиты социальных и трудовых прав личности в Казахстане, связанного с функционированием судебной формы.

Ключевые слова: трудовое право, работник, работодатель, трудовой спор, трудовой договор, трудовое законодательство.

Негізгі ережелер. Қазақстан Республкасының Еңбек кодексінің 1-бабының 16-тармағына сәйкес еңбек дауы – Қазақстан Республкасының еңбек заңнамасын қолдану, келісімдердің, еңбек шартының, жұмыс беруші актілерінің талаптарын орындау немесе өзгерту мәселелері бойынша жұмыскер (жұмыскерлер) мен жұмыс беруші (жұмыс берушілер), оның ішінде бұрын еңбек қатынастарында болғандар арасындағы келіспеушіліктер. Еңбек дауының айырықша ерекшелігі – бұл дау жұмыскер мен жұмыс беруші арасында туындайды және қолданыстағы заңнамамен реттеледі.

Кіріспе. Жұмыскердің еңбек құқықтарын және ұйым жұмыскерлерінің мүдделерін қорғау экономиканы реформалау жылдарындағы жиналып қалған мәселелермен байланысы барған сайын маңызды бола түсуде. Өндірістің құлдырауы, ұйымдардың өзара төлем жасамауы, жаңа жұмыс орындарының жеткіліксіз өсуі, экономиканың тұрақсыз жағдайының басқа да жағымсыз факторлары еңбек нарығының қалыптасуына кедергі болады, жұмыссыздықты тудырады. Көптеген жұмыс берушілер еңбек саласындағы болып жатқан өзгерістерге дайын болмады. Олардың шығындарды азайтуға деген ұмтылысы көбінесе жұмыскерлердің еңбек құқықтары мен мүдделерін бұзумен бірге жүрді. Жұмыскерлер өз тарапынан еңбекақысының өсуіне және еңбекақысын уақытылы алуға, олардың еңбек құқықтарын, әлеуметтік кепілдіктерді сақтауға, мүдделерін құрметтеуге және есепке алуға мүдделі.

Жұмыс беруші мен жұмыскерлердің карама - қайшы мүдделерінің қақтығысы немесе басшының жұмыскердің еңбек құқықтарын бұзуы көбінесе жеке немесе ұжымдық еңбек дауларына айналатын олардың арасындағы келіспеушіліктерді тудырады [1, 55-56 б.].

Еңбек құқығы теориясында еңбек даулары ұғымын тараптардың бұрынғы еңбек келіспеушіліктерінен, сондай-ақ келіспеушіліктердің тікелей себебі және еңбек дауының пайда болу кезеңдерінің бірі болып табылатын еңбек құқықбұзушылығынан ажырату әдетке айналған. Еңбек даулары, жоғарыда айтылғандай, құқық бұзушылықтан туындайды. Еңбек құқық бұзушылығы деп белгілі бір құқықтық қатынастардың басқа субъектісінің құқығын бұзуға әкелетін міндетті субъектінің өз еңбек міндеттерін кінәлі орындамауы немесе тиісінше орындамауы. Еңбек дауы міндетті субъектінің әрекеттері заңды болған жағдайда да туындауы мүмкін, бірақ басқа субъект оларды заңсыз деп санайды, яғни еңбек құқық бұзушылығы іс жүзінде болмаған кезде. Бұл жерде еңбек құқық бұзушылығының болуын не болмауын сол немесе басқа да жағдайда еңбек дауын қарайтын уәкілетті органның құзыреті болып табылады. Мұндай орган бұл жағдайда юрисдикциялық болып аталады, яғни еңбек дауын шешуге құзыреттілігі (құзыреттері) бар болып табылады.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің әдіснамалық негізі еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу негіздерінің сипаттамасы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері, оларды шешудің кемшіліктері мен пікірталас мәселелері көтеріледі.

Нәтижелер және талқылау. Еңбек дауларының пайда болу себептері – еңбек қатынастарының субъектілері арасындағы тікелей келіспеушілікке әкелген заңды фактілер. Басқаша

айтқанда – жұмыскердің (жұмыскерлер ұжымы) кез келген құқықтарын немесе оның кәсіпорын алдындағы міндеттерінің бұзылуы.

Еңбек дауларының шарттары нақты еңбек дауларының нақты себептері болып табылады. Көбінесе еңбек даулары бірнеше шарттардың үйлесуі нәтижесінде пайда болады.

Еңбек дауларының пайда болу шарттары - еңбек қатынастарына тікелей немесе жанама әсер ететін және еңбек қатынастарының субъектілері арасындағы реттелмеген келіспеушіліктерді тудыратын жағдайлар.

Мысалы, жалдалмалы еңбекті қолдану саласында жұмыс беруші мен жұмыскердің қарама-қайшы мүдделерінің болуы, жалпылама алғанда экономикалық қатынастардың өзгеруі, басқа жағдайлар еңбек дауын тудыратын объективтік шарттар болуы мүмкін. Мұндай қарама қайшылықтар әлеуметтік-экономикалық және еңбек қатынастары саласында әр түрлі келіспеушіліктер туындауына объективтік негіздерді қалыптастырады. Алайда, бұл жағдайлар еңбек дауын пайда болмауына да әкелуі мүмкін. Олар еңбек дауларының тікелей қайнар көзі болып табылмайды.

Еңбек дауының қайнар көзі болып жалдалмалы еңбекті қолдану саласындағы жұмыс берушінің немесе жұмыскердің әрекеттері (әрекетсіздігі) болуы мүмкін, мысалы, ұйымның қаржы-экономикалық жағдайының өзгеру нәтижесіндегі жұмыскерлердің санын қысқарту бойынша жұмыскерлерді жұмыстан босату процедурасын жұмыс беруші бұзса. Жеке еңбек дауларының пайда болуының субъективтік шарттарының мысалы ретінде жұмыс берушілердің, кәсіпкерлердің, лауазымды тұлғалардың, жұмыскерлердің жеке құқықтық санасының ақауларын, өндірістік процесс қатысушыларының құқықтық мәдениетінің төмендігін келтіруге болады [2].

Н.С. Анфалова еңбек дауының кең таралған себебі ретінде жұмыс берушінің өз мүддесіне әрекет ету жағдайын айтады, бұл көбінесе ұжымның ұтылуына әкеледі [3, 64 б.].

Тәжірибеде бұл жағдайлар жұмыскерлердің, сонымен қатар жұмыс берушілердің заңды құқықтары мен мүдделерін бұзатын жаппай заңсыз құқық қолдануға әкеледі. Жоғарыда көрсетілген жағдайлар еңбек дауының пайда болуына өзіндік алғышарты болады деп көрсетеді. Сонымен бірге, көрсетілген жағдайлардан туындаған келіспеушіліктер еңбек дауына айналғанға дейін, яғни одан әрі тиісті юрисдикциялық органның қарауындағы мәселе болмайынша, олар еңбек дауының қайнар көздері болып табылмайды.

Қазақстанда еңбек дауларының пайда болуы, біріншіден, өнеркәсіптің қалыптасуымен, жалдалмалы еңбектің пайда болуымен, екіншіден, жұмыс берушілер мен жалдалмалы жұмыскерлердің өз мүдделерінің қарама қайшылығын түсінуімен және үшіншіден, олардың қолданыстағы еңбек туралы заңнамасында делдалдығымен (өнеркәсіптік құқықта, кеңестік еңбек құқығында, ҚР еңбек құқығында) байланысты.

Еңбек дауларының пайда болуының тікелей себептеріне байланысты келіспеушіліктер пәні бойынша еңбек дауларын келесі үш топқа бөлуге болады:

– жұмыскерлер өздерінің еңбек күшін сату жағдайларын жақсартуға ұмтылған кезде – еңбек ақысын, қосымша ақысын, жеңілдіктерді, демалыс уақытын арттыру, өндірістегі тұрмыстық жағдайларын жақсарту және т.б., ал жұмыс берші мұнымен келіспейді;

– жұмыскерлер жұмыс беруші тарапынан оларға қол сұғушылық болған кезде қолданыстағы еңбек жағдайларын сақтағысы келегенде;

– заңды актілермен белгіленген құқықтарды бұзған кезде туындайтын заңды сипаттағы даулар, оларға жұмыс берушінің әкімшілігі өкілдерінің және жұмыскерлердің өздерінің еңбек заңнамасын дұрыс білмеуінен немесе әдейі құқықты мойындамауынан болатын жағдайлар себеп болады.

Әдетте, еңбек дауларының туындайтын жағдайлары болып:

– дұрыс ұйымдастырылмаған өндірістік процесс;

– еңбек ақысын төлеудің нәтижесіз жүйесі;

– жұмыс орындаумен қызмет көрсету технологиясының талаптарына және стандарттарға сәйкес еместігі, сапасыз жабдық, материалдар және құралдар және т.б. табылады.

Қазақстан Республикасындағы қазіргі экономикалық жағдайда жұмыскерлер көбінесе өз құқықтарының ашық түрде қорғауды, жұмыс берушімен қақтығысқа түсуге тәуекел етпейді. «Қожайына» шағым беру жұмыскер үшін жұмыстан айырылу қауіпі бар. Сондықтан, көбінесе жәбірленушіге жұмыс берушімен дауласқаннан гөрі заңмен белгіленген құқықтарды жүзеге асырудан бас тарту тиімдірек болады. Жұмыскердің кез келген сотқа жүгінуі (мысалы, жұмысқа қайта орналасуы, мәжбүрлі түрде жұмысқа шықпау үшін ақы төлеу) жұмыс берушімен қалаусыз және әдеттен тыс құбылыс болып қарастырылады және көбінесе мұндай «шатасу» онымен қудаланады. Заң шығарушының еңбек шарты тарап-тарының теңдігі туралы тезисі бүгінде әділ сынға ұшырады. Жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы қарым-қатынас іс жүзінде соңғысына бағыну негізінде құрылады[4].

Заңсыз жұмыстан босатылған кезде жәбірленушілер жұмысқа қайта орналыстыру туралы талаппен сотқа әр дайым жүгінбейтініне назар аудару қажет. Олар қайтадан жұмыстан босатылудың шынайылығын біледі, бірақ, басқа белгілі бір «заңды» негіз бойынша жұмыстан босатылуы мүмкін. Сондықтан жұмыстан босатылған жұмыскерге жұмысқа қайта оралудың орнына оны жоғалтқаны үшін ақшалай өтемақы төленетін тәртіпті орнатқан жөн болар еді. Бұл жағдайда заңсыз жұмыстан шығарылғандар сотқа жиі жүгінер еді, бұл өз кезегінде жұмыс берушінің олардың құқықтарын сақтауға мәжбүр етер еді.

Айта кету керек, қазіргі таңда отандық экономикада еңбек қатынастарының реттелуінің екі құқықтық режимі қалыптасқан – бюджеттік ұйымдар мен бұрынғы мемлекеттік кәсіпорындар үшін жазылған еңбек құқығы және экономиканың коммерциялық секторының жұмыскерлеріне арналған «әдеттегі» құқық. Егер бюджеттік ұйымдарда Еңбек кодексінің нормалары әлі де сақталса, онда экономиканың коммерциялық секторында ол жұмыс істемеуі мүмкін. Шағын және орта бизнес кәсіпорындарында азаматтық-құқықтық қатынастар кең таралған, ол әрине, жұмыс берушіге ыңғайлы.

Шағын және орта кәсіпорындар санының өсуі жалдамалы жұмыскерлердің заңды құқықтарын қорғау мәселесін шиеліністіреді. Бұл кәсіпорындарда әдетте кәсіподақ ұйымдары құрылмайды, еңбек даулары бойынша комиссия сайланбайды, яғни, жұмыскерлердің мүдделеріне өкілдік ететін және қорғайтын органдар жоқ. Заң жағынан қорғалмау, жоғары жұмыссыздық және құқықтық жағынан бейхабарсыздық адамдарды «қожайынның» кез келген шарттарын қабылдауға мәжбүр етеді. Жарамсыз шарттардың саны өсуде, демек, әлеуметтік жағынан қорғалмаған жұмыскерлердің саны өсуде. Сондықтан арнайы еңбек заңнамасының болуы объективтік қажеттілік болып табылады және одан да өзекті бола түседі.

Кеңес кезеңінде де еңбек заңнамасының бұзылуы болған және сол кезеңнің ғылыми еңбектерінде оның басты себептері де қаралғандығы байқалады. Еңбек дауларының пайда болу себептерінің бірі ретінде кей кезде жекелеген жұмыскерлер мен қызметкерлердің негізсіз талап ету нәтижесінде туындайды. Мұндай жағдайларда кездесуі мүмкін, мысалы, жұмыскер жұмысқа бір жұмыс күні ішінде үш немесе одан да көп сағат жұмыста болмайды, ол жұмыс үнемі әртүрлі себептерді айтып кешігіп жүреді, тіпті отбасылық мәселелірің айтып жұмысқа келмейде қалады және сол үшін оны жұмыс беруші өз бастамасы бойынша жұмыстан шығарады, ал жұмыскер болса өзінің іс әрекеттерін дұрыс деп есептеп, оны жұмысқа қайта орналастыруды талап етеді [5, 282 б.].

Жеке еңбек дауларының пайда болу себептеріне жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы келіссөздердің теріс нәтижесін жатқызуға болады, сондай-ақ, тиісті мемлекеттік органдардың, кәсіподақтардың, жұмыс берушілер бірлестіктері және т.б. өкілеттілігін тиісінше жүзеге асыра алмағанын жатқызуға болады. Осылайша, егер мемлекеттік еңбек инспекциясы жұмыскерлердің бұзылған еңбек құқықтарын қайта қалпына келтірмесе, онда жұмыскер реттелмеген еңбек келіспеушіліктерін шешу үшін сотқа жүгінуге құқығы бар. Бұл демек, мемлекеттік еңбек инспекциясы еңбек дауының туындауын болдырмауды жүзеге асырмаған, яғни, өзінің негізгі функциясын - жұмыс берушілердің еңбек құқығы нормаларын

қамтитын еңбек заңнамасын және басқа да нормативтік құқықтық актілерді сақтау бойынша мемлекеттік қадағалауды жүргізуді тиісінше жүзеге асырмаған.

Еңбек дауларының пайда болу себептеріне мемлекеттегі және нақты ұйымдағы экономикалық жағдайды жатқызуға болады. Сонымен, еңбек дауларының пайда болуының бір себебі ретінде еңбек даулары санының көбеюіне тікелей ықпал еткен қазіргі таңдағы карантин мен пандемияны жатқызуға болады, сондықтан оларды сотта қарау қиындықтар тудырады.

Еңбек ақысының мөлшері жұмыс уақытының ұзақтығы сияқты, еңбек шартының елеулі шарттары болып табылады және жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы келісім негізінде ғана өзгертілуі мүмкін. Оның үстіне, сот тәжірибесі көрсеткендей, жұмыскердің келісімі бола тұра еңбек ақысын азайтуға жұмыс уақытының ұзақтығы және еңбек міндеттерінің көлемі бір мезгілде қысқартылса ғана жол беріледі.

Егер жұмыскер еңбек ақысын азайтуына және жұмыстың қысқартылған режиміне өтуіне келіскен жағдайда, мұндай өзгерістер еңбек шартына қосымша келісіммен рәсімделеді. Бұл нұсқа тапсырыс көлемдері едәуір қысқартылған немесе басқа да себептерге байланысты жұмыскерлерді жеткілікті жұмыс көлемімен қамтамасыз ете алмаған компанияларға оңтайлы болуы мүмкін.

Айта кету керек, жұмыскерлердің келісімінсіз жұмыс беруші мұндай өзгерістерді бір жақты тәртіпте енгізе алады, егер ол ағымдағы жұмыс жағдайлары ҚР Еңбек кодексінің 46-бабының тәртібінде ұйымдастырушылық немесе технологиялық еңбек жағдайларының өзгеруіне байланысты себептер бойынша сақталмауы мүмкін деп негіздей алса [6].

Бүгінгі таңда, жаңа нарықтық жағдайларында еңбек дауларының пайда болуының жаңа себептері анықталуда - объективті және субъективті.

Субъективті себептер еңбек қатынастары субъектілерінің қызметіндегі кемшіліктер мен қателіктер мәселелерін сипаттайды. Объективті себептер олардың табиғатын көрсетеді.

Объективті себептер, ең алдымен елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдаймен, экономикадағы туындаған өзгерістермен, кәсіпорындардың тоқтап қалуымен және т.б. байланысты болуы мүмкін. Қазақстандық ғалым Г.Галиакбарова еңбек дауларының қайнар көздері субъективті сипаттағы факторлар болуы мүмкін деп көрсетеді. Осындай келіспеушіліктер өндірісті ұйымдастыруды, жұмыскерлер мүдделерін ескерместен еңбек процессінде бірлескен қызметін қамтамасыз ететін әкімшілік-басқару аппараты тұлғаларының қабілетсіздігінің қателіктерімен байланысты дей отырып, В.А. Зеленый және Ф.М. Абишеваның пікірін келтірген [7].

Егер нақты ұжымдық еңбек дауы туралы сөз етсек, онда олар келісімді, ұжымдық шартты жасасқан, өзгерткен және орындаған кезінде еңбек талаптарын белгілеу немесе оларды өзгерту бойынша туындайды.

Еңбек құқығы бойынша еңбектерде жеке және ұжымдық еңбек дауларының пайда болу динамикасындағы айырмашылықтар көрсетілген.

Ұжымдық еңбек дауы жұмыскерлердің жұмыс берушіге қойылатын талаптарын рәсімдеуден басталады, бұл тараптардың келіспеушіліктерін білдіреді.

Г.Галиакбарова өз еңбегінде еңбек дауларының себептеріне даулы тараптардың және олардың өкілдерінің келесі екі субъективті жағымсыз факторлар жатады деп қарастырып, нәтижесінде келіспеушіліктердің туындау себептерін былайшы анықтайды:

Жеке сананың қоғамдық санадан артта қалуы, жалпыға бірдей белгіленген мораль нормаларынан ауытқуы, бұл кейбір жұмыс берушілерде бюрократизмде, сын-ескертпелерді өз атына тыңдағысы келмейтіндігінде, жұмыскерлердің заңды мүдделері мен құқықтарын бұрмалауында көрінеді. Жекелеген жұмыскерлер тарапынан бұл себеп бос жүруге мәжбүр болғанда, мас күйінде жұмысқа келуде, және т.б., жұмыс беруші әкімшілігі тарапынан жасалған негізделген ескертулерге көнбеуінде белгіленеді. Ұжымдық еңбек дауларында жекелеген еңбек ұжымдары тарапынан бұл себеп топтық эгоизмде, өндірістік көрсеткіштермен негізделмеген жалақысын жоғарлату талаптарында белгіленеді.

Жекелеген басшылардың да, көптеген жұмыскерлердің де, олардың өкілдерін де еңбек заңнамасын нашар білуі немесе мүлдем білмеуі, немесе еңбек заңнамасын саналық елемеу, яғни тараптардың құқықтық мәдениетінің төмендігі. Егер басшы еңбек заңнамасын жақсы білмесе, онда ол еңбек құқық бұзушылықтарға жол береді, мысалы, жұмыскерлерді басқа жұмысқа дұрыс ауыстырмайды немесе жұмыстан шығарады және т.б. көбінесе, өкінішке орай, ұйым бас-шысы еңбек заңнамасын білетін, бірақ, оны саналы түрде бұзатын жағдайлар болады, өйткені, өзінің қауіпсіздігіне сенеді [8, 47-50 б.].

Сондай-ақ, мысалы, осындай себептердің арасында жұмыс берушімен жұмыскердің еңбек ақысын уақытылы төлемеу, ол жұмыс берушінің қиын экономикалық жағдайда болуынан туындайды, яғни есеп айырысу шотында ақшалай қаржының болмау себебі. Субъективті себептер тобына көбінесе жекелеген субъектілерінің кемшіліктері мен қателіктері айқындалатын объективті заңдылықтар тұрғысынан сипатталмаған қайшылықтар жатады. Субъективті себептерге құқықтық норманы дұрыс түсіндірмеу жатады (ұжымдық, еңбек шарттарының шарттары.); жұмыскер мен лауазымды тұлға арасындағы ішкі тұлғалық қақтығысқа байланысты жұмыскердің еңбек құқығын бұзу.

Еңбек дауларының пайда болуының себептеріне бұрын соңды болмаған жаңа жағдайлар, жалпы мемлекеттегі жағдай жатады. Инфляцияның жоғары деңгейі, нарық жағдайдағы экономикалық қатынастарының шаруашылық заңдарына қарсы реттелуі жұмыскерлердің үнемі кедейленуіне, олардың өмір сүру деңгейінің төмендеуіне апарады, бұл өз кезегінде жалдаушы көбінесе жүзеге асыра алмайтын жұмыскердің еңбек ақысын көтеру қажеттілігін тудыруға әкеледі. Бұл, өз кезегінде, заманауи қоғамдағы жалдаушы мен жұмыскер арасындағы еңбек дауларының пайда болуының негізгі себептерінің бірі болып табылады.

Жұмыссыздықтың өршіп тұрған кезінде, қызмет пен тауарлардың бағасының үнемі өсу жағдайында өмір сүре алатындай, қалыпты және жақсы еңбек ақы үшін көптеген адамдар әртүрлі қолайсыздықтарға төзімдік білдіреді. Жеке еңбек дауының шарттары мен себептері - бір бірімен тығыз байланысты және бір бірінен ажыратылмайтын, тек жиынтық құрамында ғана еңбек дауын тудыратын және еңбек құқығының жалпы және арнайы қағидалар негізінде қарастырылатын ұғымдар.

Біздің ойымызша, еңбек дауларының пайда болуының себебі тараптардың мүдделерінің бастан келісім таппауында. Жұмыскердің мақсаты - жоғарғы жалақы алу, жұмыс берушінің - көп пайда табу мақсатында еңбек үшін мүмкіндігінше аз жалақы төлеу. Осы жағдайда елімізде енді ғана қалыптасып келе жатқан әлеуметтік әріптестіктің сенімді және әрекетті тетігі қажет. Жұмыскерлер де жұмыс берушілер сияқты құқықты келіспеушіліктерді шешу мен келісімге қол жеткізудің күшті құралы ретінде қабылдауға үйренбеген. Жұмыс беруші жауапкершілігінің әрекетті тетігі жасалмаған, еңбек құқық бұзушылықтарын анықтау бойынша құқықтық ықпал ету жоқ, әкімшілік-құқықтық және қылмыстық-құқықтық әрекет ету жұмыс істемейді.

Еңбек заңнамасының бұзылуы өтпелі кезеңде, меншіктің өзгеруі, шағын және орта кәсіпорындардың өсуі оларда кәсіби ұйымдардың, жұмыскерлердің мүдделерін қорғауға қабілетті еңбек ұжымдарының өкілдерінің болмауына байланысты жұмыс істейтін жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғау проблемасын ушықтырған кезде өсті.

Жұмыс беруші – меншік иесінің жеке басқаруымен жеке меншік нысаны еңбек шартының тараптарының теңдігін ешқалай да қамтамасыз ете алмайды, әсіресе оны жүзеге асыруда, өйткені жұмыскер онымен өзімен өзі қалғанда, сөзсіз тәуелді жағдайда болады. Бұл тиісті еңбек шартын дұрыс емес нысанда жасасу, еңбек кітапшасын рәсімдемеу, еңбек шартын азаматтық-құқықтық шарт ретінде немесе белгісіз мерзімге бекітетін шарттың барлық негіздері бола тұра тек мерзімді шарт ретінде рәсімдеу. Нәтижесінде кез-келген кезде еңбек ақыны төлемеу немесе төлеуді тоқтату, еңбек заңнамасымен байланысты кепілдіктер мен жеңілдіктерден айыру, жұмыскерге оның жағдайын нашарлататын жағдайлар жасау және т.б.

Тағы бір басқа мәселе – еңбек қауіпсіздігін сақтамау салдарынан жарақаттану, еңбек жарақаттары көбейді. Сондай-ақ, тиісті ақы төлемей үстеме жұмыстарға тарту арқылы еңбекті шамадан тыс пайдалану. Белгіленген нормадан асатын жұмыс уақытын белгілеу фактілері де кездеседі. Егер заңнамада еңбек қатынастарына қатысушылар арасындағы әлеуметтік шиеленісті «жеңілдету» тетіктері жоқ екенін ескеретін болсақ, онда қазіргі уақытта қызметкер қандай жағдайға тап болғанын елестету керек.

Жеке еңбек дауларының пайда болуының себептерінің бірі өз кезегінде жұмыс берушілер, жұмыскерлердің өкілді ұйымдары және атқарушы билік органдары жүзеге асыратын әлеуметтік серіктестіктің маңызды нысаны ретінде әлеуметтік топтардың, азаматтық қоғам шеңберіндегі институционалдық құрылымдардың әлсіз ынтымақтастығы болып табылатынын атап өткен жөн.

Азаматтық қоғамның бір уақытта өзгеруі, оның жаңа институттарының құрылуы, демек, қазіргі уақытта әлеуметтік жүйенің басқа элементтерімен өзара байланыста дербес жүйе ретінде ұжымдық-шарттық процеске арналған зерттеулер қажет.

Жалдамалы жұмыскерлер мен олардың ұжымдарының кәсіпорындарды басқаруға қатысу принципі кәсіпорындарда өндіріс пен еңбекті ұйымдастыру мен басқарудың жаңа жағдайларын ескере отырып, қазіргі жағдайды едәуір түзетуді қажет етеді. Егер іс жүзінде еңбек ұжымы өндірісті басқару бойынша ешқандай нақты құқықтарға ие болмаса, бұл жағдайға қажеттілік ұлғаяды, Олар туралы еңбек заңнамасында ештеңе айтылмаған.

Қорытынды. Қазіргі жағдайда еңбек дауларын уақытылы және объективті шешу ерекше маңызға ие. Жұмыскерлер мен жұмыс берушілердің еңбек құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды тиісті құқықтық қолдау жалдамалы еңбек тиімділігінің артуына, ұлттық экономиканың дамуына, қоғамдағы әлеуметтік тыныштық орнығуына ықпал етеді.

Алайда, еңбек дауларының пайда болу себептері қандай болса да, ол жеке болсын, ұжымдық сипатта болсын, олардың бастауы тараптардың келісімге келуге ықыласының болмауында. Егер қолданыстағы заңнамасы еңбек дауларының пайда болуын жоюға бағытталған болса, онда еңбек дауына «айналмай-ақ», барлық еңбек келіспеушіліктер тараптар арасындағы келіссөз арқылы шешілетін еді.

Сонымен, мемлекеттің экономиканы тікелей реттеуден кетуімен және әлеуметтік салада мемлекеттік кепілдіктердің көлемінің күрт қысқаруымен сипатталатын нарықтық қатынастар жағдайында жұмыс берушілердің жауапкершілігі артып қана қоймай, сонымен бірге, жұмыскерлердің еңбек заңнамасын біліп қолдана алу, өзінің еңбек құқықтары мен міндеттерін білу, өз әрекеттерінің заңды жауапкершілігін сезіну, ал еңбек даулары туындаған кезде - өзінің еңбек құқықтары мен заңды мүдделерін қорғай алу мақсатында оқыту мәселесі өзекті болып табылады. Жұмыскерлердің құқықтық сауаттылығын арттыру, түсіндіру жұмыстары, заңдылықты сақтау еңбек дауларының негізгі себептерін жоюға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. Акопян Л.В. Трудовые споры: причина возникновения, их содержание и характер // Молодой ученый. – 2016. – № 6.6 (110.6). – С.55-56*
- 2. Анисимов А.Л. Рассмотрение и разрешение индивидуальных трудовых споров в суде // Трудовое право. – 2018. – № 3. – С.17. (Жүзінген күн: 24.05.2024)*
- 3. Анфалова Н.С. Трудовые споры и конфликты в организации // Инновационная экономика: информация, аналитика, прогнозы. – 2016. – № 2. – С.64. (Жүзінген күн: 24.05.2024)*
- 4. Холодинова Ю.В. Трудовые споры и трудовые конфликты как правовые категории и способы их разрешения. // Инновации в науке. – 2018. – №10. – С. 90.*
- 5. Советское трудовое право: учебное пособие / под общ. ред. К.С. Батыгина. – Изд. 2-е, перер. и доп. – М.: ПРОФИЗДАТ, 1983. – 320 с.*

6. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> (Жүзінген күн: 24.05.2024)

7. Зеленый В.А., Абишева Ф. М. Трудовое право и право социальной защиты (учебно-методический комплекс). – Семипалатинск, 2017. – 282 с.

8. Галиакбарова Г.Г. Особенности правового разграничения индивидуальных и коллективных трудовых споров в Республике Казахстан // Трудовое и социальное право. – 2015. – №1(13). – С.47-50.

References:

1. Akopyan L.V. Trudovye spory: prichina vozniknoveniya, ih sodержanie i harakter // Molodoy uchenyj. – 2016. – № 6.6 (110.6). – S.55-56

2. Anisimov A.L. Rassmotrenie i razreshenie individual'nyh trudovyh sporov v sude // Trudovoe pravo. – 2018. – № 3. – S.17. (ZHүgingen күн: 24.05.2024)

3. Anfalova N.S. Trudovye spory i konflikty v organizacii // Innovacionnaya ekonomika: informaciya, analitika, prognozy. – 2016. – № 2. – S.64. (ZHүgingen күн: 24.05.2024)

4. Holodinova Yu.V. Trudovye spory i trudovye konflikty kak pravovye kategorii i sposoby ih razresheniya. // Innovacii v nauke. – 2018. – №10. – S. 90.

5. Sovetskoe trudovoe pravo: uchebnoe posobie / pod obshch. red. K.S. Batygina. – Izd. 2-e, perer. i dop. – M.: PROFIZDAT, 1983. – 320 s.

6. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> (ZHүgingen күн: 24.05.2024)

7. Zelenyj V.A., Abisheva F.M. Trudovoe pravo i pravo social'noj zashchity (учебно-методический комплекс). – Семипалатинск, 2017. – 282 с.

8. Galiakbarova G.G. Osobennosti pravovogo razgranicheniya individual'nyh i kollektivnyh trudovyh sporov v Respublike Kazahstan // Trudovoe i social'noe pravo. – 2015. – №1(13). – S.47-50.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС. КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINAL LAW AND PROCESS. CRIMINOLOGY. FORENSICS

ҒХТАР 10.77.01
ӘОЖ 343.9.01

10.51889/2959-6181.2024.76.2.010

А.Р. Бижанова¹, Г.Ж. Османова¹

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

**ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ҚАЙТАЛАНУЫНЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Бүгінгі күні құқық саласындағы туындағын көптеген мәселелердің ішінде қылмыс ең өзекті деп саналуы мүмкін. Еліміздің қылмыстық заңнамасы қылмыстардың қайталануының ұғымын бекітті және оны жеке түрге жіктеп, қылмыстардың қайталануы кезінде жаза тағайындаудың жаңа ережелерін қарастырды. Қылмыстың өсуі, қайталануы, нәтижесінде бас бостандығынан айыруға сотталғандар санының өсуіне әкеледі. Бұл өз кезегінде қоғамның одан әрі дамуына, құқықтық мемлекет құруға, халықаралық қатынастарда мемлекеттің мәртебесінің сақталуына кедергілер келтіреді. Қабылданған шараларға қарамастан, рецидивтік қылмысқа қарсы іс-қимылды қамтамасыз ету мәселелері қоғамды да, заң шығарушыны да, құқық қолдану органдарын да алаңдатады.

Зерттеу тақырыбында қылмыстардың қайталануының әлеуметтік мәселелері қарастырылған. Қылмыстардың қауіптілігінің нақты көріністерінің әлеуметтік қауіпті деңгейлерін ашу, қылмыстың алдын алу мәселелерін шешуде маңызды орынды алады.

Зерттеу мақсаты – қылмыстардың қайталануының әлеуметтік-құқықтық сипатының қылмысты анықтауға және алдын алуға әсерін зерттеу.

Түйін сөздер: қылмыс, қылмыстық құқық, қылмыстардың қайталануы, қауіпті рецидив, жаза.

Бижанова А.Р.¹, Османова Г.Ж.¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

**СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
РЕЦИДИВА ПРЕСТУПЛЕНИЙ**

Аннотация

На сегодняшний день из множества проблем в области права наиболее актуальным может считаться пресечение преступной деятельности. Уголовное законодательство страны утвердило понятие рецидива преступлений и, классифицировав его на отдельные виды, рассмотрело новые правила назначения наказания при рецидиве преступлений. В результате роста преступности, рецидива увеличиваются числа осужденных к лишению свободы. Это, в свою очередь, создает барьеры для дальнейшего развития общества, построения правового государства, сохранения статуса государства в международных отношениях. Несмотря на принятые меры, вопросы обеспечения противодействия рецидивной преступности волнуют как общественность, так и законодателей и правоохранительные органы.

В теме исследования рассмотрены социальные проблемы рецидива преступлений. Важное место в решении проблем профилактики преступности занимает раскрытие социально опасных уровней конкретных проявлений угрозы преступности.

Цель исследования – изучение влияния социально-правового характера рецидива преступлений на выявление и предупреждение преступности.

Ключевые слова: преступление, уголовное право, рецидив преступлений, опасное повторение преступлений, наказание.

Bizhanova A.R.¹, Osmanova G.Zh.¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University

SOCIAL PROBLEMS OF RECIDIVISM

Abstract

To date, of the many problems in the field of law, the suppression of criminal activity can be considered the most relevant. The country's criminal legislation has approved the concept of recidivism and, classifying it into separate types, has considered new rules for sentencing in case of recidivism. As a result of the increase in crime and recidivism, the number of people sentenced to imprisonment is increasing. This, in turn, creates barriers to the further development of society, the building of a rule of law, and the preservation of the status of the state in international relations. Despite the measures taken, the issues of countering recidivism are of concern to both the public and legislators and law enforcement agencies.

The topic of the study examines the social problems of recidivism. An important place in solving the problems of crime prevention is occupied by the disclosure of socially dangerous levels of specific manifestations of the threat of crime.

The purpose of the study is to study the influence of the socio-legal nature of recidivism on the detection and prevention of crime.

Keywords: crime, criminal law, recidivism, dangerous repetition of crimes, punishment.

Негізгі ережелер. Рецидивті қылмыс тек елімізде ғана емес, сонымен бірге бүкіләлемдік проблема болып табылады, өйткені ол кез-келген мемлекетте бар. Қылмыстық әрекеттерді жаңадан жасаған адамдардың әлеуметтік қаупі олардың қылмыстық әдет-ғұрыптары, дағдылары, қылмыстық психологиясы бар, жаңа қылмыстар жасай отырып, жеке азаматтарға ғана емес, сонымен бірге қоғамға және жалпы мемлекетке зиян келтіріп, қылмыстық жауапкершілікке тартуды қамтиды.

Көптеген рецидивистердің жеке басы қылмыстық мүдделердің әртүрлілігі мен тұрақтылығымен, қылмыстық субмәдениет элементтерін сақтауға және дамытуға деген ұмтылыспен, психикалық ауытқулармен, салыстырмалы түрде динамикалық және ұзаққа созылған қылмыстық мінез-құлықта, олардың жаңа қылмыстар жасау ықтималдығының жоғарылауында көрінетін әлеуметтік пайдалы іс-шараларға қатысқысы келмеуімен сипатталады.

Қылмыстардың қайталануына әсер ететін жазаның тиімділігінің жеткіліксіздігі заңнаманың белгілі бір жетілмегендігімен, онда қоғамның қазіргі қажеттіліктері мен жаңа әлеуметтік жағдайларға толық сәйкес келмейтін нормалардың болуымен байланысты болуы мүмкін. Қоғамнан оқшауланған жылдары бейімделу қабілеттерін әлсірететін өмірлік пассивтілік дамиды. Нәтижесінде, бұл адамдар босатылғаннан кейін қоғам өміріне белсенді түрде қосыла алмайды және әртүрлі қиындықтарды жеңе алмайды.

Қылмыстардың қайталануы - қоғамдық қауіпсіздікке қауіп төндіреді және құқық қорғау жүйесі тарапынан сындарлы алдын алу шараларын талап етеді. Мұның бәрі белсенді түрде қайталанатын қылмысты әлеуметтік-құқықтық бақылаудың тұжырымдамалық және тиімді құралдарын әзірлеу қажеттілігі заң әдебиетінде талқыланады.

Кіріспе. Адамның құқықтары мен бостандықтарын, қадір-қасиетін бекіту, демократиялық принциптерді дамыту, елдің әлеуметтік жүйесін құру процесінің мақсаты болып саналады.

Қазақстан Республикасының Конституциясымен бекітілген, мемлекеттің басты құндылығы ретінде табылатын жеке тұлға [1], оларды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау мемлекеттің басты міндетіне айналды.

Қылмыстардың қайталануы – күрделі әлеуметтік-құқықтық құбылыс, рецидивтік қылмыстың себептері тек осындай құбылыстар мен процестер болып табылады. Рецидивтік қылмыс тек елімізде ғана емес, сонымен бірге бүкіләлемдік проблема болып табылады, өйткені ол кез-келген мемлекетте бар. Қылмыстық әрекеттерді жаңадан жасаған адамдардың әлеуметтік қаупі олардың қылмыстық әдет-ғұрыптары, дағдылары, қылмыстық психологиясы бар, жаңа қылмыстар жасай отырып, жеке азаматтарға ғана емес, сонымен бірге қоғамға және жалпы мемлекетке зиян келтіріп, қылмыстық жауапкершілікке тартуды қамтиды.

Материалдар және әдістер. Зерттеудің әдісі ретінде қылмыстық құқық, криминология және әлеуметтік сипаттағы мәселелерді шешуге арналған алғышарттар құрайды. Зерттеудің әдіснамалық негізі жалпыға бірдей танымның ғылыми әдісіне сүйенеді. Жүйелік-құқықтық әдіс арқылы қылмыстардың қайталануы жөніндегі нормалар айқындалады. Формалды-логикалық әдіс – қылмыстардың қайталануының шарттарын қарастыру барысында ҚР ҚК-мен белгіленген нормалардың мазмұнын жан-жақты, тереңірек зерттейді. Қылмыстардың қайталануының қазіргі заманғы әлеуметтік мәселелерін зерттеу құқықтық және әлеуметтік тұстарын жүйелеу және жалпылау негізінде жүргізілді. Жүргізілген зерттеулердің теориялық негізін қылмыстық құқықтық, криминологиялық, әлеуметтік саласын мамандардың ғылыми конференцияларындағы монографиялар, диссертациялар, баяндамалар мен тезистері құрайды. Эмпирикалық материалдарды бағалау кезінде ақпараттарды алудың әлеуметтік әдістері қолданылды. Қылмыстардың қайталануының қылмыстық құқықтық, криминологиялық кейбір көрсеткіштерін ерекшелену үшін статистикалық әдістерге сүйенді.

Нәтижелер және талқылау. Тәуелсіздік алған жылдары елімізде қабылданған Қылмыстық Кодексте қылмыстың қайталануы туралы арнайы бапта қарастырылды.

Онда, қылмыстың қайталануы деп бұрын қасақана жасаған қылмысы үшін соттылығы бар адамның қасақана қылмыс жасауы танылды (13-бап). Оның ерекшелігі егер адам бұрын қасақана қылмысы үшін екі рет бас бостандығынан айыруға сотталған болса, тағы қасақана қылмыс жасаған жағдайда және бұрын жасаған ауыр қылмысы үшін сотталған болса, ол ауыр қылмыс жасаған жағдайда қауіпті деп танылды [2].

Әрине, елдегі құқықтық саясаттың өзгеруіне қарай, қабылданған қазіргі қолданыстағы заңнама бұл норманы нақтылап ҚР ҚК-нің 14 бабы «қылмыстардың қайталануы, қылмыстардың қауіпті қайталануы» деп көзделді.

ҚР ҚК-нің 14-бабының 1-бөлігіне сәйкес, егер адам бұрын ауыр қылмыс жасағаны үшін бас бостандығынан айыруға сотталған болса, осы адамның ауыр қылмыс жасауы қылмыстардың қайталануы деп танылады [3].

Қылмыстардың қайталануына қатысты заңнамалық талаптарды жалпы оң бағалай отырып, әлі де бар кемшіліктерге назар аударғымыз келеді.

Бұл, ең алдымен, заң терминологиясына байланысты. ҚР ҚК-де қылмыстардың қайталануының жаңа тұжырымдамасы енгізілді. Бұл не туралы екені бәріне түсінікті сияқты. Алайда, бұл ретте бірқатар сұрақтар туындайды. Біріншіден, соттар енді үкімдерде адамға нақты бас бостандығынан айыру тағайындалғанын көрсетуі керек пе? Егер олай болмаса, рецидивтік анықтау кезінде бұл ұғым қалай ескеріледі? Солай болса, онда қандай негізде? Өйткені, сот ҚР Қылмыстық кодексіне енгізілген жазаның түрін ғана тағайындай алады, ал нақты жаза түрі ретінде бас бостандығынан айыру, бұл норманы қамтымайды.

Екінші мәселе, қылмыстың қайталануы жазаны ауырлататын мән-жай ретінде танылуы мүмкін, бұл қайталанудың белгілі бір түрі емес. Осыған байланысты заң шығарушының қылмыстардың қайталануының барлығында жаза тағайындаудың төменгі шегін анықтаудың

бірыңғай критерийлерін белгілей отырып, қайталану бөлімін түрлерге қалдыру идеясы толығымен анық емес-жазаның ең қатаң түрінің максималды мерзімінің 1/3 бөлігі болып табылады. Қарапайым, қауіпті қайталануды бөлу жаңа ережелерге сәйкес мекеме режимін тағайындау кезінде ғана практикалық маңызға ие.

Тағы бір мәселе – қылмыстардың қайталануының белгілі бір бөлігі шартты түрде мерзімінен бұрын босату кезінде жасалады. Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатылғаннан кейінгі кезеңде жасалатын қылмыстар санының артуы туралы статистикалық деректерді талдау ҚР ҚК-ні түзету қажеттігін талап етеді, өйткені оның қолданыстағы редакциясы әрбір сотталған адамға жеке жаза мерзімін тағайындау жөніндегі сот шешіміне күмән келтіреді.

Қылмыстардың қайталануының әлеуметтік-психологиялық себептерін талдай отырып, біз мыналарды ескереміз:

- қылмыскердің жеке басының типологиясы – рецидивист;
- психикалық бұзылыстың, созылмалы алкоголизмнің немесе нашақорлықтың салдары ретінде рецидив;
- білім деңгейінің төмендігі, нәтижесінде рецидивистер нақты шындықты объективті бағалай алмайды;
- қылмыстық атқару жүйесі мекемелеріндегі бас бостандығынан айыруға сотталғандардың босатылғаннан кейін, олармен жұмыс жасайтын әлеуметтік қызметтер жұмысының тиімсіздігі болып табылады.

Қылмыскер – рецидивистің жеке басы–өзара байланысты әлеуметтік маңызды жағымсыз қасиеттер мен қатынастардың тұтас жиынтығы, олар сыртқы жағдайлармен және жағдайлармен өзара әрекеттесіп, қайта қылмыс жасауды анықтайды.

Қазақстандық ғалым Е.О. Алаухановтың пікірінше, қылмыскерлерді, олардың жеке басының сипаттамалары бойынша топтастырудың қорытындысы жеке адамның өзіндік ерекше әлеуметтік типін бөліп алу болды. Бұл әлеуметтік тип қылмыскерлік жеке адамның типі деп аталды. Қылмыс жасаушының барлығы осы типке жатқызылуы мүмкін деп көрсетті [4, 175 б.]. Осыдан, адамдардың белгілі бір топтар мен бірлестіктерге қосылып, қылмыстық әрекеттер жасауы қылмыстың оқиғасы ретінде танылатындығын көреміз.

Қылмыстардың қайталануы тұрғысынан қылмыстық жауаптылықтың жоғарылауының әлеуметтік негізіне келер болсақ, олардың өз әрекеттерінің қоғамдық қауіптілігін ұзақ уақыт білуі, оларды жасауға деген тұрақты ниеттің болуы, әлеуметтік қауіпті салдарды алдын ала болжауы, сондай-ақ мемлекет тарапынан айыптаудың болатынына қарамастан қылмыстық әрекеттің жалғасуы болады [5, 6 б.]. Бұл тұста абайсызда қылмыс жасау рецидив деп танылмайтындығын айту керек.

Біздің ойымызша, қылмыстық-құқықтық статистика деректері бойынша, қайталану қылмыстарының негізгі бөлігі қасақана әрекеттер болып табылатындығына байланысты, қылмыстық құқықта қайталанудағы қылмыстың абайсызда және кәмелет жасына толмаған адамдармен жасалған түрін есепке алудан бас тарту орын алды.

Қылмыстардың қайталану түріне байланысты жауаптылықты саралау, сондай-ақ жасалған қылмыс санатына байланысты соттылықты өтеу мерзімін белгілеу адам қылмыстық әрекетке қайта оралған жағдайда неғұрлым қатаң жаза тағайындау қағидаларын белгілейді. Заңда белгіленген жағдайларда рецидивтің түрі соттың түзеу мекемесінің режим түрін таңдауын алдын-ала анықтайды. Қылмыстардың қайталануын жасаған адамдар бірінші рет бас бостандығынан айыруға сотталған адамдардан бөлек ұсталуға тиіс [6, 32 б.].

Қылмыстардың қайталануының әт түрлі жасалу жолдары болады. Олардың бірі қатаң жазаға тартылған қылмыстық атқару жүйесі мекемесінен босатылған адамдардың әлеуметтік бейімделуі қамтамасыз етілмеген кезде жұмыс, тұрғын үй, күнкөріс жоқ адамдардың бұл санаты қайта қылмыс жасауға «мәжбүр» болады. Тағы бір нұсқа – маскүнемдікпен, есірткіні қолданумен ауырлатылған қоғамға жат өмір салты. Бұл жағдайларда кішігірім және орташа ауырлықтағы қылмыстардың қайталануы жағдайында қоғамнан ұзақ уақыт оқшаулану

орынсыз болып көрінеді. Соттылығы бар адамның қайта жаңа қылмыс жасауы, үлкен қоғамдық қауіпті білдіреді және жаңа қылмыстардың алдын алуда қосымша қиындықтар туғызады. Сондықтан қылмыстардың қайталануы тәуелсіз құбылыс, қылмыстардың көптігінің жеке түрі деп санаймыз.

Негізгі қорытынды ретінде қылмыстардың қайталануы әрекеттің жалғасы ғана емес, оған қайта оралу, кінәлінің іс-әрекетін теріс мемлекеттік бағалауға қарамастан, мемлекеттік тұрғыдан ықпал ету шаралары іске асырылады. Өйткені егер қылмыс жасамаған адам ешқашан сотталмаған болса, онда оған қылмыстық жазаны және басқаларды қолдануға реакцияның қандай болатынын ешкім болжай алмайды.

Қылмыстардың қайталануы қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларының тиімділігінің маңызды критеріі болып табылады. Егер адам өзіне мемлекеттік ықпал ету шараларын қолданғаннан кейін қайтадан қылмыс жасаған болса, онда жасаған әрекетін ынталандырудың сәтсіз әрекетінің себептерін талдау қажет. Бас бостандығынан айыру жазасын алғаш өтеген адамдардың шамамен 50%-ы қылмыстардың қайталануын жасайды. Оның ішінде бірінші рет бас бостандығынан айыруды өтеген адамдардың 40,4 %-ы босатылғаннан кейінгі бірінші жылы қайта жаңа қылмыстар жасайды, 21,3 %-ы бір жылдан екі жылға дейін қоса алғанда; 13,4 %-ы – 2 жылдан 3 жылға дейін; барлығы 3 жылға дейін – 7,5 %; 3 жылдан 4 жылға дейін – 10,3%; 4 жылдан 5 жылға дейін 5%; 5 жылдан астам – 9,5%. Сонымен қатар, 5 жылдан бастап жыл сайын зерттелген жиынтықтың шамамен 2,5%-ы қылмыс жасады, бірақ босатылғаннан кейін 9-10 жыл ішінде тек 0,4%; 10-11 жылы-0,1%. Яғни, босатылғаннан кейінгі алғашқы үш жылда рецидивті қылмыс жасау ықтималдығы жоғары. Қылмыстық әрекетті жалғастыру ықтималдығы тәуекел тобына жатқызылуы мүмкін сотталғандарда жоғары – бұл жас адамдар, бас бостандығынан айыру орындарында ұстау режимін қасақана бұзушылар, Бірінші қылмыс жасаған ұрлық жасаған, сотталғанға дейін белгілі бір кәсіптері болмаған және т. б. [7, 87 б.].

ҚР Қылмыстық Кодексінің Ерекше бөлігінің санкцияларында көзделген бас бостандығынан айырудың ұзақ мерзімдері сотталған тұлғаға теріс әсерін тигізетіндігін есте ұстаған жөн.

Соттармен жаза тағайындауда жасалған қылмыстың қоғамға қауіптілік сипаты мен деңгейін, сотталушының тұлғасын және жазаны жеңілдететін не ауырлататын барлық мән-жайларды ескеру керек.

Бұл жөнінде ғалымдар соттардың назарын қылмыстық топтардың құрамында сыбайлас жемқорлық, террористік, экстремистік, сондай-ақ кәмілет жасына толмағандарға қатысты жыныстық тиіспеушілікке қарсы қылмыстар жасағаны үшін және түзету жолына түскісі келмейтін бұрын сотталған адамдардың жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамдарға қатысты заңмен көзделген қатаң жазалау шараларын қолдану қажеттігіне назар аудару керек деген пікірде [8, 78 б.].

Бірақ, қылмыстардың қайталануының жоғары пайызы байқалады, себебі барлық сотталғандар соттардың сенімін ақтай бермейді.

Қазіргі таңда еліміз бойынша қамаудағылардың 46%-ын (13204 адам) соттылығы бар адамдар және 54% (15505 адам) бірінші рет сотталғандар құрайды. Бір жылдан кейін шамамен 35 %-ы сотталушылар орындығына қайта отыратындығын жүргізілген сауалнама нәтижесі де көрсетіп отыр [9].

Бұндай қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің артуы қылмыстық әрекеттерінде қылмыстардың қайталануын құрайтын адамдардың қоғамға қарсы көзқарастары мен теріс мінез-құлықты дамытады, сонымен бірге жастарды зиянды әрекеттерге тартып қана қоймай, оларды қылмыс жасауға қатыстырады. Олар ауыр және аса ауыр қылмыстардың едәуір санын жасай отырып, елдегі қылмыстық жағдайды күрделендіреді.

Аталған барлық жағымсыз факторлар қылмыстық ортаны одан әрі қылмыстық жауапкершілікке тартуға да әсер етеді.

Сонымен қатар, қылмыстардың қайталануына әсер ететін жазаның тиімділігінің жеткіліксіздігі заңнаманың белгілі бір жетілмегендігімен, онда қоғамның қазіргі қажеттіліктері мен жаңа әлеуметтік жағдайларға толық сәйкес келмейтін нормалардың болуымен байланысты болуы мүмкін. Қоғамнан оқшауланған жылдары бейімделу қабілеттерін әлсірететін өмірлік пассивтілік дамиды. Нәтижесінде, бұл адамдар босатылғаннан кейін қоғам өміріне белсенді түрде қосыла алмайды және әртүрлі қиындықтарды жеңе алмайды [10, 86 б.]. Бас бостандығынан айыру орындарында қылмыс жасаған немесе босатылғаннан кейін қылмыстық әрекетін жалғастырғысы келетін адамдар, сондай-ақ режимді қасақана бұзушылар сотталғандарға теріс әсер етеді. Көптеген сотталғандар өздері жасаған ауыр және аса ауыр қылмыстары үшін ұзақ мерзімге бас бостандығынан айыру жазасын өтегеннен кейін сотталғанға дейінгі қоғамға мүлдем басқаша оралады. Әдетте, олардың тұрғын үй проблемалары бар, туыстарымен байланысы жоғалады, олардың құқықтық мәртебесін қамтамасыз ету үшін Заңмен белгіленген кепілдіктер, қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдайда жүзеге асырыла алмайды. Осындай тағдыр көптеген азат етілгендерді, өтелгендерді және аз мерзімдерді күтеді. ҚАЖ мекемесі қызметкерлерінің мұндай адамдарды тұрмыстық және еңбекке орналастыру бойынша қабылдаған шаралары олардың дәрменсіздігіне байланысты жұмыссыздықтың өсуі, тұрғын үйдің болмауы, қоғам тарапынан мұндай адамдарға теріс көзқарас себептері бойынша жарамсыз болып табылады. Еңбек және тұрмыстық жағдай туралы мәселелерді шешудің ресми тәсілімен олар көбінесе өздеріне беріледі және ұзақ уақыт бойы ұжымнан нақты оқшаулану жағдайында болады, бұл олардың әлеуметтік бейімделуін қиындатады.

Рецидивтік қылмыстылық – қоғамның қылмыскерді түзей алмаған, дәрменсіздігінің көрсеткіші. Оның алдын алуды тиімдеу үшін қылмыстылықтың әлеуметтік сипатын білсе болғаны [11, 290 б.].

Қорытынды. Қылмыстардың қайталануы үшін жауаптылықтың жағары болуының әлеуметтік негізі, рецидивистің өз әрекеттерінің әлеуметтік қауіптілігін ұзақ уақыт білуі, оларды жасауға деген тұрақты тілегі, олардың әлеуметтік қауіпті салдардың болатындығын алдын ала білуі және мемлекеттік айыптауға қарамастан, қылмыстық әрекеттің жалғасуы болып табылады. Қолданыстағы заңнамаға сәйкес рецидивистің қылмыстық жауаптылығының жоғарылауының құқықтық негіздері ҚР-ның Қылмыстық кодексінің тиісті нормалары болып табылады, бұл қылмыстардың қайталануын ауырлататын және біліктілік жағдайлары ретінде қарастыруға мүмкіндік береді және нәтижесінде кінәлілерге қатаң жаза тағайындайды.

Олардың қайталануына әсер ететін қолайсыз жағдайлар тұрмыстық және отбасылық қатынастар саласында да қалыптасуы мүмкін. Олар әр түрлі формада көрінеді: отбасында өзара ізгі ниет атмосферасының болмауынан бастап, босатылған адамды маскүнемдікке белсенді тартуға немесе қылмыстық әрекетті қайта бастауға итермелеуге дейін. Қоғамға жат өмір салтын жалғастырып келе жатқан жақын маңдағы басқа сотталған адамдарға азат етілгендерге әсіресе қауіпті ыдырау әсері. Жасалатын рецидивтердің санын азайту үшін:

– балалық шақтан бастап адамдарда жауапкершілік сезімін ояту және заңдылықты сақтау арқылы алғашқы қылмыстардың жасалуының алдын алу;

– сотталғандарды түзету және тәрбиелеу мәселелерін қозғайтын заңнамалық базаның тиімсіздігімен байланысты кемшіліктерді жою және тікелей бақылау;

– жазасын өтеген адамдардың еңбек және тұрмыстық жағдайына көмек көрсету, өйткені бұл осы адамдардың тезірек және сапалы әлеуметтік бейімделуіне ықпал етеді, бұл өз кезегінде қайталану ықтималдығының төмендеуіне әкеледі;

– өмірдегі қиын жағдайға тап болған, қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерінен оралған адамдарға көмек көрсету.

Осылайша, рецидивтердің әлеуметтік – психологиялық себептерін және қайталанатын қылмыстың статистикасын қарастыра отырып, рецидивтердің санын азайту үшін қылмыс-

тардың алдын алу, заңнамалық базадағы кемшіліктерді жою және қылмыстық атқару мекемесінен жазасын өтеп шыққан адамдарды әлеуметтік бейімдеуге көмектесу үшін тиімді жұмыс қажет деген қорытынды жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылы 30 тамызда қабылданған [Электрондық ресурс]: URL: // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (өтініш берген күні: 13.12.2023).
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі № 167 кодексі (күші жойылған) [Электрондық ресурс]: URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K97000016>. (өтініш берген күні: 06.02.2024)
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ кодексі [Электрондық ресурс]: URL:// https://kodeksy-kz.com/ugolovnyj_kodeks/14.htm (өтініш берген күні: 15.03.2024)
4. Алауханов Е.О. Криминология (Қылмыстану): оқулық. – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2006. – 264 б.
5. Иванов В.А. Рецидив преступлений: Уголовно-правовые и криминологические аспекты. Автореферат. – Омск. 2022. -26 с.
6. Чукмаитов Д.С. Некоторые проблемы ответственности несовершеннолетних в случае множественности преступлений // Право и государство. - Астана. № 1 (28). 2003. С. 32-35.
7. Чукмаитов Д.С. Рецидив преступлений. Кұқық және мемлекет, № 2 (63), 2014. 87-91 б.
8. Уголовно-исполнительное право Республики Казахстан: учебник / Б.К. Шнарбаев, А.Е. Мизанбаев. - Костанай: Костанайский филиал ФГБОУ ВО «Челябинский государственный университет», 2017. – 512 с.
9. Османова Г.Ж. Жаза түрі ретінде бас бостандығынан айырудың қылмыстық-құқықтық, криминологиялық және әлеуметтік аспектілері [Электрондық ресурс]: URL: <https://www.calameo.com/read/007239400ab8264ed> (өтініш берген күні: 06.02.2024)
10. Ольховик Н.В., Прокуменгов Л.М. Рецидивная преступность осужденных и ее предупреждение. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009. – 160 с.
11. Бижанова А.Р., Жүнісова Г.Ә. Криминология: Жалпы және ерекше бөлім. Екінші басылым. – Алматы, 2020. – 460 б.

References:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылы 30 тамызда қабылданған [Электрондық ресурс]: URL: // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (өтініш берген күні: 13.12.2023).
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі № 167 кодексі (күші жойылған) [Электрондық ресурс]: URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K97000016>. (өтініш берген күні: 06.02.2024)
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ кодексі [Электрондық ресурс]: URL:// https://kodeksy-kz.com/ugolovnyj_kodeks/14.htm (өтініш берген күні: 15.03.2024)
4. Alauhanov E.O. Kriminologiya (Qylmystanu): oqulyq. –Almaty: «Qazyғұrt» baspasy, 2006. – 264 b.
5. Ivanov V.A. Recidiv prestuplenij: Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie aspekty. Avto-referat. – Omsk. 2022. -26 s.
6. Chukmaitov D.S. Nekotorye problemy otvetstvennosti nesovershennoletnih v sluchae mnozhestvennosti prestuplenij // Pravo i gosudarstvo.- Astana. № 1 (28). 2003. S. 32-35.

7. Chukmaitov D. S. *Recediv prestuplenij. Құқық және мемлекет*, № 2 (63), 2014 87-91 б.

8. *Ugolovno-ispolnitel'noe pravo Respubliki Kazahstan: uchebник / B.K. Shnarbaev, A.E. Mizanbaev. - Kostanaj: Kostanajskij filial FGBOU VO «Chelyabinskij gosudarstvennyj universitet»*, 2017. – 512 s.

9. *Osmanova G.Zh. Zhaza tyri retinde bas bostandyzynan ajuryduñ qylmystyq-qұқықтыq, kriminologiyalyq және әлеуметтік aspektileri [Elektrondyq resurs]: URL: <https://www.calameo.com/read/007239400ab8264ed>*

10. *Ol'hovik N.V., Prozumentov L.M. Recidivnaya prestupnost' osuzhdennyh i ee preduprezhdenie. – Tomsk: Izd-vo Tom. un-ta, 2009. – 160 s.*

11. *Bizhanova A.R., Zhynisova G.Ә. Kriminologiya: Zhalpy және erekshe bөlim. Ekinshi basylym. – Almaty, 2020. – 460 b.*

МРНТИ: 10.77.01

10.51889/2959-6181.2024.76.2.011

УДК: 343.01

Молдабай С. С.¹

¹ *Общественное Объединение «Центр устойчивого развития «Ошақ»*

ПРОФИЛАКТИКА ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ КАЗАХСТАНА КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

Девиантное поведение военнослужащих является проблемой для многих стран мира. Казахстан на является исключением. Охват этим явлением достаточно широк: от рядового до командиров разного уровня и ранга. Особую тревогу вызывает распространение девиантного поведения среди военнослужащих срочной службы, представленной лицами молодого возраста. Девиантное поведение влечет исключительно негативные последствия. Самыми тяжелыми и необратимыми являются суицидальные проявления. Задача криминологической науки состоит в выработке эффективных мер противодействия таким проявлениям. Специфика военной службы состоит в том, что она организуется и протекает в условиях действия воинского устава. Традиционно применяемые профилактические меры ожидаемого эффекта могут не дать. Данное обстоятельство требует применения профилактических мер, адаптированных к условиям воинской службы.

Ключевые слова: девиантное поведение, военнослужащий, устав воинской службы, профилактика, психолого-педагогическое воздействие.

Молдабай С. С.¹

¹ *«Ошақ» орнықты даму орталығы» қоғамдық бірлестігі*

ҚАЗАҚСТАН ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТШІЛЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРОБЛЕМА РЕТІНДЕГІ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ

Аңдатпа

Әскери қызметшілердің девиантты мінез-құлқы әлемнің көптеген елдері үшін проблема болып табылады. Қазақстан бұған жатпайды. Бұл құбылыспен қамту айтарлықтай кең: қатардағы жауынгерден бастап әр түрлі деңгейдегі және дәрежедегі командирлерге дейін. Жас адамдар ұсынған мерзімді қызметтегі әскери қызметшілер арасында девианттық мінез-құлқтың таралуы ерекше аландаушылық туғызады. Девиантты мінез-құлқы тек теріс салдарларға әкеледі. Суицидтік көріністер ең ауыр және қайтымсыз болып табылады. Криминология ғылымының міндеті осындай көріністерге қарсы іс-қимылдың тиімді

шараларын әзірлеу болып табылады. Әскери қызметтің ерекшелігі оның әскери жарғының қолданылу жағдайларында ұйымдастырылуы және өтуінен тұрады. Дәстүрлі қолданылатын алдын алу шаралары күтілетін әсерді бермеуі мүмкін. Бұл жағдай әскери қызмет жағдайларына бейімделген алдын алу шараларын қолдануды талап етеді.

Түйін сөздер: девиантты мінез-құлық, әскери қызметші, әскери қызмет жарғысы, алдын-алу, психологиялық-педагогикалық әсер.

S.Moldabay¹

¹Public Association «Centre for Sustainable Development «Ochaq»

PREVENTION OF DEVIANT BEHAVIOUR AMONG KAZAKHSTANI MILITARY PERSONNEL AS A SOCIAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract

Deviant behaviour of military personnel is a problem for many countries of the world. Kazakhstan is not an exception. The coverage of this phenomenon is quite wide: from privates to commanders of different levels and ranks. Particularly alarming is the spread of deviant behaviour among conscript servicemen, represented by young people. Deviant behaviour has extremely negative consequences. The most severe and irreversible are suicidal manifestations. The task of criminological science is to develop effective measures to counteract such manifestations. The specificity of military service is that it is organised and takes place under the conditions of military regulations. Traditionally applied preventive measures may not have the expected effect. This circumstance requires the application of preventive measures adapted to the conditions of military service.

Keywords: deviant behaviour, serviceman, military service regulations, prevention, psychological and pedagogical impact.

Основные положения

Девиантное поведение в среде военнослужащих из отдельно взятых проявлений приняло тенденцию, претендующую на ее перерастание в социально значимое явление, что представляет определенную угрозу в деле сохранения социальной стабильности и безопасности в целом, боеспособности и нравственного облика Вооруженных Сил Республики Казахстан – в частности. Глава государства обратил внимание Министерства обороны РК на то, что традиционные меры профилактического характера применительно к воинской службе являются недостаточными для достижения поставленных целей. Для изменения сложившейся ситуации необходимо применить методы, выработанные педагогической наукой и практикой, на том основании, что речь идет о представителях молодого поколения, призванных на действительную воинскую службу.

Высшее руководство страны, руководители заинтересованных ведомств принимают активные меры для сохранения высокой репутации военнослужащего, предотвращения и предупреждения случаев проявлений девиантного поведения кем бы то ни было в рядах Вооруженных Сил РК.

В системе профилактических мер автор отводит особое внимание вопросам педагогического воздействия на личность военнослужащего, склонного к проявлениям девиантного поведения.

Введение

Девальвация моральных ценностей в нашем обществе вызвала рост преступности, безнравственности, бездуховности и нигилизма. Особенно эта социальная патология отразилась на молодежи, призванной защищать Родину, укоренилась в армии, выразившись в появлении большого количества негативных форм проявления поведения: чрезмерной

агрессивности, воровстве, «дедовщине», самовольном оставлении части, суицидальных тенденциях и других деструктивных явлениях.

Такое поведение, которое отклоняется от общепринятых норм и правил, установленных в обществе, специалисты называют девиантным поведением, оно может проявляться в различных формах и иметь разные причины. Девиантное поведение может быть как незначительным, так и серьезным. Оно может включать в себя такие действия, как нарушение правил, агрессивное поведение, употребление наркотиков, кражи и другие противоправные действия.

Материалы и методы исследования

Настоящее исследование опирается на криминологическую теорию об условиях, способствующих формированию девиантного поведения, мерах его предупреждения и практику прохождения воинской службы. Методологическую основу составляют традиционные методы, применяемые в области правовых исследований: диалектический подход, предполагающий изучение явления в его динамике и взаимосвязях с опосредующей средой, сравнительный, системно-логический, а также иные методы, выработанные в области научно-исследовательских работ. Кроме того, использованы положения национальной доктрины обеспечения безопасности страны, законодательство в интересующей части, нарративные источники по кругу решаемых задач.

В качестве иллюстративных материалов, а также аргументов в пользу отдельных выдвигаемых нами положений в исследовании приведены статистические данные, полученные из официальных источников, а также реальные события проявлений девиантного поведения военнослужащих, несущих службу в воинских частях и подразделениях на территории Казахстана.

Результаты и их обсуждение

Девиантное поведение может быть вызвано различными факторами, такими как социальное окружение, семейная ситуация, психологические проблемы, низкий уровень образования и другие. Оно может быть результатом негативного воздействия на человека или его неправильного воспитания. Девиантное поведение может иметь серьезные последствия для индивида и общества. Оно может привести к ухудшению отношений с окружающими, потере работы, проблемам со здоровьем и даже криминальной ответственности [1].

Анализ реалий в условиях нового Казахстана свидетельствует о том, что отмечаются увеличение и усложнение различных девиантных проявлений в сфере военной службы. Так, за первый квартал 2024 года зарегистрировано 48 фактов превышения власти, связанных с рукоприкладством (*для сравнения: первый квартал 2023 года – 36 случаев*). Например, в Карагандинской области в феврале текущего года, в результате оперативно-розыскных мероприятий выявлено четыре факта превышения власти в воинских частях СВО Минобороны г. Приозерск и в Сухопутных войсках Минобороны, дислоцирующихся в г. Караганда, выразившиеся в применении физического и психологического насилия в отношении военнослужащих срочной службы.

Вопиющий факт зарегистрирован в Приозерском гарнизоне, где младший сержант за малозначительный повод нанес телесные повреждения трем военнослужащим путем прижигания нагретым утюгом в различные части тела. В этой же части командир отделения взвода подверг избиванию ногами срочника в комнате приема пищи.

В Западном регионе командир взвода медицинской роты Н-воинской части сержант «К», 1 марта текущего года заставил съесть 20 окурков от сигарет военнослужащего срочной службы рядового «Т», а после избил его. Сотрудниками Гвардейского отдела Южного РВСУ установлен командир 2-ой батареи артиллерийского дивизиона Н-воинской части капитан

«Д», который за малозначительные поводы систематически наносил телесные повреждения 27 срочникам.

Также выявлен факт превышения власти со стороны командира роты ДШБ старшего лейтенанта «М», который наносил телесные повреждения и вымогал денежные средства у 11 военнослужащих срочной службы. Подобные негативные факты имеют место в каждом гарнизоне, и особенно распространены в Сухопутных войсках Министерства обороны Казахстана.

Таким образом, за первый квартал текущего года зарегистрировано 45 фактов неуставных взаимоотношений (для сравнения: первый квартал 2023 года – 24 факта), наибольшее количество которых совершено в Вооруженных Силах (43 случая превышения власти и 31 случай неуставных взаимоотношений).

Что касается суицидов военнослужащих, то в текущем году зарегистрировано десять случаев суицида, из которых один офицером, пять военнослужащими контрактной службы, один со срочной службы, два курсанта и один слушатель Военно-технической школы МО (для сравнения: в 2023 году – 22 случая, в том числе в первом квартале 2023 года – 5 случаев).

Принимаемые ими меры по предупреждению суицидов и выявлению рукоприкладств недостаточно эффективны, в результате не удается добиться минимизации таких фактов.

Вышеуказанные факты относятся к военнослужащим Вооруженных Сил РК и в связи с малочисленностью, военно-следственные органы ещё не дошли до отдаленных подразделений Пограничной службы КНБ. При этом, известно, что на дальних пограничных заставах не искоренены факты превышения власти путем рукоприкладства со стороны командиров в отношении военнослужащих срочной службы. В прошлом году установлены командиры пограничных застав Гвардейского гарнизона и Аягозского гарнизона, которые беспричинно избивали вверенных им солдат.

Особое место среди видов девиантного поведения военнослужащих Казахстана занимает игровая зависимость (лудомания). В текущем году военно-следственные органы через букмекерские конторы установили 72 военнослужащих, склонных к увлечению азартными играми (21 офицер и 51 контрактник). Кстати, среди военнослужащих по призыву (солдат) игровая зависимость не распространена, так как они находятся под постоянным контролем командования, обусловленного специфическими условиями службы.

Следует отметить, что особое место в проявлениях лудомании занимают руководители финансовых, продовольственных служб, начальники складов боеприпасов и ГСМ. И как показывает судебно-следственная практика, часто военнослужащие-игроманы совершают преступления, включая растраты вверенного военного имущества и другие экономические преступления, что в некоторых случаях приводит к суицидам. Так, в течение последних пяти лет из-за игровой зависимости и соответствующих финансовых проблем 14 человек из числа офицеров и военнослужащих по контракту совершили суицид в армии Казахстана.

Состояние дел, связанных с девиантным поведением военнослужащих, вызвало серьезное беспокойство у руководства страны. В сентябре 2023 года данный вопрос был рассмотрен на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан при участии Главы государства.

В рамках исполнения поручения Президента военно-следственные органы непосредственно осуществляют работу по профилактике правонарушений среди военнослужащих, определив её приоритетной.

Приказом Министра внутренних дел РК от 19.06.2023 года № 490 в структуре Военно-следственного департамента МВД РК создана группа аналитической работы и профилактики. Указанная группа осуществляет руководство территориальных военно-следственных органов за проводимой профилактической работой, определяет наиболее уязвимые направления и вырабатывает комплекс мер по недопущению правонарушений в воинской среде.

7 ноября 2023 года между руководителями заинтересованных государственных органов (МВД, МО, КНБ, СГО, МЧС) заключен Меморандум о сотрудничестве по профилактике правонарушений в воинской среде. Меморандум направлен на организацию совместных мероприятий по профилактике и предотвращению правонарушений среди военнослужащих, в рамках Межведомственной программы «Береги жизнь» в Вооруженных Силах, других войсках и воинских формированиях Республики Казахстан на 2022-2025 годы.

При общей координации военной прокуратуры в каждом гарнизоне созданы межведомственные рабочие группы из числа сотрудников военно-следственных органов, военной полиции всех ведомств, а также представителей органов военного управления (всего 22 группы).

Деятельность межведомственных рабочих групп направлена прежде всего на оперативно-розыскную профилактику по недопущению суицидов, фактов неуставных взаимоотношений, превышений власти, лудомании, наркомании и других правонарушений.

На сегодня, проблемы лудомании среди всех категорий военнослужащих, находятся под постоянным контролем. По инициативе Главной военной прокуратуры в настоящее время внесены изменения в Этический кодекс и Дисциплинарный Устав.

Так, согласно п. 16 ст.7 главы 3. Этического кодекса сотрудников правоохранительных органов, органов гражданской защиты и государственной фельдъегерской службы Республики Казахстан [2] государственные служащие должны воздержаться от посещения игорного заведения, за исключением случаев, связанных с исполнением служебных обязанностей, аналогичную норму содержит Дисциплинарный Устав Вооруженных Сил РК.

Также, в Законе РК «О воинской службе и статусе военнослужащего» [3] в качестве основания для увольнения по отрицательным мотивам добавлена новая норма – «Участие в азартных играх денежного или иного имущественного характера». Агентством по противодействию коррупции законодательно закреплено новое антикоррупционное ограничение на участие государственных служащих и приравненных лиц в азартных играх.

При этом основная масса девиантного поведения военнослужащих выявляется не в ходе профилактических мероприятий, а в ходе оперативно-розыскных мероприятий, проводимых военно-следственными подразделениями.

Наряду с этим для выявления девиантного поведения и его преодоления необходимо проводить социально-педагогическую работу, а именно педагогическую профилактику девиантного поведения военнослужащих, направленную на изменение отношения военнослужащего к себе и окружающему миру. Важно помочь военнослужащему осознать последствия своих действий и научиться принимать правильные решения.

Согласно утверждению О. А. Емельянова, «педагогическая профилактика девиантного поведения военнослужащих – это целостная педагогическая система предупреждения и преодоления причин и условий девиантного поведения, искоренение различных отклонений в поведении, перевоспитание личностных качеств, провоцирующих риск возникновения и укрепления девиаций у военнослужащих» [4].

Следовательно, профилактика девиантного поведения военнослужащих Казахстана - социально-педагогическая проблема и прежде всего требует профессионального подхода, при непосредственном взаимодействии и активном участии в ее решении командиров, офицеров-воспитателей, психологов и врачей.

Применение методов диагностики для выявления девиантного поведения военнослужащих, оценки их остроты, постановки диагноза и достоверного прогноза возможно только на основе научных знаний о сущности, содержании, причинах, факторах и особенностях девиантного поведения у различных категорий военнослужащих, а также принципах и технике применения методического инструментария диагностического обследования.

Важным условием успешности диагностики отклоняющегося поведения является целенаправленная высокомотивированная индивидуально-воспитательная и психолого-педагогическая деятельность командиров и начальников с подчиненными.

Наряду с вышеперечисленными методами работы важное место в профилактике девиантного поведения занимает система практических мероприятий (*организационных, воспитательных, правовых, культурно-досуговых, социально-психологических*), целью которых является создание благоприятных условий для несения службы, учебы, отдыха и укрепления взаимоотношений между военнослужащими.

Чрезвычайно важно усвоить и строго придерживаться принципов избирательности, практической целесообразности, координации и взаимодействия усилий всех участников процесса профилактики. В основе успеха данной работы лежит продуманная преемственность квалифицированных и разноплановых форм и методов работы с военнослужащими.

Проведенный анализ научной литературы, практической воспитательной деятельности должностных лиц воинских частей в подразделениях, результаты опросов и наблюдений позволяют утверждать, что если отклонения в сознании и поведении военнослужащих не носят устойчивого характера, то в результате педагогической деятельности лиц командного состава они устраняются посредством инициирования процессов воспитания и самовоспитания. В данном случае профилактика и перевоспитание выступают как основные функции процесса воспитания.

Таким образом, профилактика девиантного поведения военнослужащих – задача серьезная, решение которой зависит от уровня профессионализма, практического опыта командиров, заместителей командиров по ВиСПР, военных психологов и врачей психиатров, используемых ими форм и методов работы в своей практической деятельности с учетом индивидуально – психологических особенностей военнослужащих. Есть основания для утверждения о том, что в современных условиях закономерным является усиление признаков самостоятельного теоретического и практического значения новых подходов к решению проблем эффективности профилактического воздействия на личность для целой группы научных дисциплин: философии, социологии, криминологии, психологии и педагогики.

Заключение.

1. Девиантное поведение в среде военнослужащих – одна из современных проблем, требующих проведения целевых исследований с последующей выработкой пакета действенных мер, направленных как на своевременное выявление и пресечение соответствующих негативных факторов, так и на профилактику такого поведения. При этом профилактические меры должны носить приоритетный характер.

2. В качестве одной из профилактических мер необходимо признать ужесточение мер воздействия на игроков из числа военнослужащих. Данная мера состоит в том, что в Закон РК «О воинской службе и статусе военнослужащего» внесено новое положение о том, что установление фактов участия военнослужащих в азартных играх является основанием для их увольнения по отрицательным мотивам.

3. Зарубежный опыт применения мер педагогического воздействия на военнослужащих, склонных к девиантному поведению, свидетельствует об их эффективности. Реализация такого подхода сопряжена с необходимостью решения еще одной задачи: подготовки и переподготовки той категории военнослужащих, которая выполняет воспитательные функции в отношении иных лиц, в том числе и военнослужащих срочной службы. Кроме того, офицеры-воспитатели должны проводить свою работу во взаимодействии с психологами и психиатрами, социологами и педагогами.

Список использованной литературы

1. Как помочь военнослужащим преодолеть девиантное поведение: стратегии и подходы // Научные статьи. Ру-портал для студентов и аспирантов. – Дата последнего обновления статьи: 27.09.2023 г. // URL <https://nauchniestati.ru/spravka/preodolenie-deviantnogo-povedeniya-i-voennosluzhashih/> (дата обращения: 03.06.2024.).

2. *Этический кодекс сотрудников правоохранительных органов, органов гражданской защиты и государственной фельдъегерской службы Республики Казахстан. – Утвержден Указом Президента Республики Казахстан от 02.01.2023 г. № 81.*

3. *О военной службе и статусе военнослужащих. – Закон Республики Казахстан от 16.02.2012 г., № 561-IV ЗРК. С изменениями и дополнениями по состоянию на 18.05.2024 г.*

4. *Емельянов О. А. Девиянтное поведение военнослужащих как предмет педагогической профилактики/О. А. Емельянов//Международный научно-исследовательский журнал, № 2 (44), 2016./URL: <https://research-journal.org/achive/2-44-2016-february/deviantnoe-povedenie-voennosluzhahhik-kak-predmet-pedfgjgicheskoy-profilaktiki> DOI: 10.18454/RJ.2016.44.002 (дата обращения: 03.06.2024.)*

References:

1. *How to Help Servicemen Overcome Deviant Behaviour: Strategies and Approaches// Scientific Articles. Ru-portal for undergraduate and postgraduate students. - Date of last update of the article: 27.09.2023 //URL <https://nauchniestati.ru/spravka/preodolenie-deviantnogo-povedeniya-u-voennosluzhashhik/> (date of reference: 03.06.2024.).*

2. *Ethical Code of the employees of law enforcement agencies, civil defence agencies and the State Courier Service of the Republic of Kazakhstan. - Approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan from 02.01.2023 № 81.*

3. *On military service and status of military personnel. - Law of the Republic of Kazakhstan dated 16.02.2012, No. 561-IV ZRC. With amendments and additions as of 18.05.2024.*

4. *Emelyanov O. A. Deviant behaviour of servicemen as a subject of pedagogical prevention/ O. A. Emelyanov. A. Emelyanov//International Research Journal, No. 2 (44), 2016./URL: <https://research-journal.org/achive/2-44-2016-february/deviantnoe-povedenie-voennosluzhahhik-kak-predmet-pedfgjgicheskoy-profilaktiki> DOI: 10.18454/RJ.2016.44.002 (date of address: 03.06.2024.)*

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Айтхожин Қабдулсамих Көшекұлы – заң ғылымдарының докторы, профессор, Қонаев университетінің конституциялық, халықаралық құқық және кеден кафедрасының меңгерушісі, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: kabdulsamikh@mail.ru

Әзіретбергенова Индира Жарылқасынқызы – заң ғылымдарының магистрі, С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің медициналық құқық кафедрасының дәріскері, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: iazret@mail.ru

Байсалова Гүлзира Тургенқызы – заң ғылымдарының кандидаты, Қонаев университетінің конституциялық, халықаралық құқық және кеден кафедрасының профессоры, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Gulzira_06041967@mail.ru

Бақтияр Тоғжан Нұрбақытқызы – Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық институтының 4 курс студенті, Алматы, Қазақстан, e-mail togzhan.baktiyar@inbox.ru

Балгимбекова Гульнара Укибаевна – PhD, «Құқықтық зерттеулер және мемлекеттану» ҒЗИ директоры, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының профессоры, Қарағанды, Қазақстан, e-mail: gbalgimbekova@mail.ru

Бижанова Айгүл Рабханқызы – заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық факультетінің құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан, e-mail: Aike_74@mail.ru

Ботагарин Руслан Бақыт – PhD, қауымдастырылған профессор, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, Қарағанды, Қазақстан, e-mail: botagarin_ruslan@mail.ru

Бурибаев Ермек Абильтәевич – заң ғылымдарының докторы, профессор, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің басқарма-төрағасы – ректоры. Талдықорған, Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

Варганыч Авак Михайлович – Янка Купала атындағы Гродно Мемлекеттік университетінің доценті, заң ғылымдарының кандидаты, Беларусь Республикасы, e-mail: vartanyan_am@grsu.by

Молдабай Сарқытбек Сәрсенбайұлы – заң ғылымдарының докторы, профессор, Талдықорған қаласы, Қазақстан, «Ochag» дамыту орталығы» қоғамдық бірлестігінің басшысы e-mail: svan62@inbox.ru

Нарзуллаев Олим Холмаматович – заң ғылымдарының докторы, профессор, Ташкент мемлекеттік заң университеті, Ташкент қ., Өзбекстан Республикасы, e-mail: narzullayev.o@gmail.com

Османова Гулайна Жалалыевна – PhD, қауымдастырылған профессор м.а., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық факультетінің құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан, e-mail: gulaina.78@mail.ru

Сәтбаева Айжан Мұратқызы – заң ғылымдарының кандидаты, Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университетінің "Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар" кафедрасының доценті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: sathaeva@mail.ru

Тайторина Бинаур Адамовна – заң ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық институтының профессоры, Алматы, Қазақстан, e-mail: binur.a@mail.ru

Тинистановна Салтанат Сайдахметовна – тарих ғылымдарының кандидаты, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, құқық саласы бойынша білім беру бағдарламасының оқытушы-дәріскері. Талдықорған қ. e-mail: Tin_019@mail.ru

Толеубекова Бақытжан Хасенқызы – заң ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық Институты, Құқықтану кафедрасының профессоры, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: madina_khv@mail.ru

Тұрлыханқызы Құралай – заң ғылымдарының магистрі, Инновациялық Еуразия Университетінің докторанты, Павлодар, Қазақстан, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хамзина Жанна Амангельдиновна – заң ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті, зерттеуші-профессор. Алматы, Қазақстан, e-mail: 292803@mail.ru

Хведелидзе Теймураз Борисович – заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының Құқықтану кафедрасының қауым. профессоры, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Хуан Вэй Вэй – құқық магистрі, Қытай өкілі «CNPC International Kazakhstan» Ltd, e-mail: huang_weikz@163.com

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Азретбергенова Индира Жарылкасыновна – магистр юридических наук, лектор кафедры Медицинского права Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова г. Алматы, Казахстан, e-mail: iazret@mail.ru

Айтхожин Кابدулсамих Кошекевич – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой конституционного, международного права и таможенного дела Университета Кунаева, г.Алматы, Республика Казахстан, e-mail: kabdulsamikh@mail.ru

Байсалова Гульзира Тургеновна – кандидат юридических наук, профессор кафедры конституционного, международного права и таможенного дела Университета Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: Gulzira_06041967@mail.ru

Бақтияр Тоғжан Нұрбақытқызы – студентка 4 курса Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: togzhan.baktiyar@inbox.ru

Балгимбекова Гульнара Укибаевна – PhD, директор НИИ «Правовых исследований и государственного управления», профессор кафедры конституционного и международного права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан, e-mail: gbalgimbekova@mail.ru

Бижанова Айгуль Рабхановна – доктор юридических наук, ассоциированный профессор, ассоциированный профессор кафедры юриспруденции факультета Истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: Aike_74@mail.ru

Ботагарин Руслан Бақыт – PhD, ассоциированный профессор, заведующий кафедрой конституционного и международного права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан, e-mail: botagarin_ruslan@mail.ru

Бурибаев Ермек Абильтяевич – доктор юридических наук, профессор, Председатель Правления – Ректор Жетымуского университета имени Ильяса Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан, e-mail: yertek-a@mail.ru

Варганян Авак Михайлович – кандидат юридических наук, доцент Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, Республика Беларусь, e-mail: vartanyan_am@grsu.by

Молдабай Сарқытбек Сәрсенбайұлы – доктор юридических наук, профессор, г.Талдыкорган, Казахстан, руководитель Общественного Объединения «Центр развития «Осчаг» e-mail: svan62@inbox.ru

Нарзуллаев Олим Холмаматович – доктор юридических наук, профессор, Ташкентский государственный юридический университет, г. Ташкент, Республика Узбекистан, e-mail: e-mail:narzullayev.o@gmail.com

Османова Гулайна Жалалыевна – PhD, и.о. ассоциированного профессора, ассоциированный профессор кафедры юриспруденции факультета Истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: gulaina.78@mail.ru

Сатбаева Айжан Муратовна – кандидат юридических наук, доцент кафедры «Социально-гуманитарные науки» Университета Международного Бизнеса имени Кенжегали Сагадиева, г. Алматы, Казахстан, e-mail: sathaeva@mail.ru

Тайторина Бинур Адамовна – доктор юридических наук, профессор Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: binur.a@mail.ru

Тинистановна Салтанат Сайдахметовна – кандидат исторических наук, Жетымуский университет имени И. Жансугурова, преподаватель-лектор образовательной программы в области права. г.Талдықорган, Казахстан, e-mail: Tin_019@mail.ru

Толеубекова Бахытжан Хасеновна – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: madina_khv@mail.ru

Турлыханкызы Куралай – магистр юридических наук, докторант Инновационного Евразийского Университета, Павлодар, Казахстан, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хамзина Жанна Амангельдиновна – доктор юридических наук, профессор-исследователь, Казахский национальный педагогический университет имени Абая. Алматы, Казахстан, e-mail: 292803@mail.ru

Хведелидзе Теймураз Борисович – кандидат юридических наук, асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Хуан Вэй Вэй – магистр права, представитель Кумая «CNPC International Kazakhstan» Ltd, e-mail: huang_weikz@163.com

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Aitkhozhin Kabdulsamikh Koshekovich – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional, International Law and Customs Affairs of Kunaev University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: kabdulsamikh@mail.ru

Azretbergenova Indira Zharylkasynovna – Master of Law, Lecturer at the Department of Medical Law of the Kazakh National Medical University named after S.D.Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan, e-mail: iazret@mail.ru

Baisalova Gulzira Turgenovna – Candidate of Law, Professor of the Department of Constitutional, International Law and Customs Affairs of Kunaev University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: Gulzira_06041967@mail.ru

Baktiyar Togzhan Nurbakytzy – 4rd year student at the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: togzhan.baktiyar@inbox.ru

Balgimbekova Gulnara Ukibaevna – PhD, Director of the Research Institute of Legal Studies and State Studies, Professor of the Department of Constitutional and International Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: gbalgimbekova@mail.ru

Bizhanova Aigul Rabkhanovna – doctor of Law, associate professor, associate professor of the Department of Jurisprudence, faculty of History and Law, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Aike_74@mail.ru

Botagarin Ruslan Bakyt – PhD, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional and International Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: botagarin_ruslan@mail.ru

Buribayev Yermek – Doctor of Legal Sciences, professor, Chairman of the Board – Rector Zhetysu University named after I. Zhansugurov. Taldykorgan, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru

Huang Wei Wei – LL.M., Representative of China "CNPC International Kazakhstan" Ltd, e-mail: huang_weikz@163.com

Khamzina Zhanna – Doctor of Legal Sciences, professor, Department of Jurisprudence Abai Kazakh National Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan, e-mail: 292803@mail.ru

Khvedelidze Teimuraz Borisovich – Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor of the Department of Jurisprudence, Institute of History and Law, Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Moldabay Sarkytbek Sirsenbayuly – Doctor of Law, Professor, Taldykorgan, Kazakhstan, Head of the Public Association "Development Center" Ochag "e-mail: svan62@inbox.ru

Narzullaev Olim Kholmamatovich – Doctor of Law, Professor, Tashkent State Law University, Tashkent, Republic of Uzbekistan, e-mail: narzullayev.o@gmail.com

Osmanova Gulaina Zhalalyevna – PhD, acting associate professor, associate professor of the Department of Jurisprudence, faculty of History and Law, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: gulaina.78@mail.ru

Satbaeva Aizhan Muratovna – Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Social and Humanities at Kenzhegali Sagadiev University of International Business, Almaty, Kazakhstan, e-mail: sathaeva@mail.ru

Taitorina Binur Adamovna – Doctor of Law, Professor of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan, e-mail: binur.a@mail.ru

Tinistanova Saltanat Saydakhmetovna – Candidate of Historical Sciences, Lecturer lecturer of the educational program in the field of law of Zhetysu University named after I. Zhansugurov. Taldykorgan, Kazakhstan, e-mail: Tin_019@mail.ru

Toleubekova Bakhytzhana Khasenovna – *Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: madina_khv@mail.ru*

Turlykhankyzy Kuralai – *Master of Law, Doctoral student of the Innovative Eurasian University, Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru*

Vartanyan Avak Mikhailovich – *Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of Yanka Kupala Grodno State University, Republic of Belarus, e-mail: vartanyan_am@grsu.by*

**АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ**

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2024 ж. №3 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Журналдың тақырыптық бағыттары:

- Мемлекет пен құқықтың жалпы теориясы. Мемлекет және құқық тарихы.
- Конституциялық құқық. Әкімшілік құқық және процесс.
- Азаматтық құқық және процесс. Еңбек құқығы. Білім беру құқығы.
- Қылмыстық құқық және процесс. Криминология. Криминалистика.

Бұрын Журналда жарияланған мақалаларға сілтеме жасау және Scopus және Web of Science базасында индекстелетін журналдарда жарияланған жұмыстарға сілтемелердің (бір және одан көп) болуы көтермеленеді. Бір автор мақаланы жылына екі реттен асырмай беруге құқылы. Бір автор мақаланы тең авторлықта ұсынған жағдайларды қоспағанда, бір нөмірде бірден артық мақала жариялай алмайды (жеке-дара бап - 1 + тең авторлықта - 1). Редакция бір автордың (авторлар тобының) мақалалар сериясын бір-бірінен кейінгі үш журналда бір атаумен жариялауға рұқсат беруге құқылы.

Жариялауға қабылданған мақалаларға DOI (ғылыми жарияланымның міндетті халықаралық цифрлық сәйкестендіргіші - The Digital Object Identifier) беріледі.

Барлық мақалалар талаптарға сәйкес ресімделуі және мұқият редакциялануы тиіс. Редакциялық кеңес журналға енгізу үшін мақалаларды іріктеу, қажет болған жағдайда авторлармен келіспей техникалық сипаттағы түзетулерді енгізу құқығын өзіне қалдырады. Редколлегия рецензенттің ескертулері бойынша мақаланы пысықтауға қайтаруға құқылы. Ескертулерді негізсіз жоймау не пысықталған мақаланы редколлегия белгілеген мерзімнен кеш ұсыну мақаланы қабылдамау не оны келесі нөмірге ауыстыру үшін негіз болып табылады, бұл туралы автор міндетті түрде хабардар етіледі.

Мақалалардың мәтіндерін журнал сайтындағы жеке кабинетке жүктеу қажет. Мақаланы тексеру үшін қарызға pdf форматындағы толық мақала жүктеледі, рецензиялау үшін мақала аты-жөнсіз және MS Word форматындағы аффилиациясыз жүктеледі.

Авторлар туралы ақпарат туралы деректер - олардың есімдері, аффилиациялары, байланыс деректері, атқаратын лауазымы және ғылыми/академиялық дәрежесі туралы мәліметтер, сондай-ақ халықаралық дерекқорлардағы авторлар бейінінің сәйкестендіру нөміріне сілтемелер «Авторлар туралы мәліметтер» бөлімінде орналастырылады.

Редколлегияның мақаланы қарауы бір айдан үш айға дейінгі мерзімде жүзеге асырылады.

Студенттер мен магистранттарды жариялау жұмыстың мазмұнына дербес жауапты ғылыми жетекшімен бірге жүзеге асырылады.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 5000 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты <https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions> сайтқа тіркелу арқылы жүктей аласыз.

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен – ӘӨЖ, ҒТАМР*;
 - Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН(қою шрифтпен);
 - Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
 - Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
 - Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
 - Бір жолдан кейін мәтін;
 - Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
 - Мақала көлемі –10 бет (минимальды көлем–5 бет, ерекше жағдайда – 15-17 бет);
 - Мәтін Word97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
 - Шрифт Times New Roman;
 - Кегль –14;
 - Жол аралық интервал1,0;
 - Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм.
- Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1,с.15] –**1**– дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **15 б .** – бетін және оның нөмерін көрсету.

*ҒТАМР – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекет аралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/зерттеуәдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар(қорытынды).

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в №3, 2024 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Тематические направления журнала:

- Общая теория государства и права. История государства и права.
- Конституционное право. Административное право и процесс.
- Гражданское право и процесс. Трудовое право. Образовательное право.
- Уголовное право и процесс. Криминология. Криминалистика.

Поощряется цитирование статей, ранее опубликованных в Журнале и присутствие ссылки (одна и более) на работы, опубликованные в журналах, индексируемых в базе Scopus и Web of Science. Один автор вправе подать статью не более двух раз в год. Один автор не может публиковать более одной статьи в одном номере, за исключением случаев представления статьи в соавторстве (единоличная статья – 1 + в соавторстве – 1). Редколлегия вправе дать разрешение на опубликование серии статей одного автора (группы авторов) под одним названием не более чем в трех следующих друг за другом номерах журнала.

Статьям, принятым к опубликованию, присваивается DOI (The Digital Object Identifier – обязательный международный цифровой идентификатор научной публикации).

Все статьи должны быть оформлены в соответствии с требованиями и тщательно отредактированы. Редакционный совет оставляет за собой право отбирать статьи для включения в журнал, при необходимости вносить правки технического характера без согласования с авторами. Редколлегия вправе вернуть статью на доработку по замечаниям рецензента. Необоснованное не устранение замечаний либо представление доработанной статьи позже установленного редколлгией срока является основанием для отклонения статьи либо ее переноса в следующий номер, о чем автор обязательно уведомляется.

Публикация студентов и магистрантов осуществляется только в соавторстве с научным руководителем, который несёт персональную ответственность за содержание работы.

Тексты статей необходимо загружать в личном кабинете на сайте журнала. Для проверки статьи на заимствования загружается полная статья в формате pdf, для рецензирования статья загружается без ФИО и аффилиации в формате MS Word.

Данные об информации об авторах – их имена, аффилиации, контактные данные, сведения о занимаемой должности и научной/академической степени, а также ссылки на идентификационный номер профиля авторов в международных базах данных размещаются в разделе «Сведения об авторах».

Рассмотрение редколлгией статьи осуществляется в течение от одного до трех месяцев.

Все статьи принимаются через сайт журнала. Вы можете загрузить заявку на публикацию статьи через регистрацию на сайте

<https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions>

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

К заявке прилагается статья.

Порядок оформления статьи см.ниже:

- В левом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
 - Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом);
 - Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
 - Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
 - Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
 - Через строку текст;
 - Через строку список литературы (шрифт-курсив);
 - Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17страниц);
 - Текст должен быть набран в редакторе Word97-2003;
 - Шрифт Times New Roman;
 - Кегль – 14;
 - Междустрочный интервал 1,0;
 - Параметры страницы: верхний и нижний – 20мм, левый – 30 мм, правый–15мм.
- Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1,с.15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированными состоять из структурных элементов:

- основные положения;
- введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования);
- основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов: материалы и методы, результаты и обсуждение,
- основные выводы (заключение);
- список использованных источников. Пристатейные списки литературы оформляются в романском алфавите (References); рекомендуется использование программы транслитерации русского языка в латиницу на сайте <http://translit.ru>.

Самоцитирование автора допускается не более 20% от количества источников в списке литературы. Ссылки на неопубликованные работы не допускаются.

Предпочтение редакционная коллегия будет отдавать статьям, в которых имеются ссылки на статьи, опубликованные в ранее изданных номерах настоящего Вестника. Не

рекомендуется применять в тексте не установленные синтаксисом языка знаки препинания, а также знаки, используемые в рекламных целях, например: птички, жирные точки вместо тире или дефиса и т.п.

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 5000 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Үлгі/Образец
УДК 340.01
МРНТИ 10.01.08

Кубашев А.Т.¹, Ризабекова А.Б.²

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

² *Казахский национальный университет имени Аль-Фараби*

ШАРИАТ: АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫХ АСПЕКТОВ И ОБЩЕСТВЕННОГО ЗНАЧЕНИЯ

Аннотация

Статья представляет всесторонний анализ современных научных исследований, посвященных мусульманскому праву, с акцентом на изучение шариата и его роли в правовой и социальной сферах, особенно в контексте борьбы с преступностью. Целью исследования является глубокое понимание шариата не только как религиозного и юридического феномена, но и как мощного социального инструмента, оказывающего влияние на повседневную жизнь и общественные отношения в странах, где он применяется. В статье рассматриваются исторические корни шариата, его развитие и адаптация к современным условиям. Особое внимание уделяется анализу того, как шариат влияет на правовые системы, социальные нормы и политические структуры в различных мусульманских обществах. Авторы исследуют, как принципы шариата трансформируются в законодательные и социальные практики, а также оценивают его роль в формировании социальной справедливости и обеспечении прав человека. Кроме того, в статье анализируются вызовы и противоречия, связанные с применением шариата, особенно в контексте глобализации и межкультурного взаимодействия. Рассматриваются различные точки зрения и интерпретации шариата как в мусульманских, так и в не мусульманских обществах, подчеркивая его многослойность и многообразие влияния на социальную динамику. В заключение, статья предлагает размышления о будущем шариата в контексте мировых правовых и социальных тенденций, стремясь к балансу между традициями и современными вызовами. Это исследование стремится внести вклад в более глубокое понимание шариата, его роли и места в современном мире.

Ключевые слова: шариат, ислам, духовно-культурная, социально-правовая, политическая, право, преступность, борьба с преступностью, правовая норма

А.Т. Құбашев¹, А.Б. Ризабекова²

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

² *Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

ШАРИҒАТ: ҚОҒАМДЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ӘЛЕУМЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРДІ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақала шариғатты және оның құқықтық және әлеуметтік салалардағы, әсіресе қылмыстылықпен күресу контекстіндегі рөлін зерделеуге баса назар аудара отырып, мұсылман құқығына арналған қазіргі заманғы ғылыми зерттеулерге жан-жақты талдау жасайды. Зерттеудің мақсаты шариғатты тек діни және заңды құбылыс ретінде ғана емес, сонымен қатар ол қолданылатын елдердегі күнделікті өмір мен қоғамдық қатынастарға әсер ететін қуатты әлеуметтік құрал ретінде терең түсіну. Мақалада шариғаттың тарихи тамыры, оның дамуы және қазіргі жағдайларға бейімделуі қарастырылады. Шариғаттың түрлі мұсылман қоғамдарындағы құқықтық жүйелерге, әлеуметтік нормалар мен саяси құрылымдарға қалай әсер ететінін талдауға ерекше назар аударылады. Авторлар шариғат қағидаларының

заңнамалық және әлеуметтік тәжірибелерге қалай айналатынын зерттейді, сондай-ақ оның әлеуметтік әділеттілікті қалыптастырудағы және адам құқықтарын қамтамасыз етудегі рөлін бағалайды. Сонымен қатар, мақалада шарифатты қолдануға байланысты, әсіресе жаһандану және мәдениетаралық өзара іс-қимыл тұрғысынан сын-тегеуріндер мен қайшылықтар талданады. Шарифаттың мұсылман және мұсылман емес қоғамдардағы әртүрлі көзқарастары мен түсіндірмелері қарастырылып, оның көп қабаттылығы мен әлеуметтік динамикаға әсерінің сан алуан екендігін атап өтті. Қорытындылай келе, мақала дәстүрлер мен қазіргі заманғы сын-қатерлер арасындағы тепе-теңдікке ұмтыла отырып, әлемдік құқықтық және әлеуметтік үрдістер тұрғысында шарифаттың болашағы туралы ойлануды ұсынады. Бұл зерттеу шарифатты, оның қазіргі әлемдегі рөлі мен орнын тереңірек түсінуге үлес қосуға ұмтылады.

Түйін сөздер: шарифат, ислам, рухани-мәдени, әлеуметтік-құқықтық саяси, құқық, қылмыстылық, қылмыстылықпен күрес, құқықтық норма

Kubashev A.T.¹, Rizabekova A.B.²
¹ Abai Kazakh National Pedagogical University
² Al-Farabi Kazakh National University

SHARIA: ANALYSIS OF SOCIO-LEGAL ASPECTS AND PUBLIC IMPORTANCE

Abstract

The article provides a thorough review of recent scientific studies on Muslim law, focusing on the study of Sharia and its application to the legal and social domains, particularly in relation to the fight against crime. The research aims to provide a thorough knowledge of sharia as a social instrument that impacts daily life and interpersonal relationships in the nations where it is practiced, in addition to being a religious and legal issue. The essay looks at the evolution of Sharia law and how it was adapted to contemporary society. Analysis of how sharia impacts political institutions, social norms, and legal frameworks in different Muslim nations is given special consideration. The authors examine the ways in which Sharia principles are translated into laws and social norms and evaluate how they influence social fairness and protect human rights. The article also examines the difficulties and inconsistencies that arise from applying sharia, particularly in light of globalization and cross-cultural interactions. Different perspectives and understandings of Sharia in Muslim and non-Muslim societies are taken into account, highlighting the complexity and range of its effects on social dynamics. The article concludes with thoughts on the future of sharia in light of international legal and social developments, attempting to strike a balance between historical customs and contemporary issues. The purpose of this study is to further our understanding of Sharia, its function, and its context in the modern world.

Keywords: Sharia, Islam, spiritual-cultural, socio-legal, political, law, crime, crime fighting, legal norm.

Список использованной литературы:

- 1 Сюкияйнен Л.Р. Шариат и мусульманско-правовая культура. – М.: Институт государства и права Российской Академии наук, 1997. – 48 с.*
- 2 Преступление и наказание. [Электрон. ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.culture.ru/books/186/prestuplenie-i-nakazanie> (дата обращения: 12.12.2023).*
- 3 Калкаева Н.Б. Дінге қарсы қылмыстар үшін шарифат заңдары бойынша жауаптылық мәселелері // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Юриспруденция» сериясы, 2017. - №4 (50). - 22-26 бб.*

References:

1 Sjukijajnen L.R. *Shariat i musul'mansko-pravovaja kul'tura*. – M.: Institut gosudarstva i prava Rossijskoj Akademii nauk, 1997. – 48 s.

2 *Prestuplenie i nakazanie*. [Elektron. resurs]. – 2023. – URL: <https://www.culture.ru/books/186/prestuplenie-i-nakazanie> (data obrashhenija: 12.12.2023).

3 Kalkaeva N.B. *Dinge қарсы қылмыстар үшін shari'at заңдары бойынша zhauaptyлық мәseleleri // Abaj atyndazy ҚазҰПУ-нің HABARShYSY, «Jurisprudencija» serijasy, 2017. - №4 (50). - 22-26 bb.*

Сведения об авторах заполняются на казахском, русском, английском языках, включают следующую информацию:

- Фамилия Имя Отчество (полностью),
- ученая степень, ученое звание,
- должность и место работы: полное название учреждения, которое представляет автор,
- город, страна,
- контактные данные (телефон, e-mail) автора (или авторов).